

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

**Микросоцијални фактори криминалитета
насиља**

(мастер рад)

Ментор

Проф.др. Дарко Димовски

Студент

Јелена Тодоровић

Број индекса: М 040/21- О

Ниш, 2022. године

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

**Микросоцијални фактори криминалитета
насиља**

(мастер рад)

Ментор

Проф.др. Дарко Димовски

Студент

Јелена Тодоровић

Број индекса: М 040/21- О

Ниш, 2022. године

САДРЖАЈ

САДРЖАЈ	1
УВОД	3
I ПОЈАМ НАСИЉА И КРИМИНАЛИТЕТА НАСИЉА	7
1.1. Насиље и криминалитет насиља у свету	9
1.2. Насиље и криминалитет насиља у Републици Србији	11
II МИКРОСОЦИЈАЛНИ ФАКТОРИ КРИМИНАЛИТЕТА НАСИЉА	14
2.1. Породица и породични односи	15
2.2. Школа и образовање	25
2.3. Утицај суседства и делниквентних група	30
2.4. Религија, религијске групе и секте	36
2.5. Слободно време и његов утицај на настанак и развој криминалитета	44
2.6. Средства масовних комуникација (мас медији)	48
III СОЦИОЛОШКА ОБЈАШЊЕЊА ЕТИОЛОГИЈЕ КРИМИНАЛИТЕТА НАСИЉА	57
3.1. Картографска или географска школа	58
3.2. Теорија учења и имитације	58
3.3. Теорија диференцијалне асоцијације	59
3.4. Теорија диференцијалне идентификације	61
3.5. Теорије аномije Емила Диркема	61
3.6. Теорије аномije Роберта Мертона	62
3.7. Теорија неутрализације	63
3.8. Еколошке теорије	65
3.9. Теорија социјалне контроле	66
3.10. Теорија етикетања	67
IV МИКРОСОЦИЈАЛНИ ФАКТОРИ У ПРЕВЕНЦИЈИ КРИМИНАЛИТЕТА	69
4.1. Породица и породични односи	70
4.2. Школа и образовање	77
4.3. Утицај суседства и вршњачких група	82

4.4. Религија, религијске групе и секте	88
4.5. Слободно време	90
4.6. Средства масовних комуникација (мас медији)	94
ЗАКЉУЧАК	97
БИБЛИОГРАФИЈА:	99
Сажетак и кључне речи	115
Summary and key words	117
Биографија аутора	119
ПРИЛОЗИ	120

УВОД

Са једне стране развој друштва, унапређење технике, олакшан приступ итернету и доступност различитих садржаја, у утопијском свету би представљали идеално тло за још прогресивнији напредак у свим сферама и областима природних и друштвених наука, као и неограничене могућности за стицање различитих информација и нових знања, самим тим и смањењу обима криминалитета, а што делимично потврђују и подаци Републичког завода за статистику да је у 2020. години правноснажно осуђено 25487 пунолетних лица, што је за 9% мање у односу на 2019. годину¹. Међутим, са друге стране, посредством различитих средстава информисања, сазнајемо да упркос овом развоју у Републици Србији делује више разноврсних како криминалних група, тако и појединаца који се сумњиче за извршење великог броја изразито насилних кривичних дела, па тако криминалитет насиља представља озбиљан државни и друштвени проблем, за који, још увек, није пронађено адекватно решење.

Насиље, као својеврсан феномен људског друштва, постојало је практично одувек, без временског и историјског ограничења. Током историје, постојали су различити покушаји да се оно објасни, како би му се стало на пут, или како би се пак свело у неке друштвено прихватљиве оквире, а као резултат тих покушаја имамо велики број различитих објашњења етиологије насиља и насилног криминалног понашања. Међу новијим криминолозима нема спорења око тога да на настанак криминалног понашања уопште, па и криминалитета насиља, не утиче искључиво један узрок, већ је криминално понашање резултат различитог утицаја већег броја фактора.

У криминолошкој литератури значајно место заузимају социолошке теорије које покушавају да објасне етиологију криминалитета различитим деловањем друштвених фактора. Постоји такође, велики број научних радова из различитих области друштвених наука у којима су обрађени појединачни микросоцијални фактори криминалитета уопште, па и криминалитета насиља, па стога, предмет овог рада јесте одређивање појмова насиља, феномена криминалитета насиља, као и обједињена анализа појединачних микросоцијалних криминогених фактора који у појединачним случајевима представљају предуслов или доводе до делинквентног понашања индивидуе.

¹ Републички завод за статистику, *Билтен Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији – пријаве, оптужења и осуде, 2020 (а)*, Београд, 2021, стр. 65.

Како криминалитет насиља изазива велику пажњу јавности, због своје нарочте друштвене опасности, између осталог, намеће потреба да се феномен криминалитета насиља сагледа из угла микросоцијалних криминогених фактора, како би се значај ових фактора објаснио и како би њихов утицај на настанак и развој криминалитета насиља био рано препознат, а самим тим и створене могућности за рану превенцију. Кандидаткиња је вршила анализу сваког од ових, микросоцијалних фактора криминалитета насиља и његов конкретни утицај на појединца.

Циљ рада јесте да се укаже на значај породице и породичних односа на правилно обликовање и васпитање индивидуе, као и утицај деградираних и дефицијентних породица на настанак делинквентног понашања, утицај школе и образовања на превенцију али и настанак криминалитета, утицаја суседства и делнквентних вршњачких група, религије, религијских група и секти, слободног времена и његовог утицаја на настанак и развој криминалитета, средставима масовних комуникација у настанку криминалног понашања, али и њихов зачај као средства вршења појединих облика насиља.

Основна хипотеза

Криминалитет насиља је повезан са низом микросоцијалних фактора као што су поремећени породични односи, школа и ниско образовање, суседством и утицајем неформалних делинквентних група, екстремних верских група, неадекватно искоришћеног слободног врремена, а може бити детерминисан и утицајем средстава мас медија у настанку криминалитета или његовом вршењу.

За теоријску анализу криминалитета насиља и социолошког објашњења етиологије криминалитета насиља, биће коршћени подаци садржани у релевантним домаћим и страним публикацијама.

Садржински, овај рад је подељен у четири целине, уз увод, закључак и преглед коришћене литературе.

У првом делу рада, „*Насиље и криминалитет насиља*“ биће обрађен феномен насиља, као и различито појмовно одређивање насиља и криминалитета насиља од стране различитих аутора, како би најпре било утврђено шта се подразумева, под овом, посебно друштвено опасном појавом и дати приказ стања ових феномена у Републици Србији;

Други део рада, „*Микросоцијални фактори криминалитета насиља*“, је и центални део и представља покушај аутора да узроке криминалитета и криминалитета

насиља сагледа кроз микросоцијалне факторе. Ово поглавље се састоји од шест поднаслова;

Први поднаслов се тиче утицаја породице и породичних односа на појаву девијантног и делинквентног понашања њених чланова, а посебно понашања деце. Такође, биће изложено и како промене у структури породице и нарушени породични односи имају различит утицај на појаву, развој и испољавање криминалитета уопште, па тако и криминалитета насиља;

У другом поднаслову биће обрађен утицај школе, као посебне друштвене групе, на делинквентно понашање ученика и размотрене околности које од овога и доводе. Посебна пажња биће усмерена на однос образовања и вршење одређених дела која припадају криминалитету насиља;

Утицај суседства и делинквентних група је трећи поднаслов, а у њему је реч о томе да ли је и какав утицај суседства, као места на коме омладина најчешће проводи своје време, ван наставе, те контакти са различитим делинквентним групама које делују у одређеним градским подручјима;

Четврти поднаслов садржи разматрања о утицају религије на вршење насилних кривичних дела, са посебним освртом на верски фанатизам и тоталитарне и деструктивне секте као непосреднијег криминогеног фактора;

Претпоследњи поднаслов, пети, обрађује утицај неорганизованог коришћења слободног времена младих, уз опасност западања у доколицу, те последично окретању криминалном понашању ових младих;

У шестом, последњем, поднаслову, биће испитано да ли и на који начин средства масовних комуникација утичу на делинквентна и девијантна понашања, а такође биће и појединачно обрађен утицај појединих средстава мас медија;

Трећи, *„Социолошка објашњења етиологије криминалитета насиља“* последњи део овог рада, је подељен у десет поднаслова, од којих је у сваком обрађена по једна социолошка теорија етиологије криминалитета уопште, али и криминалитета насиља.

Последњи, четврти наслов *„Микросоцијални фактори у превенцији криминалитета“* је подељен у шест поднаслова, који кореспондирају поднасловима из друге главе, а у којој су микросоцијални фактори посматрани из угла превенције криминалитета, односно посматран је начин и интензитет утицаја сваког фактора појединачно у превенцији агресије, насиља и криминалитета насиља.

Сама комплексност криминалитета насиља и микросоцијалних фактора који на њега утичу изискује научни допринос са различитих становишта, што директно утиче и

на избор одговарајућих научних метода. Пре свега, то је појмовно одређивање насиља и криминалитета насиља, то ће се у овом раду користити и дескриптивни и експликативни метод. Како ће проблем насиља и криминалитета насиља бити посматран кроз различите пријављене статистичке податке, како у свету, тако и у Републици Србији бити ће коришћен и компаративни метод. Како ће у раду бити наведена и социолошка објашњења етиологија криминалитета насиља, том приликом ће бити коришћени историјски, социолошки и филозофски метод. За тумачење позитивних прописа, користиће се догматски метод. Међу логичким методама, издвајају се дедукција, индукција и аналогија, што је на крају и потребно како би се уобличио карактеристике криминалитета насиља и микросоцијалних фактора који на њега утичу и извео потребан закључак.

I ПОЈАМ НАСИЉА И КРИМИНАЛИТЕТА НАСИЉА

Пре него што започнемо причу о узроцима који до њега доводе, логично је да започнемо са појмовним одређењем насиља и криминалитета насиља.

Појам насиља се у великом броју случајева повезује са агресивношћу и тумачи као испољавање нападачког понашања.² Немачки социјални психолог, Ерик Фром, у свом делу *Анатомија људске деструктивности* истиче како се појам агресије користи у многим суштински различитим ситуацијама. Те да је ради бољег сагледавања и разумевања овог појма потребно подвући разлику између оних, како их Фром назива „штетних“ дела, који имају за циљ уништење или оштећење живих бића или ствари и са друге стране оне видове агресије који су конструктивни и усмерени очувању и заштити неког добра.³

Иако свеприсутно, једна, јединствена дефиниција насиља не постоји, што је заправо и разумљиво, обзиром да се са развојем науке и друштва појављују и нови облици насиља. Оно око чега се аутори слажу јесте да насиље представља примену силе, као средства за остваривање одређених циљева, али такође, само насиље може бити циљ. У вези са тиме, поједини аутори одређују појам насиља као поступање којим се повређује или угрожава живот или тело човека или се пак њиме оштећује или уништава нека ствар, други аутори наводе да је насиље напад на човека који се огледа у ударању, наношењу повреда или пак наношењу других последица које настају употребом силе.⁴

Енциклопедија „Британика“ одређује насиље као акт примене физичке силе, којим се наноси или има за циљ да нанесе физичку, психичку или психо-физичку штету.⁵

Криминолошки лексикон насиље дефинише „као употребу принудних средстава и метода према некоме а против његове воље и права, или као примену физичке силе према објектима и материјалним средствима“.⁶

Приликом појмовног одређења насиља, професор Бошковић даље наводи да се насиље јавља као последица двају конфликта, и то конфликта који постоји између

² Ђ. Игњатовић, Појам и етиологија насилничког криминалитета, *Часопис за кривичне науке Crimen*, бр. 2, вол. 2, стр. 180.

³ Е. Фром, *Анатомија људске деструктивности*, Загреб, 1989, стр. 13.

⁴ Ј. Играчки, Насилно понашање: кривичноправни и криминолошки аспект, *Зборник радова Института за криминолошку и социолошку истраживања*, бр. 2, вол. XXXII, стр. 203.

⁵ <https://www.britannica.com/topic/violence>; преузето 26.06.2022.

⁶ М. Бошковић, *Криминолошки лексикон (а)*, Нови Сад, 1999, стр. 202.

интереса појединца и околине, и као конфликт између самог појединца и друштва.⁷ А сличан приступ има и амерички социолог М. Clinard, који истиче да се у циљу бољег разумевања криминалитета насиља и насилних злочина, поред утврђивања друштвених чинилаца који утичу на настанак и развој делинквентог понашања, мора се узети у обзир још један значајан фактор, а то је разлика у моћи која постоји између делинквента и жртве. Криминолози су истицали да је овај фактор посебно значајан приликом проучавања и анализе криминалитета насиља, када се ова неједнака расподела моћи врло јасно уочава у различитим видовима насиља (убиство, тешки напад, злостављање деце, злостављање супружника), а посебно између мужева и жена, пословних партнера, родитеља и деце и браће и сестара. Они су такође истицали да се криминалитет насиља најчешће испољава у ситуацијама када моћнија страна осети претњу или промену у расподели моћи, па у циљу њеног задржавања или поновног успостављања прибегава насилном понашању.⁸

Према Војину Димитријевићу насиље је појам који карактерише наношење физичког бола или повреде, а у ређим сличајевима наношење душевног бола, а према Драгану Симеуновићу насиље је „људска делатност, а сила је само средство“.⁹

Без обзира на разлике у појмовном одређивању насиља, универзалне тезе које су садржане у свим овим, ужим или ширим, дефиницијама јесу да је сваки вид насиља усмерен ка изазивању страха, примени силе или претње да ће сила бити употребљена, а засновано је на моћи.¹⁰

Међутим, да ли ће неко понашање бити окарактерисано као насиље превасходно зависи од низа друштвених и културних чинилаца који важе у одређеном времену, на одређеном простору, али и од конкретне ситуације.

М. Clinard је у вези са тиме направио интересантну паралелу, која сликовито објашњава напред наведено; на пример, у случају у коме се један човек намерно, без претходног повода, залеће на другог човека, којег не познаје и тиме му наноси тешке повреде може у зависности од контекста ситуације бити редован дан на рагби утакмици, или пак улична туча у свакодневном животу; или ситуација у којој један

⁷ *Ibid*, стр. 203.

⁸ М. В. Clinard, R. F. Meier, *Sociology of Deviant Behavior, Fourteenth Edition*, Belmont, 2010, p. 121-124.

⁹ Р. Гађиновић, М. Бајагић, Појмовно одређење моћи, силе и насиља, у зборнику том 1: *Насиље у Србији - узроци, облици, последице и друштвене реакције*, Београд, 2014, стр. 305.

¹⁰ *Ibid*, стр. 309.

човек узима палицу и креће ка другом човеку којег не познаје са циљем да га удари, може бити хокеј или пак наношење тешке телесне повреде.¹¹

Када је у питању криминалитет насиља, он није инкриминисан у позитивним кривично-материјалним прописима као неко посебно кривично дело, већ су у овим прописима инкриминисана дела код којих је насиље елемент бића кривичног дела или пак начин њиховог извршења.¹² Јединствени став у вези појмовног одређења криминалитета насиља такође нема, али су аутори сагласни у вези његових обележја, па тако аутори Симић и Никач наводе да је ово збирни појмом, који се користи за групе кривичних дела које „карактерише брутално и агресивно поступање њихових извршилаца, односно где елемент насиља има доминантан карактер“¹³, а ауторке Николић-Ристановић и Константиновић-Вилић да је то екстремни облик испољавања агресије, те да обухвата криминалне активности којима се средствима физичке и/или психичке принуде, употребом силе или претњом да ће сила бити употребљена, повређује или угрожава интегритет личности.¹⁴

Постоји, такође, доста различитих схватања шта све чини криминалитет насиља. Ауторке Николић-Ристановић и Константиновић-Вилић наводе да криминалитет насиља чине криминалне активности којима се напада живот и тело појединца, полна слобода, али и друга криминална понашања чији мотив је користољубље, уз истовремену примену силе, насилничка понашања на јавним местима, затим она понашања усмерена против слобода и права грађана, јавног реда, правног саобраћаја, а као најтеже облике испољавања криминалитета насиља наводи се тероризам, политички мотивисани акти насиља, злочини против човечности и међународног права.¹⁵

1.1. Насиље и криминалитет насиља у свету

Велику пажњу друштвених наука заокупља феномен насиља, који представља незаобилазни проблем свих друштава, а које своје корене има у најстаријим облицима друштвеног организовања. Оно је у ранијим етапама развоја људског друштва било предодређено као пожељно и дозвољено, а развој цивилизације је утицао на промену

¹¹ М. В. Clinard, R. F. Meier, *op.cit.*, p. 117.

¹² В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *Криминологија*, Београд, 2018, стр. 111.

¹³ Б. Симић, Ж. Никач, Насилнички криминалитет у Републици Србији, с посебним освртом на сузбијање насиља на спортским манифестацијама, Култура полиса, Год IX, Посебно издање I, Београд 2012, стр. 194–195.

¹⁴ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op.cit.*, стр. 112.

¹⁵ *Ibid*, стр. 112-113.

његовог манифестовања и не више тако благонаклон став у вези његовог испољавања.¹⁶ У модерном добу насиље представља велики социолошки проблем који је уткан у све сфере и области друштвеног деловања.¹⁷

Према подацима Уједињених нација, које су објавили UNODC – United Nations Office on Drugs and Crime¹⁸ у 2015. години је било пријављено 9.055.766 насилних злочина, 2016. години 9.139.594, у 2017. години 9.492.940, у 2018. години 8.564.088, 2019. години 6.845.262, док је у 2020. години учињено 4.066.494 дела насилног криминалитета¹⁹, посматрајући ову статистику уочава изванредан пад у броју извршених насилних злочина, међутим то не умањује значај његове друштвене опасности.

Статистика Еуростат-а²⁰, добијена на основу полицијских података европских земаља по питању криминалитета насиља, показује исти тренд као и у свету, односно да је од 2015. до 2020. године смањен број кривичних дела која припадају криминалитету насиља²¹, па је тако у 2015. години било пријављено 1.519.202 ових дела, у 2016. години 1.606.393, у 2017. години 1.728.601, у 2018. години 1.844.704, 2019. години 1.021.816, а у 2020. години 987.247.

У 2016. години Светска здравствена организација је проценила да је само у региону Европе убијено око 30.000 људи (21.915 мушкараца и 8.224 жена). У истом извештају је даље наведено да је у 2016. години убијено 5.743 (4.499 мушкараца и 1.244 жена) деце и омладине, старости између 15 и 29 година.

У вези других појавних облика криминалитета насиља наводи се процена да је око 18 милиона деце било жртва сексуалног насиља, 44 милиона физичког и 55 милиона од емоционалног насиља.

Када је реч о деци школског узраста, између 11 и 15 година, процењено је да је 27–35% било укључено у физички обрачун, а да је најмање 10% било злостављано путем интернета једном у претходних годину дана, 23–32% су били жртве малтретирања у школи најмање једном у претходних неколико месеци, али и 24–28% ове деце макар једном у претходних неколико месеци малтретирало друге.

¹⁶ З. Николић, Агресивна понашања: узорци, последице и могућност сузбијања; у: Крон, Л. (ур.), *Зборник радова Насилнички криминалитет: етиологија, феноменологија и превенција*, Београд, 2010, стр. 21-22.

¹⁷ Ј. Играчки, *op. cit.*, стр. 203.

¹⁸ <https://dataunodc.un.org/dp-crime-violent-offences>, преузето 11.08.2022. године

¹⁹ У ову статистику Уједињених нација као дела криминалитета насиља увршћени су тежак напад, киднаповање, сексуално насиље, сексуално насиље: силовање, сексуално насиље: сексуални напад, сексуална експлоатација, сексуално насиље: други акти сексуалног насиља, али и пљачка.

²⁰ <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>, преузето 11.08.2022. године

²¹ Као дела криминалитета насиља увршћени су намерно убиство, киднаповање, сексуално насиље, силовање и сексуални напад.

Када је реч о партнерском насиљу, њега је доживело 25,4% жена од 15 година и старијих, 5,2% је доживело непартнерско сексуално насиље, а 27,2% жена је искусило једно или обе врсте насиља.

На крају, у извештају је наведено да је преко 5.500 старијих људи годишње буде убијено, а да је више од 30 милиона, односно, сваки шести старији грађанин европског региона доживео неки вид насиља.²²

Када су у питању Сједињене Америчке Државе, према подацима Федералног истражног бироа, у 2020. години извршено је око 1,3 милиона насилних злочина, а најчешће се радило о тешким нападима, што је чинило 921.505 случајева.²³

Резултати истраживања убистава, као једног од најтежих облика испољавања криминалитета насиља, у 2019. години, показали су да је на глобалном нивоу 0,7% смртних случајева последица убистава. Али и да постоје значајне разлике у овим процентима у зависности од посматраног региона и земаља, па је тако, на пример, у великом делу западне Европе мање од 0,1% смртних случајева било последица убистава, у већем делу источне Европе, северне Африке, Азије и Океаније био је мањи од 0,5%, док је у Сједињеним Државама износио је 0,6%. Међутим, нарочито високе стопе убистава уочене су у појединим земљама Латинске Америке, па је тако више од 7% смртних случајева у Салвадору, више од 6% у Гватемали и 5% у Венецуели било последица убистава.²⁴

Дакле, као што се може видети из напред наведених података, насиље је феномен који се тиче свих и који се може догодити свакоме, без обзира на пол или године живота, а који не познаје ограничења, нити границе.

1.2. Насиље и криминалитет насиља у Републици Србији

Приликом израде овог рада, а проучавајући прикупљене податке Републичког завода за статистику, као дела криминалитета насиља су посматрана кривична дела из главе тринаест Кривичног законика РС²⁵, односно кривична дела против живота и тела,

²² WHO / Europe, Interpersonal violence, преузето 11.07.2022. https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0006/430854/InterpersonalViolenceAcrossTheLife-Course-eng.pdf

²³ Reported violent crime rate in the U.S. 1990-2020, published by Statista Research Department, sep 29, 2021, преузето 11.07.2022. <https://www.statista.com/statistics/202714/number-of-committed-crimes-in-the-us-by-type-of-crime/>

²⁴ М. Roser and Н. Ritchie, *Homicides*, 2013; преузето 11.07.2022. <https://ourworldindata.org/homicides>

²⁵ Кривична дела почев од чл. 113 до чл. 127 Кривичног законика, *Службени гласник РС*, бр. 85/05, 88/05 - испр., 107/05 - испр., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 и 35/19.

затим из главе четрнаесте Кривичног законика РС²⁶, односно кривична дела против слобода и права човека и грађанина, кривична дела из главе деветнаесте²⁷ - кривична дела против брака и породице и главе тридесет прве²⁸, односно, кривична дела против јавног реда и мира а из разлога што наведене главе Кривичног законика РС садрже највећи број кривичних дела која се врше применом насиља или уз претњу насиљем.

Када је у питању криминалитета насиља у Републици Србији, код нас су сличне тенденције као и у свету, односно могуће је уочити тренд опадања криминалитета насиља.

Према подацима Републичког завода за статистику за период од 2017. до 2021. године²⁹ када се посматрају *поднете кривичне пријаве* против пунолетних лица за кривична дела која припадају криминалитету насиља уочава се смањење броја пријава за поједине категорије кривичних дела, па тако на пример:

- За кривична дела против живота и тела у 2017. години је било поднето 3278 кривичних пријава, у 2018. години 3084, у 2019. години 3064, у 2020. години 2482, а у 2021. години 2588;
- За кривична дела против слобода и права човека и грађанина у 2017. години је било поднето 4052 кривичних пријава, у 2018. години 4264, у 2019. години 4390, у 2020. години 3643, и у 2021. години 3811
- За кривична дела против брака и породице је било у 2017. години 10561 кривичних пријава, у 2018. години 10729, у 2019. години 10063, у 2020. години 8208, и у 2021. години 8219;
- За кривична дела против јавног реда и мира у 2017. години 2882, у 2018. години 3167, у 2019. години 3154, у 2020. години 2512, док је у 2021. години било поднето 2733 кривичних пријава.

Али уочава се и пораст броја кривичних пријава за кривична дела против полне слободе и то тако што је у 2017. години било 338 кривичних пријава, у 2018. години 435, у 2019. години 498, у 2020. години 411, а у 2021. години 498.

Последично напред наведеном, уочава се и смањење *броја оптужења* пунолетних лица за поједине категорије кривичних дела и то:

²⁶ Кривична дела почев од чл. 128 до чл. 153 Кривичног законика, *Службени гласник РС*, бр. 85/05, 88/05 - испр., 107/05 - испр., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 и 35/19.

²⁷ Кривична дела почев од чл. 187 до чл. 197 Кривичног законика, *Службени гласник РС*, бр. 85/05, 88/05 - испр., 107/05 - испр., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 и 35/19.

²⁸ Кривична дела почев од чл. 343 до чл. 354 Кривичног законика, *Службени гласник РС*, бр. 85/05, 88/05 - испр., 107/05 - испр., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 и 35/19.

²⁹ Републички завод за статистику, *Саопштење „Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији, 2021“ (б)*, бр. 189, Београд, 2022 (б), стр. 1

- За кривична дела против живота и тела је у 2017. години било поднето 2468 оптужних аката, у 2018. години 2173, у 2019. години 1736, у 2020. години 1643, а у 2021. години 1796;
- За кривична дела против брака и породице у 2017. години 4937, у 2018. години 5216, у 2019. години 4666, у 2020. години 4161, док је у 2021. години било 4225 оптужења пунолетних лица;
- За кривична дела против јавног реда и мира је у 2017. години било 2142 оптужења, у 2018. години 2208, у 2019. години 1753, у 2020. години 1608, и у 2021. години 1901;

А уочава се пораст броја оптужења пунолетних лица за кривична дела против полне слободe и то тако што је у 2017. години било 227, у 2018. години 217, у 2019. години 286, у 2020. години 249, а у 2021. години 277, такође, изванредан пораст у броју оптужења пунолетних лица уочава се и када су у питању учиниоци кривичних дела против слобода и права човека и грађанина и то тако што је у 2017. години било 1220 оптужења, у 2018. години 1394, у 2019. години 1254, у 2020. години 1122, и у 2021. години 1351.

Посматрајући податке који се односе на број *осуђених* пунолетних лица у наведеном периоду, такође се може уочити и мањи број осуда за поједина кривична дела и то:

- За кривична дела против живота и тела у 2017. години било је 1913 осуда, у 2018. години 1691, у 2019. години 1403, у 2020. години 1320, док је у 2021. години било свега 1432 осуђених пунолетних лица;
- За кривична дела против брака и породице у 2017. години 4400, у 2018. години 4661, у 2019. години 4173, у 2020. години 3650, у 2021. години 3725;
- За кривична дела против јавног реда и мира у 2017. години 1774, у 2018. години 1889, у 2019. години 1489, у 2020. години 1420, а у 2021. години 1664,

Док је за кривична дела против слобода и права човека и грађанина уочен већи број осуда и то тако што је у 2017. години било 934 осуда, у 2018. години 1090, у 2019. години 1027, у 2020. години 888, а у 2021. години 1051 и за кривична дела против полне слободe у 2017. години 189, у 2018. 188, у 2019. години 251, у 2020. години 210, и 2021. години 241.

У контексту тема које ће бити обрађене у овом раду, односно социодемографских карактеристика пунолетних учинилаца кривичних дела, у 2020.

години је утврђено да је највећи број, односно њих 10.047 нежежењено(неудато), следе 9.792 лица која су у браку, 3.214 разведених и 631 лица чији је партнер преминуо.

По питању стручне спреме највише осуђеника има завршену средњу школу, њих 13.664, следе лица са завршеном основном школом 5.737, незавршеном основном школом 1.578, високом школом 1.183 и на крају осуђеници са вишом школом 632.³⁰

Остали микросоцијални параметри, који су у овом раду обрађени као фактори који утичу на криминалитет насиља, нису били предмет ове анализе Републичког завода за статистику.

II МИКРОСОЦИЈАЛНИ ФАКТОРИ КРИМИНАЛИТЕТА НАСИЉА

У циљу бољег разумевања криминалитета, па и кримиалитета насиља, у савременој литератури је прихваћен концепт макро и микро узрочности, који предствала сложени утицај различитих криминогених фактора као узрока, услова или повода на појаву криминалног понашања.³¹ Општи услови који утичу на криминалитет конкретизују се преко непосредних узрока. Ти непосредни узроци и индивидуални фактори који доводе до настанка, развоја и испољавања криминалитета из непосредне близине називају се „криминогеним факторима”.³²

За разлику од теорија социјалне структуре које појаву криминалитета посматрају на макро нивоу узрочности и теже његовом објашњењу кроз структуралне услове, теорије друштвених процеса, на микро нивоу теже објашњавању криминалитета кроз давање објашњења како неки појединац постаје прекршилац закона.

Особине поједних друштвених структура, кроз интеракцију са непосредним групама, попут породице и вршњака, могу неравномерно изложити припаднике ниже класе негативним друштвеним процесима, а што би могло довести до већег степена испољавања девијантног понашања. Контакти са овим друштвеним групама, могу утицати на појединце да крше законе или пак да их поштују. Сваки појединац учи вредности и принципе, било то они који се односе на кршење закона или пак конформизма, кроз друштвене процесе, па тако они представљају кључ за разумевање и објашњење понашања појединца.³³

³⁰ Републички завод за статистику, (а), *op.cit.* стр. 92.

³¹ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op.cit.*, стр. 335.

³² М. Миуца, Породица, школа, групе вршњака и криминалитет, *Гласник адвокатске коморе Војводине*, бр. 1, вол. 84, стр. 57.

³³ S. E. Brown, F. Esbensen, G. Geis, *Criminology: Explaining Crime and Its Context*, 7th Ed., New Providence, 2010, p. 273-274.

Човек је друштвено биће, те се и криминалитет, мора посматрати кроз призму уже или шире друштвене заједнице, другачије речено, фактори који могу утицати на криминално понашање су заправо производ средине (социјални, спољашњи фактори) и личности поједица и њених особина (унутршњи фактори). Средина, односно друштво је својеврсан динамички феномен који уско повезан са појединцима који се услед утицаја друштва мењају, и обратно, само друштво се мења под утицајем деловања појединаца.³⁴

У наставку овог рада биће обрађен утицај непосредног окружења појединца на криминално понашање, односно микросоцијални фактори који у садејству са другим факторима могу имати утицај на појаву, развој и испољавање криминалитета насиља.

2.1. Породица и породични односи

Иако не постоји ниједна званична дефиниција породице, она се на основу својих функција у друштву може појмовно одредити као *примарна био-психо-социјална заједница родитеља и њихове рођене или усвојене деце*.³⁵

Свако друштво ствара себи неки идеал човека какав треба да буде у интелектуалном, физичком и моралном погледу и који ће се успешно уклопити у сва културно наслеђена правила понашања.³⁶ Па тако савремена схватања породице, истичу да је то заједница појединаца која има за циљ да сваком од својих чланова пружи могућност да пронађе место у друштву које му припада.³⁷ Она је једна од основних и најважнијих друштвених група у којој се одвијају неки од најзначајнијих процеса у животу поједница као што су васпитање, изграђивање личности њених чланова и социјализација у складу са друштвеним и културним нормама конкретне заједнице. Као таква има несумњив утицај на све чланове и њихово понашање, али је ипак овај утицај најјаче изражен када су у питању деца, као најмлађи и највунерабилнији чланови, па је тако и највећи број студија спроведен на тему утицаја породице и породичних односа на децу. Запажено је такође, и да се корени већине насилног понашања појављују у

³⁴ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 335.

³⁵ Социологија и устав; преузето 06.07.2022. <https://sociologijaiustav.wordpress.com/2020/04/09/brak-i-rodica/>

³⁶ М. Костић, Утицај мера неформалне друштвене контроле на неприлагођено понашање деце (а), *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 40-41, стр. 153.

³⁷ Ј. Јакшић, Разлике у интелектуалном, емоционалном и социјалном развоју адолесцената из потпуних и непотпуних породица, *Годишњак за психологију*, Ниш, 2004, бр. 3, стр. 40.

детињству, односно у оном периоду живота детета у коме чланови породице и породични односи имају претежни утицај на његов живот.³⁸

Истраживање које су спровели Benson, Johnson је потврдило ову тезу, а нарочито значајну улогу породица има у периоду одрастања, односно у адолесцентском добу. Наиме, они су установили да породична структура, економска ситуација у породици и низ других породичних процеса, непосредно утичу или пак ограничавају формирање идентитета одраслих код адолесцената.³⁹

Не може се спорити чињеница да је породица са развојем и напретком друштва изгубила неке функције које је раније имала, овде се пре свега мисли на функције васпитања и социјализације деце, из разлога што су предшколске установе, школе, улица, средства мас медија и др. формално, али и неформално преузеле на себе део тих функција. А промене кроз које је породица прошла и трансформације из традиционалног статуса и патријархата ка модерној породици се двојачко одразило на делинквентна понашања њених чланова; са једне стране је ослабљена њена кохезиона и васпитна функција, док са друге стране истовремено ојачала индивидуализација чланова, а што је последично водило конфликту између старих система надзора и вредности са новим понашањима и тежњама појединаца.⁴⁰

Дакле, иако у процесу социјализације деце, током њиховог живота учествују различите друштвене групе, породица је упркос свему остала најзначајнија примарна друштвена група у којој се деца први пут сусрећу са нормама и правилима понашања, те усвајају начине за избегавање и сузбијања неприхватљивог понашања, уче се поштовању права других.⁴¹ Одрасли чланови породице представљају узор најмлађим члановима, који пак путем учења, идентификације и имитације усвајају правила понашања и вредности, па тако деца од њих могу усвојити позитивна, али и негативна понашања, ставове и навике.⁴² Истраживање спроведено у Републици Српској, на 325 адолесцената је на посредан начин потврдило ове наводе, наиме, резултати указују да се испитаници у највећој мери идентификују са оним друштвеним групама које су им

³⁸ C. McAdams, V. Foster, K. Dotson-Blake, J. Brendel, Dysfunctional Family Structures and Aggression in Children: A Case for School-Based, Systemic Approaches With Violent Students, *Journal of School Counseling*, no. 9, vol. 7, p. 3.

³⁹ J. E. Benson, M. Kirkpatrick Johnson, Adolescent Family Context and Adult Identity Formation, *Journal of family issues*, no. 9, vol. 30,

⁴⁰ М. Бошковић, *Криминологија и социјална патологија (б)*, Нови Сад, 1995, стр. 129.

⁴¹ С. Авдић, Породица као фактор малолетничке делинквенције, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 60, стр. 58.

⁴² Д. Симић, Социологија породице и њен утицај на антисоцијално и делинквентно понашање деце - мастер рад, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2018, стр. 16.

најближе, а то је на првом месту породица, а затим да понашање родитеља, односно њихова подршка адолесцентима, води повећању општег фактора идентификације и већим степеном идентификације са ужим друштвеним кругом.⁴³

Посматрајући ово истаживање, можемо закључити да у зависности од конкретног понашања које родитељи подржавају, а то може бити и делинквентно понашање, деца и млади се још интензивније ангажују и идентификују са конкретном друштвеном групом. Дакле, у породици се деца могу научити да буду агресивна, асоцијална и насилна у понашању.⁴⁴

Конкретно, када је у питању однос између криминалитет насиља и породичних фактора Caputo, Frick & Brodsky су спровели истраживање на 70 деце и младих, узраста од 13 до 18 година, а који су били подељени у три групе; у првој групи су се налазили они испитаници који су учинили неко насилно дело, у другој групи учиниоци неког дела којим се угрожавају полне слободе и у трећој групи су били учиниоци неких других дела која нису насилна и не укључују физички контакт са жртвом.⁴⁵ Утврђено је да су испитаници из све три групе били сведоци неког облика тешког насиља у породици као што је шутирање, пребијање, ударање, гађање неким предметом, премлаћивање, дављење или чак и напад оружјем. Међутим, проценат испитаника који су учинили неко дело којим се угрожавају полне слободе и оних који су учинили неко дело криминалитета насиља је био далеко већи, и то 35% и 29% у односу на трећу групу испитаника, у којој је само 10% деце сведочило неком облику тешког насиља у породици. Закључак је да између 23 и 70% малолетника који изврше неко дело које припада криминалитету насиља и одраслих који чине та дела потиче из породица у којима је постојало насиље у породици.⁴⁶

Иако није утврђена непосредна и директна веза између сведочења насиљу и касније испољеног криминалитета насиља од стране деце, ова тема је била предмет истраживања и домаћих аутора, па је тако ауторка Тања Игњатовић у истраживању “Последице које има насиље над женама у партнерском односу на децу и одговор јавних служби на овај проблем”, у којем је учествовало 170 жена из различитих градова у Србији, између осталог, утврдила да су деца показивала различите реакције на насиље

⁴³ S. Dušanić, S. Lakić, V. Turjačanin, Socijalne identifikacije mladih u relaciji sa porodičnom afektivnom vezanošću i roditeljskim ponašanjima, *Psihološka istraživanja*, br. 1, vol. 21, стр. 104-105.

⁴⁴ С. Авдић, *op.cit.*, стр. 58.

⁴⁵ A. A. Caputo, P. J. Frick, S. L. Brodsky, Family Violence and Juvenile Sex Offending: The Potential Mediating Role of Psychopathic Traits and Negative Attitudes Toward Women, *Criminal Justice and Behavior*, vol. 26, issue 3, p. 338-356.

⁴⁶ A. M. Tomison, Exploring family violence: Links between child maltreatment and domestic violence, *Issues In Child Abuse Prevention*, no. 13, p.10.

којем су сведочили. Наиме, мајке ове деце, која су била сведоци насиља у породици, су извештавале о постојању бројних промена у понашању своје деце, најчешће повучено и мирно понашање (52%), али и бројне манифестације раздражљивог, немирног, непослушног и агресивног понашања, а извештај број деце је показивао агресивно понашање (13%), док су поједина била жртве насиља својих вршњака (7%).⁴⁷

Међутим, са друге стране, студије, као на пример оне које су спровели Karatzias, Power, Woolston, Apurva, Begley, Mirza, Conway, Quinn, Jowett, Howard & Purdie⁴⁸, Webb, Antonsen, Carr, Appleby, Pedersen, Mok⁴⁹ или Cantürk, Faraji, Tezcan⁵⁰ су показале да трауме у детињству, при чему се под појмом траума подразумевају све врсте злостављања и занемаривања деце, утичу на криминално понашање, а посебно да значајна веза постоји између доживљених траума у детињству и склоности ка насилном понашању.

Приликом посматрања породице и породичних односа као једног од фактора криминалитета насиља, постојали су покушаји да се овај феномен објасни међугенерациским преносом насиља, па је тако у једном истраживању које је обухватило 1.395 дечака из Питсбурга, узраста 8, 11 и 14 година утврђено да постоји веза антисоцијалног понашања између три генерација, односно деце – родитеља (и њихових браће и сестара) – деда и баба. Овим истраживањем је такође утврђено да је најјачи предикатор делинквентног понашања дечака, управо антисоцијално понашање очева, и што је посебно интересантно, потпуно независно од осталих варијабли, а да је у 8% породица било чак 43% ухапшених особа, што практично значи да је у просеку око 5 особа било ухапшено у оквиру сваке породице.⁵¹

У другом истраживању, спроведеном у Лондону, које је за предмет имало развој делинквенције, након проучавања података добијених од 411 дечака из 397 породица

⁴⁷ Т. Игњатовић, *Последице које има насиље према женама у партнерском односу на децу и одговор јавних служби на овај проблем*, Београд, 2013, стр.129-130.

⁴⁸ T. Karatzias, K. G. Power, C. Woolston, P. Apurva, A. Begley, K. Mirza, L. Conway, C. Quinn, S. Jowett, R. Howard, A. Purdie, Multiple traumatic experiences, post-traumatic stress disorder and offending behaviour in female prisoners. *Criminal Behaviour and Mental Health*, vol. 28, issue 1, pp. 72-84.

⁴⁹ R. T. Webb, S. Antonsen, M. J. Carr, L. Appleby, C. B. Pedersen, P. L. H. Mok, Self-harm and violent criminality among young people who experienced trauma-related hospital admission during childhood: a Danish national cohort study, *Lancet Public Health*, vol. 2(7), p. 314-322.

⁵⁰ M. Cantürk, H. Faraji, A. E. Tezcan, The Relationship between Childhood Traumas and Crime in Male Prisoners. *Alpha Psychiatry*, vol. 22, issue 1, p. 56-60.

⁵¹ D. P. Farrington, D. Jolliffe, R. Loeber, M. Stouthamer-Loeber, L. M. Kalb, The concentration of offenders in families, and family criminality in the prediction of boys' delinquency. *Journal of Adolescence*, 24(5), p.592.

дошло се до података да је 601 од укупно 2203 чланова породице било осуђивано, што даље значи да је у 61% породица био макар један осуђени члан.⁵²

Као што се може и уочити највећи број студија о овој теми се фокусиран на поремећаје породичних односа и поремећаје структуре, међутим, у вези породичних веза и односа интересантно је поменути и једно истраживање, које је имало за циљ да утврди, између осталог, и разлику између учинилаца дела која припадају криминалитету насиља и учинилаца других дела, а које је било спроведено међу затвореницима у Бразилу 2002. године, као један од највећих утицаја породице на криминалитет насиља издвојило образовање родитеља осуђеника, наиме, утврђено је да присуство родитеља који имају завршену основну школу смањује вероватноћу да ће њихов син извршити неко дело криминалитета насиља за 15,5%. Осим утицаја образовања родитеља на криминалитета насиља детета, такође је интересантно поменути и резултате до којих су истраживачи дошли, а тиче се контакта са правним системом. Наиме, уколико су родитељи осуђеника „имали проблема са законом“, али нису били у затвору, вероватноћа да ће дете извршити насилни злочин се смањује за 18% из разлога што дете овде посматра све проблеме које са собом носе судски поступци и тежи да избегне да се нађе у таквој ситуацији. Са друге стране, уколико су родитељи осуђеника служили казну затвора, вероватноћа да ће дете касније извршити насилни злочин се повећава за 47%, што се може објаснити тиме, да дете приликом посета осуђеном родитељу, или пак родитељима, долази и контакт са другим затвореницима, што може имати утицај на његово будуће понашање.⁵³

Дакле, бројна како ранија⁵⁴, тако и новија истраживања су потврдила да породица и односи који у њој владају, а посебно поремећаји у структури и поремећаји у међусобним односима, са посебним акцентом на насиље у породици како уопштено, тако и према деци, имају несумњив утицај на појаву, развој, испољавање различитих симпотматских, предделинквентних, девијантних али и делинквентних насилних понашања.

⁵² М. Ковачевић – Лепојевић, М. Ковачевић, Преношење антисоцијалног понашања међу и унутар генерација, *Зборник института за криминологику и социологику истраживања*, бр. 3, вол. 36, стр. 111-112.

⁵³ P. R. A. Loureiro, M. J. C. de Mendonça, T. B. S. Moreira, A. Sachsida, Crime, economic conditions, social interactions and family heritage, *International Review of Law and Economics*, Elsevier, vol. 29(3), p. 205.

⁵⁴ За детаљније видети A.Petrosino, J. Derzon, J. Lavenberg, The Role of the Family in Crime and Delinquency: Evidence from prior Quantitative Reviews. *Southwest Journal of Criminal Justice*, 6(2), 108 – 132.

На основу напред наведеног можемо разликовати две врсте поремећености породице: породице са поремећеним односима (деградиране породице) и породице са поремећеном структуром (дефицијентне породице).

Деградиране породице, или породице са поремећеним односима јесу оне које се нису структурално распале, али у којима постоје озбиљна неслагања, трвења и сукоби настали услед објективних или субјективних тешкоћа.⁵⁵

Одликује се лошим породичним односима између родитеља, родитеља и деце, латентним сукобима, свађама, психичким и физичким насиљем између чланова, и у којој је створен погодан амбијент за толерантан однос према насиљу. Породица у којој је насиље свакодневна појава, у којој се функционише уз сваки облик насилничког понашања, насиље толерише и прикрива, може бити само модел за развијање девијантног и делинквентног понашања.⁵⁶ Овакве породице карактеришу грешке у начину и методима васпитавања деце, које се испољавају у претераној строгости или претераној попустљивости, васпитној равнодушности, недостатку породичне контроле и дисциплине, препуштању једног детета другом, физичком кажњавању.⁵⁷

Насилна омладина и деца, најчешће потичу од насилних родитеља и у највећем броју случајева су били сведоци конфликта и насиља између родитеља. Одрастање у оваквом окружењу погодује томе да код ове деце постоји велика вероватноћа да ће у будућности извршити неки озбиљни насилни злочин.⁵⁸

Бројна истраживања су утврдила да лоши односи између родитеља и деце, равнодушност, одбацивање, претерана строгост, недостатак поверења, сарадње и привржености, недоследност у васпитању делује као криминогени фактор.⁵⁹

Посебно је било важно утврдити постојање блиске везе између злостављања деце, као једног од појавних облика деградиране породице и криминалитета насиља па је тако, на пример, ова веза утврђена истраживањем које је спроведено 1988. године, а које је посматрало 14 малолетника у САД - у, који су били осуђени на смрт, те је том приликом запажено да је њих 12 било брутално злостављано, а 5 содомизовано од

⁵⁵ М. Младеновић, *Основи социологије породице*, Београд, 1987, стр. 288.

⁵⁶ Д. Димовски, *Породица као фактор крвних деликата (а)*, у: Костић М., Димовски Д., *Породица у лавиринту породичног насиља*, Ниш, 2013, стр. 63.

⁵⁷ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 225

⁵⁸ Р. Ф. Фаган, *The Real Root Causes of Violent Crime: The Breakdown of Marriage, Family and Community*, Washington, D.C., 1995, р. 25.

⁵⁹ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 355.

стране рођака.⁶⁰ Такође се као најзначајнији фактор, у контексту породичних односа, који утиче на вршење насилних злочина, наводи се злостављање деце, сексуално и физичко, при чему се прави разлика између реаговања девојчица и дечака на исто. Тако, девојчице које су биле жртве злостављања могу постати депресивне или хоспитализоване на психијатријском одељењу, односно манифестације злостављања су више унутрашње природе, док су са друге стране, код злостављаних дечака ове манифестације усмерене ка споља, у виду изражене хостилности.⁶¹

Занемаривање деце, поред злостављања може такође имати значајан утицај на њихово насилно криминално понашање, што је и закључак лонгитудалне студије која је пратила 908 деце која су била занемаривана и злостављана и 667 деце која нису, којом приликом је утврђено да код прве групе деце постојао већи ризик за хапшењем због неког дела криминалитета насиља, те да је вероватноћа да буду ухапшени због малолетничке делинквенције 1.9 пута и 1.6. пута због неког дела која су учили као пунолетна лица, већа код занемариване и злостављане деце.⁶² Мада постоје и истраживања која праве разлику између злостављане и занемариване деце, истичући притом да занемаривана деца, у каснијем животу, могу више испољити насилна понашања у односу на злостављану децу.⁶³

У другом истраживању, које је спровела група истраживача на Универзитету Колумбија, Одељења за психијатрију испитиван је утицај нарушених породичних односа и породичног насиља на децу.⁶⁴ Том приликом је коришћен узорак од 543 деце, а посматран је утицај родитељства, изложености насиљу у породици између родитеља, злостављање и занемаривање деце, кажњавање на основу моћи и утврђено да овакви, нарушени породични односи повећавају ризик за настанак поремећеног понашања у адолесценцији, као и вршења и трпљења насиља од стране партнера у одраслом добу. Међутим овде је важно посебно нагласити да иако постоје резултати истраживања која

⁶⁰ D. O. Lewis, J. H. Pincus, B. Bard, E. Richardson, L. S. Pritchep, M. Feldman, C. Yeager, Neuropsychiatric, psychoeducational, and family characteristics of 14 juveniles condemned to death in the United States, *The American journal of psychiatry*, vol. 145, issue 5, p. 586-587.

⁶¹ P. F. Fagan, *op. cit.*, p. 18-19.

⁶² C. S. Widom, , Childhood Victimization: Early Adversity, Later Psychopathology, *National Institute of Justice Journal*, 2000, n242 p. 5.

⁶³ C. S. Widom, Does violence beget violence? A critical examination of the literature, *Psychological Bulletin*, vol. 106(1), p. 23.

⁶⁴ M. K. Ehrensaft, P. Cohen, J. Brown, E. Smailes, C. Henian, J. G. Johnson, Intergenerational transmission of partner violence: A 20-year prospective study, *Journal of consulting and clinical psychology*, no. 4, vol . 71, p. 741-753.

показују да злостављање може бити циклично, деца која су доживела насиље не морају нужно и сама у одраслом добу испољити насилна понашања.⁶⁵

Конфликтни односи у породици, недостатак дисциплине, хладноћа и неиспољавање емоција од стране родитеља, слаба контрола деце и неукљученост родитеља у свакодневни живот малолетника, али и поједине социо-патолошке појаве у породици, могу бити значајни фактори појаве делинквентног понашања.⁶⁶

Истраживање које је пратило породице насилних и ненасилних адолесцената у контексту функционисања породице, начина испољавања беса, проблематичних ставова, употребе дроге и испољавања насилних понашања. Утврђено је да она група адолесцената која је испољила насилно понашање има више проблема у породици, те да чланови њихових породица не функционишу на добар и примерен начин.⁶⁷ Адолесценти из оваквих, конфликтних породица могу тежити да се прерано одвоје од родитеља. Као резултат ове одвојености, они се могу осамосталити и добити самопоуздање, иако могу кренути и лошим путем, кроз укљученост у нека понашања, која нису примерена њиховом узрасту.⁶⁸

Као посебан облик деградације породице јавља се "криминогено породично огњиште", када родитељи наводе малолетну децу на преступничко понашање.⁶⁹ Деца која одрастају уз криминално понашање родитеља немају осећај за разликовање доброг од лошег, а које је сагласно општеприхваћеним правилима и вредностима друштвеног понашања. Она, посматрајући члана породице у вршењу различитих кривичних дела, усвајају овакав модел понашања, који и прихватају као нормалан, прихватљив ради па и обавезан у циљу ближег повезања са породицом. Постоје два објашњења криминалног понашања малолетника у оваквим случајевима, прво се односи на то да се дете угледа на родитеље или друге чланове породице, па у тим ситуацијама може сматрати да се од њега очекује исто понашање; друго објашњење су темељи на томе да се делинквентно понашање малолетника може јавити услед револта због понашања родитеља, или пак као начин за привлачење пажње.⁷⁰

⁶⁵ J. Kaufman, E. Zigler, Do abused children become abusive parents?, *American Journal of Orthopsychiatry*, vol. 57 issue 2, p. 190.

⁶⁶ М. Суботин, Т. Одаловић, Социјалнопатолошке појаве у породици и њихов утицај на делинквентно понашање малолетника, *Право - теорија и пракса*, бр. 10-12, вол. 33, стр. 46.

⁶⁷ R. Avcı, S. S. Güçray, An Investigation of Violent and Nonviolent Adolescents' Family Functioning, Problems Concerning Family Members, Anger and Anger Expression, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, vol. 10, p. 70-71.

⁶⁸ J. E. Benson, M. Kirkpatrick Johnson, *op. cit.*

⁶⁹ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 225

⁷⁰ М. Суботин, Т. Одаловић, *op.cit.* стр. 47.

На основу свега напред изнетог, закључује се да деца и малолетници, због својог специфичног психофизичког стања, које захтева посебну пажњу и која одрастају у таквим условима, управо кроз моделе имитације и идентификације са старијим члановима породице прихватају као нормално и пожељно понашање неке од појава које се сматрају патолошким појавама, као што су алкохолизам, коцка и/или наркоманија или пак насиље, агресију и криминална понашања. Са друге стране, постојање ових патолошких појава код родитеља, временом води до смањења, па и губитка ауторитета над дететом и последично води немогућности контроле, позитивног усмеравања и васпитања детета.

Дефицијентне породице јесу оне које имају поремећену структуру, а познате су и под називом „*непотпуне породице*“. Најчешћи облик непотпуне породице онај који сачињава један родитељ са дететом односно децом, дакле, породице у којима недостаје један од родитеља, а утврђено је да су далеко више заступљене породице у којима недостаје отац, нарочито у градским насељима.⁷¹

До поремећаја породичне структуре може доћи из различитих узрока и на различите начине, па је у зависности од тога, различит и њихов вид и интензитет утицаја на појаву девијантних и делинквентних понашања.

У случајевима када је до поремећаја структуре породице дошло услед непредвиђених и/или неизбежних фактора, као што је на пример, смрт једног од родитеља, та дешавања могу имати негативне последице, али у значајној мери слабије дејство на настанак делинквентног понашања. У таквим ситуацијама деца добијају нову улогу у породичној структури, па тако могу постати „парентификована деца“, „деца – бели витезови“ и „деца – црне овце“.⁷² Међутим, и овде треба направити разлику у погледу узрока смрти родитеља, јер је на пример, тим шведских истраживача дошао до резултата да у случајевима смрти једног од родитеља услед на пример самоубиства, несрећа или убиства, постоји повећан ризик за појаву криминалитета насиља код деце, без обзира на пол преминулог родитеља или деце које су остала за њима.⁷³

Са друге стране, када је до промене породичне структуре дошло услед развода, свађа, применом насиља над члановима породице и других негативних или патолошких стања у породици, у већини случајева има већи негативни утицај на децу, њихово

⁷¹ М. Младеновић, *op.cit.* стр. 294.

⁷² С. Томановић, М. Љубичић, Д. Станојевић, *Једнородитељске породице у Србији: социолошка студија*, Београд, 2014, стр. 132.

⁷³ L. Berg, M. Rostila, A. Arat, A. Hjern, Parental death during childhood and violent crime in late adolescence to early adulthood: a Swedish national cohort study, *Palgrave Communications*, vol. 5, p. 5.

одрастање и васпитање. Па је тако утврђено да уколико се развод родитеља догоди у првих пет година дететовог живота, за такво дете постоји ризик да постане малолетни делинквент, односно у оваквим ситуацијама, велики број мале деце доживљава емоционални бол приликом развода брака родитеља, управо у време када су најрањивији на ове поремећаје у емоционалној везаности за родитеље.⁷⁴

Наиме, иако се аутори углавном слажу да је неопходно направити разлику између оних једнородитељских породица које су одувек биле такве и оних које су настале као последица раставе или развода, значајна неслагања се јављају када је у питању утицај деградираних породице на криминалитет насиља. Испитивана је разлика у породицама са самохраним родитељем и оних који су разведени на крају и употребу алкохола/дрога, али да структура породице није имала значајан утицај на криминалитет насиља, односно физичку агресију или вандализам.⁷⁵

Када је реч о једнородитељским породицама, најпре је потребно рећи да се приликом истраживања њиховог утицаја на криминалитет уопште, па и криминалитет насиља прави разлика између оних породица у којима недостаје отац и у којима недостаје мајка.

Међутим, упркос овој јасној дистинкцији, прегледом постојеће литературе утврђено је да је неупоредиво већи број истраживања, која су се базирала на чињеници да непостојање оца у породици представља поуздан показатељ криминалног понашања малолетника, као на пример истраживања која су спровели Barber⁷⁶, Mackey & Mackey⁷⁷, Wong⁷⁸, Mok, Astrup, Carr, Antonsen, Webb, Pedersen⁷⁹, али и многа друга. Ова истраживања као објашњење наводе чињеницу да очеви нуде економску стабилност, помажу мајкама у подизању деце, као и то да присуство оца повећава осећање безбедности у породици.⁸⁰ Мајка се често сматра немоћном да обезбеди подршку и правилну социјализацију деце. Такође, одсуство оца, лишава мушку децу да имају

⁷⁴ P. F. Fagan, *op. cit.*, p. 14.

⁷⁵ T. Cassidy, Family Background and Environment, Psychological Distress, and Juvenile Delinquency, *Psychology*, no. 9, vol. 2, p. 944.

⁷⁶ N. Barber, Single Parenthood as a Predictor of Cross-National Variation in Violent Crime, *Cross-Cultural Research*, vol. 38, issue 4, p. 343-358.

⁷⁷ W.C. Mackey, B. Mackey, The Presence of Fathers in Attenuating Young Male Violence: Dad as a Social Palliative, *Marriage & Family Review*, vol. 35, issue 1-2, p. 63-75.

⁷⁸ S. K. Wong, The effects of single-mother and single-father families on youth crime: examining five gender-related hypotheses, *International Journal of Law Crime and Justice*, vol. 50, p. 46-60.

⁷⁹ P. L. H. Mok, A. Astrup, M. J. Carr, S. Antonsen, R. T. Webb, C. B. Pedersen, Experience of Child-Parent Separation and Later Risk of Violent Criminality, *American Journal of Preventive Medicine*, vol. 55, Issue 2, p. 178-186.

⁸⁰ Д. Димовски, Ф. Мирић, Политика сузбијања малолетничке делинквенције као детерминанта друштвеног развоја, *Анали пословне економије*, Универзитет за пословни инжењеринг и менаџмент Бања Лука, бр. 9, вол. 5

узора у одраслом мушкарцу.⁸¹ Ови фактори достижу свој пуни капацитет у случајевима деце адолесцентског узраста. Тада су деца самохраних мајки склона коришћењу дрога, чешће постају чланови малолетничких банди, бивају избачени из школе и постају малолетничке убице.⁸²

Међутим, када је етиологија криминалитета насиља у питању није све црно – бело. Наиме, морају се узети у обзир и студије које су показале управо супротан ефекат једнородитељских породица, односно позитиван утицај мајки на децу када је у питању спречавање вршења различитих дела која припадају криминалитету насиља.⁸³ А ове наводе је потврдило и друго истраживање, спроведено у Бразилу којим утврђено да је чињеница да је осуђеникова мајка жива, смањило вероватноћу извршења криминалитата насиља за 27,3%.⁸⁴

На основу свега напред наведеног, као бројних спроведених истраживања на тему утицаја једнородитељских породица на криминалитет и криминалитет насиља, се може на крају закључити да дефицијентна породица не мора нужно да буде претпоставка за интелектуалну, емоционалну и социјалну инфериорност детета, јер се поремећени породични односи појављују и у потпуним породицама, а успешно функционисање непотпуне породице и њено уклапање у друштво превасходно ће зависити од стабилности родитеља са којим дете живи. Са друге стране, у великом броју случајева одрастање у непотпуној породици оставља извесне последице на дете, а из разлога што још увек одрастање у оваквим породицама није незапажено.⁸⁵ Тако да се не може оспорити да одсуство једног од родитеља “допринси појављивању емоционалне несигурности и нестабилности код деце, онемогућава позитивну идентификацију са родитељима, доводи до осећаја одбачености и усамљености, што све може да представља криминогени фактор”.⁸⁶

2.2. Школа и образовање

Школа је друштвена институција која, поред породице, има најзначајнију улогу у васпитању, образовању, социјализацији, учењу, стварању навика и многих других

⁸¹ С. Авдић, *op.cit.*, стр. 59.

⁸² Д. Димовски, Ф. Мирић, *op. cit.*

⁸³ R. Cherry, *Growing Up Without a Father-Figure Can Make Boys Less Violent*, (2021); преузето 25.07.2022. <https://quilllette.com/2021/02/19/growing-up-without-a-father-figure-can-make-boys-less-violent/>

⁸⁴ P. R. A. Loureiro, M. J. C. de Mendonça, T. B. S. Moreira, A. Sachside, *op. cit.*, p. 205.

⁸⁵ J. Јакшић, *op.cit.* стр. 48.

⁸⁶ В. Николић – Ристановић, С. Константиновић – Вилић, *op.cit.* стр. 353.

утицаја на ментални и физички развој појединца.⁸⁷ Међутим, у савременом друштву, школа је више окренута образовном него васпитном утицају на појединца.⁸⁸

Узимајући у обзир њен значај и утицај који има у животима младих, школа се може посматрати и као један од микросоцијалних фактора криминалитета уопште, па и криминалитета насиља, а њен негативан утицај не треба сагледавати искључиво кроз појаву малолетичке делинквенције, из разлога што негативни утицаји школе могу оставити дубље и трајније ефекте који се могу испољити и касније, кроз криминалитет одраслих.⁸⁹

Школа представља значајни фактор за настанак и превенцију криминалног понашања, а везу између школе и делинквенције није увек лако уочити и разумети, те се проучавање утицаја који школа има на настанак и развој делинквентног понашања може посматрати са више аспеката.

Најпре, негативан утицај школе на појединца може бити последица лошег стања образовног система једне земље, неадекватно и преобимно школско градиво, неусаглашеност градива са реалним променама и напретком друштва, нестручан кадар, али и незаинтересованост наставника за интеракцију са ученицима као и многи други. Међутим, најзначајнији фактор у настанку девијантног и криминалног понашања јесте слаб успех у школи и низак степен образовања.⁹⁰

Такође и грешке које настају приликом васпитања, као и у процесу стварања радних и других навика ученика могу оставити негативне последице и утицати на настанак и развој девијантног и делинквентног понашања. Осим тога, услед немогућности детета да уопште или адекватно одговори на постављене захтеве, обавезе и школско градиво, то се може десити да дете развије анимозитет према учењу, али и самој школи. Последишно, ученици који нису у могућности да постигну задовољавајући успех у школи, услед слабих интелектуалних способности или пак неразвијених радних навика, могу понављати разреде и долазити у сукобе са наставницима, што већ представља симптоматично понашање.⁹¹

Овај проблем немогућности савлађивања школског градива или неадекватног савлађивања истог, назван је проблемом тешкоћа у учењу и био је предмет посебног истаживања у циљу утврђивања његове корелације са криминалитетом. У покушају

⁸⁷ М. Бошковић, (а), *op.cit.*, стр. 397.

⁸⁸ М. Бошковић, *Социјалне девијације (в)*, Нови Сад, 1993, стр. 142.

⁸⁹ Д. Димовски, *Криминолошко одређење убиства – докторска дисертација (б)*, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2012, стр. 260.

⁹⁰ S. Lab, *Crime Prevention Seventh Edition*, New Providence, 2010, p. 180.

⁹¹ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 357.

утврђивања везе између тешкоћа у учењу и делинквенције, Ларсон је изнела три тезе: *хипотеза о неуспеху у школи*, у којој се истиче да тешкоће у учењу воде неуспеху у школи, што даље води формирању лошег мишљења о себи, које на крају резултира последицом одустајања од школе и делинквенцијом. Такође, ови ученици, су склони да потребу за признањем сопствене вредности и успеха траже у различитим групама вршњака склоним делинквентном понашању; *хипотеза о различитом третману*, која наводи да је иста стопа делинквентног понашања које су испољили ђаци са сметњама у учењу и њихови вршњаци без тих потешкоћа, али да су они са тешкоћама у учењу били дискриминисани, те да је са њима другачије поступано од стране полиције, социјалних радника и других представника власти; *хипотеза о осетљивости*, где се наводи да су сметње у учењу често праћене симптоматичним понашањем, односно да они појединци који имају сметње у учењу немају адекватне друштвене способности.⁹²

Истраживања криминолога указују да је велики број малолетних делинквената индиферентан према школи, или за њу везује углавном негативна осећања како према осталим ученицима, тако и према наставницима, при чему се чак осећају и дискриминисано.⁹³ Такође, чести прекиди школовања, промене школе и школске средине, различити облици одсуствовања са наставе, као и слаб успех последично воде томе да 60-70% малолетних делинквената то постане у школском добу.⁹⁴

Овде је важно истаћи да су међу ауторима постојала значајна неслагања по питању утицаја који школа и само образовање имају на појединца. Тако, можемо уочити три групе посматрања овог односа: *1. песимистички*, чији аутори су тврдили да управо већи степен образовања може бити криминогени фактор, јер управо у школи појединац стиче знања и способности које може применити и приликом вршења кривичних дела. Чак је и Гарофало својевремено уочио да образовање нема непосредан утицај на смањивање обима криминалитета, те да не постоји разлика у стопи извршења тешких дела између образованих и необразованих учинилаца.⁹⁵ Такође, постоје одређене врсте криминалитета које по самој својој дефиницији могу да врше само образована лица, из разлога што се тичу делинквенције која се испољава вршењем одређених дужности, функција и обављањем појединих занимања, односно у ситуацијама када управо високо образовање представља један од нужних услова за

⁹² K. A. Larson, A Research review and alternative hypothesis explaining the link between learning disability and delinquency, *Journal of Learning Disabilities*, no. 6, vol. 21, p. 357-359.

⁹³ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 357.

⁹⁴ М. Бошковић, (6), *op. cit.*, стр. 142.

⁹⁵ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 359

њихово обављање (организовани криминал, привредни криминал, криминалитет белог оковратника).⁹⁶ Међутим, статистички подаци су указивали да се у већини земаља обим криминалитета није смањивао са смањењем броја неписмених грађана, већ напротив, и обим криминалитета је порастао⁹⁷, што нас доводи до: 2. *оптимистички приступ* обухвата она истаживања која су дошла до потврдних резултата да низак ниво образовања утиче на вршење кривичних дела, а посебно да образовање утиче на јачање социјалних вештина појединаца. Поједини аутори сматрају да је однос криминалитета и образовања обрнуто пропорционалан, што практично значи да се са повећањем нивоа образовања смањује стопа испољавања криминалног понашања, из разлога што се низак ниво образовања, између осталог, доводи у везу са незнањем појединца и његовом немогућношћу да разуме да су нека његова понашања друштвено недозвољена, па и опасна.⁹⁸ Ова истаживања су потврдила да учиниоци извесних кривичних дела заиста имају нижи ниво образовања. Са становишта овог рада, посебно је интересантно истаћи да ту спадају извршиоци крвних деликата и силовања.⁹⁹ И 3. *мешовити приступ*, чији је један од присталица и Пинател, који је сматрао да песимистички приступ нема утемељених валидности, а да се оптимистички приступ може само делимично усвојити, јер није спорна чињеница да се из мање образованих средина регрутује већи број делинквената. Док је Ломброзо као још један присталица овог приступа сматрао да образовање, у срединама где није развијено, у почетку утиче на повећање свих облика криминалитета, осим убистава, а касније са његовим развојем утиче на смањење његових најокрутнијих облика, уз истовремено повећање неких других облика.¹⁰⁰

L. Lochner и E. Moretti су у својој студији „*The effect of education on crime: evidence from prison inmates, arrests, and self – reports*“¹⁰¹ изнели закључак да повећање образовања за једну годину води смањењу криминалитета насиља (убиства, силовања, пљачке и напада) за око 11-12%. Међутим, ово једногодишње продужавање школовања има различите резултате у зависности од типа криминалитета, па је тако са становишта овог рада, интересанто напоменути да је продужетак школовања умањују степен извршења убисва и напада за око 30%.¹⁰²

⁹⁶ М. Миуца, *op. cit.*, стр. 68.

⁹⁷ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 358.

⁹⁸ М. Миуца, *op. cit.*, стр. 68.

⁹⁹ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 358.

¹⁰⁰ М. Бошковић, (б), *op. cit.*, стр. 130.

¹⁰¹ L. Lochner, E. Moretti, The effect of education on crime: Evidence from prison inmates, arrests, and self-reports, *American Economic Review*, no. 1, vol. 94, p. 155-189.

¹⁰² L. Lochner, Education Policy and Crime (a), University of Western Ontario, Centre for Human Capital and Productivity, 2010, p. 15.

S. Machin, O. Marie, S. Vujić су у својој студији „*The Crime Reducing Effect of Education*“¹⁰³ дошли до сличног закључка, односно да продужавање школовања за једну годину може довести до смањења стопе насилних злочина за око једну трећину, до једну половину.¹⁰⁴

Истраживања социодемографских чинилаца криминалитета насиља била су предмет и домаћих аутора, с тим да не постоји јединствено истраживање које би се тицало криминалитета насиља уопште, већ су се аутори у својим истраживањима опредељивали за неки од појавних облика овог криминалитета, а посебно на убиства.

У свом делу „*Социодемографске карактеристике хомицидалне популације*“ аутори су извршили анализу неких претходних студија на ову тему, па су тако истакли да је Пешић дошао до резултата да је у узорку од 1.000 учинилаца кривичног дела убиства, неписмено (27,7%), са завршена четири разреда (39,2%), односно осам разреда основне школе (25,3%). Лепосава Крон је у студији „*Кајиново грех – психолошка типологија убица*“ указала да је, према резултатима истраживања, највише убица имало завршену занатску или стручну средњу школу (50,7%), да је 21,9% имало завршену четири разреда основне школе или непотпуно завршену основну школу (5–7 разреда – 9,9%). Потом, су анализирали истраживање спроведено од стране Симеуновић-Патић које је обухватало 486 правноснажно осуђених особа оба пола, при чему је највећи број убица имао завршену средњу стручну школу (32,2%), односно средњу школу општег смера (28%), док је највише било квалификованих радника и занатлија (39%), као и оних без занимања (16%). Аутори су такође, анализирали резултате студије под називом „*Убиство у породици*“ коју су у периоду од 1993. до 2002. године обавили Ковачевић и Кеџман и која је обухватала је 263 извршиоца кривичног дела убиства које је извршено у породици, резултати су показали да је у погледу нивоа школског образовања, највећи број убица имао незавршену основну школу (26,6%), завршену основну школу (19,8%) и завршену средњу школу (26,4%).¹⁰⁵

Д. Димовски, у свом истраживању убиства у југоисточној Србији је дошао до закључка да је највећи број извршиоца овог кривичног дела имало завршену средњу

¹⁰³ S. Machin, O. Marie, S. Vujić, *The Crime Reducing Effect of Education*, *The Economic Journal*, no. 552, vol. 121, p. 463–484.

¹⁰⁴ L. Lochner, *op. cit.*, p. 16.

¹⁰⁵ В. Баић, И. Радовановић, М. Ољача, Социодемографске карактеристике хомицидалне популације, *Безбедност*, бр. 1, вол. 62, стр. 25-28.

школу што чини 44% укупног узорка, 13%, је средњу школу уписало, али су је напустили или из ње били избачени, а 27% има завршену основу школу.¹⁰⁶

У истраживању које су 2019. године спровели В. Баић, И. Радовановић и М. Ољача, а које је обухватало 138 осуђеника мушког пола, старости од 24 до 78 година, који су издржавали казну затвора због извршеног кривичног дела убиства и тешког убиства, утврђено је да податке о степену образовања дало 135 осуђеника, а да је знатно већи број оних са завршеном средњом школом (60%), него лица која имају завршену само основну школу (20%) или незавршену основну школу (8,1%), вишу/високу, струковну школу (7,4%), завршене основне студије (3,7%) или мастер студије (0,7%).¹⁰⁷

За крај је важно рећи да и у савременој литератури не постоји јединствени став у погледу недвосмисленог утицаја школе и образовања на појаву криминалитета насиља, али су аутори сагласни у вези једне ствари, а то је да овај однос не треба посматрати као изоловану средину, већ као део једне шире друштвене структуре.

2.3. Утицај суседства и делинквентних група

Као још један од микросоцијалних фактора криминалитета насиља појављује се питање утицаја суседства и делинквентних група претежно на децу и омладину, али и мало старије појединце. Суседство утиче на друштвену заједницу и културне процесе у њој, те управо сама друштвена заједница има могућност да каналише, ограничи и усмери понашање деце, и да на тај начин утиче на постављање граница прихватљивог и пожељног понашања.¹⁰⁸ Међутим, као што је већ поменуто, предмет овог рада нису могући позитивни утицаји суседства на обликовање и усмеравање појединаца који су припадници конкретних друштвених заједница, већ они негативни који утичу најпре на формирање и испољавање девијантног, а касније и делинквентног понашања, конкретније, на вршење дела која припадају криминалитету насиља.

Иако је најснажнија уочена релација суседство – непостојећа/неадекватна друштвена контрола – удруживање у делинквентне групе, ипак би требало на самом почетку, поменути и још неке негативне утицаје који могу постојати у контексту суседства као криминогеног фактора.

¹⁰⁶ Д. Димовски, (б), *op. cit.*, стр. 261.

¹⁰⁷ В. Баић, И. Радовановић, М. Ољача, *op. cit.*, стр. 31.

¹⁰⁸ В. Vanfossen, Н. С. Brown, S. Kellam, N. Sokoloff, J. Jay, S. Doering, Neighborhood context and the development of aggression in boys and girls, *Journal of Community Psychology*, no 3, vol. 38, p. 330.

То је најпре незапосленост, као и непостојање могућности запошљавања. Могућност запошљавања утиче на понашање становника градских четврти које су сиромашне, док виши приходи у суседству значе и постојање вишег нивоа унапређених институција, које имају превентивну и репресивну улогу. Осим тога, истраживања су показала да у контексту утицаја суседства најзначајнији фактор је економски статус конкретног суседства.¹⁰⁹ Недостатак могућности за запошљавање и стицање прихода је важан фактор ризика за појаву криминалитета насиља код омладине.¹¹⁰ Оваква клима погодује томе да се поједина деца из суседства упуштају у незаконито тржиште рада и учествују у насиљу које такве послове прати.¹¹¹ Ови наводи су вишеструко потврђени, па је тако утврђено да су она суседства у којима живе сиромашни грађани и припадници средњег слоја у непосредној близини више погођена криминалом него друга суседства, па се тако више од половине убистава и скоро 40% пљачки и наношења тешких телесних повреда објашњава овом близином становања.¹¹² У својој књизи „*Code of the Street*“ Anderson је истакао да сиромаштво, немогућност запослења, насиље и други негативни фактори који постоје у појединим суседствима утичу на стварање уличне културе, која у овим подручјима почиње да буде доминантна по питању уређивања међуљудских односа, а посебно када је реч о насилном поступању. Наиме, суштина уличне културе јесте тежња појединаца да захтевају поштовање наметнутих норми уз обавезне санкције, које подразумевају неки вид насилног понашања, у супротном.¹¹³ У циљу провере Андерсонових навода Stewart & Simons су спровели истраживање и дошли до резултата да је ниво насиља виши у оним суседствима где је улична култура израженија. Односно, они адолесценти који су живели у оним суседствима у којима је улична култура више била заступљена имали су веће шансе за испољавање насилног понашања, и то за 14%, док је прихватање уличне културе, односно кодекса улице повећавало шансе за насилно преступништво за 25%. Адолесценти (мушкарци) који су изложени родитељском криминалитету, друже се са насилним вршњацима, доживљавају дискриминацију, имају историју престапа и живе у насељима која карактеришу друштвени проблеми, склонији су насиљу, док они адолесценти са који су усвојили уличне вредности и који живе у суседствима у којима

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ David Huizinga, Roll Loeber, Terence P. Thornberry, *Recent Findings From the Program of Research on the Causes and Correlates of Delinquency*, Washington DC, 1995, p. 37.

¹¹¹ B. Vanfossen, H. C. Brown, S. Kellam, N. Sokoloff, J. Jay, S. Doering, *op. cit.*, p. 345.

¹¹² R. Block, *Community, Environment, And Violent Crime*, *Criminology*, vol. 17, issue 1, p. 52.

¹¹³ E. Anderson, *Code Of The Street Decency, Violence, And The Moral Life Of The Inner City*, New York, 1999, W. W. Norton & Company, Inc.

је дубоко укорееена улична култура имају веће шансе да учине неко дело насилног криминалитета. Такође, утврђено је да иако су неповољни услови у суседству и стопе убиства и истом у великој мери повезани са криминалитетом насиља, улична култура је ипак најзначајнији предиктор испољавања насиља на индивидуалном нивоу.¹¹⁴

Такође, као још једна важна институција у суседству је политичка институција, а која заправо представља степен до којег суседства могу сама да одржавају ред и закон и да су безбедна од насиља, па је тако уочено да она суседства која су богатија подстичу присуство полицијских снага, а да насупротив њима стоје она сиромашна, у којима влада насиље и у којима су законити начини зарађивања мање доступни, и где су илегални начини зарађивања у насиље у сталној спрези.¹¹⁵ Илегалне активности често промовишу насилно поступање.¹¹⁶ А већа употреба оружја у оваквим суседствима је делимично одговорна за веће стопе убистава, из разлога што напади који укључују ватрено оружје најчешће резултирају смртним исходом.¹¹⁷

Питање утицаја насиља у суседству на децу било је предмет истраживања које су спровели Guerra, Huesmann & Spindler¹¹⁸ они су том приликом утврдили да изложеност насиљу у суседству, односно друштвеној заједници повећава ниво агресивног понашања код деце, још у основној школи.

Значај ових различитих фактора који су везани за суседство су уочили још 1942. године Shaw и МсКау који су заправо међу првима запазили да различите појаве у неком конкретном суседству могу имати неповољан утицај на становике тог краја, или како су они навели „недостатке“, као што су на пример сиромаштво, једнордотелске породице у којима је мајка преостали родитељ, незапосленост или расна хетерогеност, а да све то у садејству са ослабљеном друштвеном организацијом и ослабљеном друштвеном контролом могу довести до удруживања младих у различите вршњачке групе.¹¹⁹ Управо та слаба друштвена контрола од стране друштва и породице може довести до неструктурираног дружења. Што заправо значи да уколико родитељи

¹¹⁴ E. A. Stewart, R. L. Simons, Race, Code Of The Street, And Violent Delinquency: A Multilevel Investigation Of Neighborhood Street Culture And Individual Norms Of Violence, *Criminology*, vol. 48, issue 2, p. 586-590.

¹¹⁵ B. Vanfossen, H. C. Brown, S. Kellam, N. Sokoloff, J. Jay, S. Doering, *op. cit.*, p. 330.

¹¹⁶ *Ibid.*

¹¹⁷ E. Baumer, J. Horney, R. Felson, J. L. Lauritsen, Neighborhood Disadvantage And The Nature Of Violence, *Criminology*, vol. 41, issue1, p.62.

¹¹⁸ N. G. Guerra, L. R. Huesmann, A. Spindler, Community Violence Exposure, Social Cognition, and Aggression Among Urban Elementary School Children, *Child Development*, no. 5, vol. 74, p. 1561 – 1576.

¹¹⁹ G. M. Zimmerman, S. F. Messner, Neighborhood context and the gender gap in adolescent violent crime, *American sociological review*, vol. 75, p. 961.

обраћају више пажње на своју децу и њихове активности, самим тим ће они мање шанси имати за девијантно понашање¹²⁰ и повезивање насилним вршњацима.¹²¹

Са друге стране, удруживање у различите вршњачке групе може бити веома значајно за процес социјализације деце и малолетника, односно, припадност различитим вршњачким групама утиче на развој друштвености, усвајању нових ставова, утврђивању вредности и идеала којима ће тежити, а ова припадност такође утиче и на начине говора и одевања појединаца.¹²²

Међутим, велики број истраживања узрока малолетничке делинквенције је као један од битнијих фактора делинквентног понашања младих управо пронашао у утицају вршњака и вршњачких група, које испољавају различита антидруштвена, криминална и девијантна понашања, а које доприносе обликовању личности припадника ових група.¹²³ Такође, доста истраживача сматра да ове групе имају приоритетни утицај на децу и омладину у односу на факторе уже или шире социјалне средине, па и факторе личности када је у питању девијантно понашање.¹²⁴

Такође, веза између делинквентних група и суседства се огледа у томе, што се приликом проучавања малолетничких банди дошло до података да су чланови банди углавном потицали из истог дела града, а да је управо суседство било пресудан фактор окупљања и удруживања. Како се деца и омладина најчешће окупљају у близини места становања у слободно време и после школе, то је и логична последица да се у суседству упознају нова лица, размењују искуства и проводи време. Провођење времена и дружење са асоцијалним и антисоцијалним појединцима, који већ врше различита кривична дела, води криминалној социјализацији омладине, па тако и њима вршење кривичних дела постаје део свакодневног живота. Резултати студије, спроведене у Монреалу, која је пратила 1.037 ученика су показали да су малолетни делинквенти, који су били чланови одређених криминалних група, чинили више насилне криминалне акте, него они малолетници који нису били чланови никаквих криминалних група, што указује да рано чланство у делинквентним групама представља значајан фактор вршења насилних кривичних дела.¹²⁵

¹²⁰ W. D. Osgood, A. L. Anderson, Unstructured socializing and rates of delinquency, *Criminology*, no. 3, vol. 42, p. 542.

¹²¹ D. S. Elliott, D. Huizinga, S. Menard, *Multiple Problem Youth Delinquency, Substance Use, and Mental Health Problems*, New York, 1989, p. 138-139.

¹²² М. Миуца, *op. cit.*, стр. 69-70.

¹²³ *Ibid.*, стр. 70.

¹²⁴ И. Д. Радовановић, Д. В. Спасић, Д. М. Радовановић, Адолесцентске вршњачке групе и злоупотреба дроге, *Социолошки преглед*, бр. 4, вол. LIII, стр. 1585.

¹²⁵ Д. Димовски, Ф. Мирић, *op. cit.*

Управо на основу напред наведеног, негативан утицај суседства на децу и омладину могу имати они делови града у којима већину становништва чини досељено становништво, различитог социо-економског статуса и у којима су већ развијене девијантне појаве као што су алкохолизам, проституција, коцка и друге.¹²⁶ А када је у питању начин утицања на своје чланове, односно припаднике, уочава се велики број разноврсних техника, као што је на пример деловање на изворе информација, па се тако оне информације које нису сагласне ставовима групе потискују или пак уклањају, такође, ове групе су склоне наглашавањем вредности које они сматрају битним, пружањем различитих видова помоћи онима који поштују и који се владају по њиховим правилима, а санкционисањем оних који та правила крше, одређивање јединственог мишљења и понашања чланова.¹²⁷ Јачина утицаја ових неформалних група на делинквентно понашање зависиће првенствено од интензитета контакта са њима, па тако ће у случајевима када је контакт непосреднији и интензивнији, њихов утицај и бити већи.¹²⁸

Иако вршњачке групе несумљиво утичу на криминално понашање појединаца, оне су првенствено окренуте тражењу узбуђења у девијантним и делинквентним понашањима, као што је на пример проваљивање у напуштене објекте и крађа из истих.¹²⁹

Међутим када је у питању криминалитет насиља, подаци до којих су дошле Ashton & Bussu¹³⁰ у свом истраживању су врло интересантни иако је у питању мала група испитаника, свега њих 15, наиме, млади који су починили неки насилни злочин којим су остварили неку корист су порицали да су припадници неке уличне банде, односно организоване криминалне групе, а да је мотивација за делинквентно понашање са вршњацима била забава, чак и ако је подразумевала испољавање насиља.

Утицај делинквентних вршњака и вршњачких група на појединце у контексту вршења насилних кривичних дела, посматран из различитих аспеката је заиста био предмет бројих истраживања као на пример оних које су спровели Thornberry¹³¹,

¹²⁶ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 360.

¹²⁷ *Ibid.*, стр. 359.

¹²⁸ Ф. Мирић, Утицај делинквентних група на малолетничку делинквенцију (*a*), у: Мина Зиројевић (ур.), *Зборник радова: Насиље и деца*, Београд, 2022, стр.109.

¹²⁹ S. Ashton, A. Bussu, Peer groups, street gangs and organised crime in the narratives of adolescent male offenders, *Journal of criminal psychology*, no. 4, vol. 10, p. 286.

¹³⁰ *Ibid.*, p. 277-292.

¹³¹ T. P. Thornberry, Toward an interactional theory of delinquency, *Criminology*, vol. 25, issue 4, p. 863-892.

Esbensen, Peterson, Taylor, Freng¹³², Loeber, Pardini, Homish, Wei, Crawford, Farrington, Stouthamer-Loeber, Creemers, Koehler, Rosenfeld¹³³, Eitle, Turner¹³⁴, Dishion, Véronneau, Myers¹³⁵ а све у циљу покушаја бољег разумевања овог феномена, проналажање узрока, стварања оквира за нова истраживања са тежњом проналажења адекватних механизма превенције.

Друго, обимније истраживање које је обухватило 5,935 испитаника, тицало се између осталог и етиологије криминалитета деце и омладине али и утицаја криминалних банди. У погледу утицаја групе вршња на криминалитет насиља¹³⁶ утврђено је да су они делинквенти који су учинили озбиљна насилна дела били повезани и више посвећени делинквентним вршњацима. Такође, 87% младих који су учинили неки насилни злочин су навели да се дружи са вршњацима где нема одраслих.¹³⁷

Поред ових, неформалних група вршњака, као важан криминогени фактор, треба поменути и неформалне групе криминалаца, које такође делују на подручјима одређених суседства, и које различитим средствима покушавају да „регрутују“ нове чланове, а нарочито децу и омладину и које имају велики утицај на испољавање пределинквентног и делинквентног понашања малолетника и девијантног понашања деце кроз силецијство, хулиганизам, вандализам.¹³⁸ Оне то чине величањем свог начина живота, лаким стицањем великих свота новца, непридржавањем друштвеноприхваћених норми и правила.¹³⁹ Пунолетни чланови ових криминалних група могу користити децу и малолетнике да у име и за рачун групе извршавају различита кривична дела, посебно из групе криминалитета насиља (убиства, силовања,

¹³² F. Esbensen, D. Peterson, T. J. Taylor, A. Freng, Similarities and Differences in Risk Factors for Violent Offending and Gang Membership, *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, vol 42, issue 3, 310-335.

¹³³ R. Loeber, D. Pardini, L. D. Homish, H. E. Wei, M. A. Crawford, D. P. Farrington, M. Stouthamer-Loeber, J. Creemers, A. S. Koehler, R. Rosenfeld, The Prediction of Violence and Homicide in Young Men, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, vol. 73, issue 6, p. 1074–1088.

¹³⁴ D. Eitle, R. J. Turner, Exposure to community violence and young adult crime: The effects of witnessing violence, traumatic victimization, and other stressful life events. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, vol. 39, issue 2, p. 214–237.

¹³⁵ T. J. Dishion, M. Véronneau, M. W. Myers, Cascading peer dynamics underlying the progression from problem behavior to violence in early to late adolescence, *Development and Psychopathology*, vol. 22, p. 603–619.

¹³⁶ У овом истраживању под насилним злочинима су подведени убиство и убиство из нехата, силовање, пљачка и тешки напад.

¹³⁷ F. Esbensen, D. Peterson, T. J. Taylor, A. Freng, *Youth Violence Sex and Race Differences in Offending, Victimization, and Gang Membership*, Philadelphia, 2010, p. 62-64.

¹³⁸ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 360.

¹³⁹ *Ibid*, стр. 359-360.

разбојништва), а из разлога што се деци не може изрећи кривична санкција¹⁴⁰, а оним кривичноодговорним малолетцима знатно блажа казна, како по врсти, тако и по мери.¹⁴¹ Овде је важно напоменути велики значај идентификације деце и омладине са негативним узорима, у овом случају са вођом групе, који од чланова пак захтева апсолутну послушност. Овакво поступање доводи до дефанзивне идентификације чланова, што практично значи да услед страха од агресивне реакције вође, појединац почиње да испољава агресивно понашање усмерено, не према вођи, већ према друштву у целини.¹⁴²

2.4. Религија, религијске групе и секте

Религија је теолошко учење о највишем бићу – Богу, а вера и вероисповест као облици друштвене свести су једнообразни систем духовне праксе.¹⁴³ Она се сама по себи не може дефинисати, осим по оним карактеристикама које се око ње налазе.¹⁴⁴

Постојање, односно вера у Бога није заправо, више у тој мери предмет научних питања, већ прелази у домен приватног живота и односа појединца према животу. Наиме, религија је јавна, установљена и спољашња, а вера приватна, субјективна, унутрашња, па се тако религија и вера више не могу поистовећивати, нити сматрати синонимима. Што се пак појма религиозности тиче, када говоримо о религиозности појединца, не може се искључити, нити занемарити шири културолошко – друштвено – историјски контекст конкретне друштвене заједнице чији је он члан и у којој се он учи религиозности.¹⁴⁵

Интересантано објашњење религиозности дао је Диркем, који је истакао да како законодавац једне државе може ни из чега да створи неку институцију или пак трансформише један друштвени систем у други, управо тако и верници различитих религија прихватају да је божја воља направила свет ни из чега.¹⁴⁶

Посматрана као облик друштвене свести, религија је имала, али и још увек има велики утицај на поступање појединца. Наиме, свака од тренутно постојећих религија,

¹⁴⁰ У Републици Србији, ова материја је регулисана Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, па је тако чл. 2 предвидео да малолетник неће кривично одговарати уколико у време извршења дела није навршио 14 година. Преузето 07.07.2022. https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_maloletnim_uciniocima_krivicnih_dela_i_krivicnopravnoj_zastiti_maloletnih_lica.html

¹⁴¹ Ф. Мирић, (а), *op. cit.*, стр.109.

¹⁴² *Ibid*, стр.110.

¹⁴³ М. Бошковић, (а), *op.cit.*, стр. 301.

¹⁴⁴ Е. Durkheim, *Definition of Religious Phenomena and of Religion*, London, 1964, p. 24.

¹⁴⁵ Б. Јојић, Суицид и религија, *Engrami*, бр. 3-4, вол. 26, стр.69-70.

¹⁴⁶ Е. Durkheim, *op.cit.*, p.27.

или пак оних које у савременом друштву више не постоје, се темељи на одређеном скупу правила и вредности које се односе на начине поступања и сагледавања људи и друштвених институција, као што су брак, породица, људски живот и др, а упркос бројним разликама које неспорно постоје, заједничко свим религијама јесте безрезервно повиновање заповестима и догмама.¹⁴⁷

Не може се занемарити чињеница да је у ранијим периодима историје, управо сама црква распиривала расну и верску мржњу, подстицала на рат, те последично и на вршење најтежих облика криминалитета, а није спорна ни чињеница да је у неким од најтежих дела и била непосредни учесник.¹⁴⁸ Најопаснији вид непосредног, транспарентног или прикривеног, мешања цркве у политичке односе јесте клерошовинизам (лат. *clericalis* – свештеник и шовинизам), који заправо представља политизацију религије и њене (зло)употребе у политичке сврхе. Примери оваквог деловања цркве су бројни: у литератури је процењено да је папски Рим, у средњем веку, погубио више од педесет милиона хришћана, затим, у Другом светском рату су поједини свештеници давали „благослове“ за вршење геноцида и ратних злочина, а десничарско Тајно удружење свештеника Свете столице је пак и организовало кријумчарење тражених ратних злочинаца на безбедне локације као што су САД и Аргентина.¹⁴⁹

Међутим, у новијем добу, по питању односа криминалитета, религије и других веровања заснованих на религији постоје опречна схватања, па се тако у једном тенутку истицало да она може бити криминогени фактор, а у другом да је управо религиозност тај фактор који утиче на сузбијање асоцијалног и антисоцијалног понашања.¹⁵⁰ У вези са напред наведеним, у вези односа криминалитета и религије може се рећи да се у литератури искристалисало три групе схватања.

Прва група аутора, међу којима се између осталих налази и Гарофало, је заступала схватање која имају спиритуалистичку примесу, а у којем се истиче да је задатак религије и цркве да усмере грађане ка животу који је у складу са моралним и друштвеним вредностима успостављеним од стране цркве и државе.¹⁵¹ Црква, прокламујући своје принципе, као што су "не убиј", "не кради", "не сведочи лажно", "ко тебе каменом, ти њега хлебом" и сл., утицала је на превенцију криминалног

¹⁴⁷ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 360.

¹⁴⁸ М. Бошковић, (б), *op. cit.*, стр. 143.

¹⁴⁹ С. Мијалковић, *Национална безбедност*, Београд, 2015, стр. 168-169.

¹⁵⁰ М. Милутиновић, *Кримиологија*, Београд, 1979, стр. 330.

¹⁵¹ *Ibid.*

понашања.¹⁵² Тако се и криминалитет тумачи као последица неуспеха цркве и њене превентивне улоге да појединце усмери ка исправном животу.¹⁵³

Друга, мање заступљена, група схватања којима припада и Бонгер, у потпуности негира постојање било каквог утицаја религије на криминалитет, било да ли је у питању његова превенција или пак испољавање.¹⁵⁴

Трећа група схватања, која практично стоји између претходна два схватања, обухвата ставове да религија може представљати криминогени фактор у неким специфичним случајевима као што су верски фанатизам и други екстремни верски феномени, када у случајевима напада на верска убеђења може доћи до психичке узнемирености појединаца који практикују ове догме.¹⁵⁵

Ранија истраживања која су углавном спровођена у Енглеској, Америци и Немачкој су била фокусирана на то да ли је религија повезана са криминалом. Па се тако дошло до података да долази до пораста криминалног понашања, упоредо са опадањем религиозности или пак да је у Немачкој највећи број католика испољио криминално понашање. Међутим, ове студије нису узимале у обзир шири друштвени контекст, економске, социјалне и друге релевантне околности које се пак разликују код различитих вероисповести и састојале су се у чистим статистичким анализама и упоређивању података о одласцима у цркву појединаца из делинквентних и неделинквентних група.¹⁵⁶

Иако је до сада спроведен велики број студија на ову тему, које јесу потврдиле да може постојати извесна веза између криминалитета (насиља) и религије, ниједна од њих, за сада није утврдила непосредну повезаност.¹⁵⁷

Позитиван утицај религије, као неког својеврсног механизма превенције криминалитета, се пак не може оспорити, али се и у овом контексту, као и контексту утицаја религије на појаву криминалитета, не може посматрати као непосредан и

¹⁵² В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 361.

¹⁵³ М. Милутиновић, *op. cit.*, стр. 330.

¹⁵⁴ *Ibid.*

¹⁵⁵ *Ibid.*

¹⁵⁶ *Ibid.*, стр. 330-331.

¹⁵⁷ За више видети:

М. Sumter, F. Wood, I. Whitaker and D. Berger-Hill, Religion and Crime Studies: Assessing What Has Been Learned, *Religions* 9, no. 6: 193, p. 12-13, <https://doi.org/10.3390/re19060193>;

С. J. Baier and B. R. E. Wright, If You Love Me, Keep My Commandments': A Meta-Analysis of the Effect of Religion on Crime, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 2001, 38:3, p.16;

К. E. Corcoran, D. Pettinicchio, B. Robbins, A Double-Edged Sword: The Countervailing Effects of Religion on Cross-National Violent Crime, *Social Science Quarterly*, 2017, 99:3.

изоливан криминогени фактор, без сагледавања целокупне конкретне друштвене заједнице, места и улоге коју црква, религија и религиозност имају у датој заједници.

Као јачи криминогени фактор који има религијску конотацију јављају се поједини случајеви верског фанатизма и поједине верске секте кроз своја учења.

Верски фанатизам представља беспоговорно, некритичко и апсолутно поштовање и практиковање верских догми, уз истовремено распиривање нетрпељивости према другим религијама.¹⁵⁸ Фанатизам у великом броју случајева укључује и спремност и на личне жртве, а у појединим екстремним ситуацијама, подразумева и спремност на појединачно и/или масовно жртвовање других, вођење ратова, а посебно када је реч о припадницима различитих националних и верских припадности.¹⁵⁹ У вези верског фанатизма је важно истаћи да се он данас, у највећем броју случајева крајње неоправдано, повезује са исламом и Ал Каидом¹⁶⁰ која своја уверења базира на злонамерном интерпретирању Курана и других исламских светих књига, док се злочини извршавају „у име и за славу Алаха“.¹⁶¹ Овде је важно истаћи да су на простору Балкана, односно на подручју Босне и Херцеговине и Косова и Метохије присутне ћелије Ал Каиде, осим њих, на истим подручјима делују и муџахидини¹⁶², а на подручју Рашке области у Републици Србији и Босне и Херцеговине вахабити (вахабије, вехабије)¹⁶³ чији се фанатизам одгледа у искључивости у учењу изворног ислама, а њихово криминално деловање се уочава посебно на територији Босне и Херцеговине (терористички напади на полицијску станицу у Бугојну, на америчку амбасаду у Сарајеву, на полицију у Зворнику).¹⁶⁴

Овде је такође важно подвући и чињеницу да верски фанатици не морају нужно бити чланови неких екстремистичких организација и група, а у случајевима када и јесу чланови, они могу иступати самостално и независно од циљева и планова тих организација и чинити тешка кривична дела услед заслепљености деструктивном (псеудо)верском идеологијом. Међутим, у највећем броју случајева, у питању су

¹⁵⁸ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 361.

¹⁵⁹ С. Мијалковић, *op. cit.*, стр. 169.

¹⁶⁰ Ал Каида је радикална милитантна исламистичка организација; *Encyclopedia Britannica*; "al-Qaeda." преузето 10.07.2022. <https://www.britannica.com/topic/al-Qaeda>.

¹⁶¹ С. Мијалковић, *op. cit.*, стр. 170

¹⁶² *Encyclopedia Britannica*, "mujahideen." , преузето 10.07.2022.

<https://www.britannica.com/topic/mujahideen-Afghani-rebels>.

¹⁶³ Присталице религиозног покрета у Арабији који су половином XVII века тежили да поврате ислам првобитној чистоти и једноставности; у М. Вујаклија, Лексикон страних речи и израза, Просвета, Београд, 2007, стр.141.

¹⁶⁴ С. Мијалковић, *op. cit.*, стр.171.

појединци који нису званично учлањени ни у једну организацију, већ су само њихови симпатизери, који упражњавају ритуале деструктивне (псеудо)верске идеологије.¹⁶⁵

Један од облика верског фанатизма су *верске секте*, а када је реч о криминогеном фактору посебно се истичу такозване тоталитарне и деструктивне секте.

Пре анализирања криминогеног утицаја секти кренућемо од појмовног одређења, наиме, секте су регистроване или нерегистроване групе истомишљеника, одвојене од званичне религије или је то скуп људи који су оформили самосталну (псеудо)религијску групу, а чија верска идеологија није званично призната, односно то су такве групе, настале у циљу да кроз наводно (псеудо)религијско, филозофско или терапеутско деловање реализују друге, најчешће деструктивне активности, као и друге групе чија се идеологија разликује од званичних и признатих стандарда друштвеног живота, у којима је чланство строго ограничено, контролисано и у служби интереса чланова тих група или субјеката које подржавају.¹⁶⁶

Са друге стране, појмови верске и деструктивне секте су ужи од самог појма секте, а критеријум разграничења деструктивних секти од осталих формалних и неформалних религијских организација јесу неколико специфичних чинилаца - *моћ*, која се одгледа у способности вође да придобије, али и одржи у подређеном положају своје следбенике у циљу стицања одређених добити¹⁶⁷; *вођа*, који је идејни творац и управитељ секте. У највећем броју случајева вођа секте је аутократа који не поштује личност својих следбеника и ограничава их у слободном понашању и испољавању воље¹⁶⁸; *унутрашња структура*, се огледа у ограничавању слобода и права следбеника и наметање посебних правила којима се уређују међусобни односи чланова¹⁶⁹, *финансирање* деструктивних секти је у највећем броју случајева из средстава која су стечена криминалним радњама, а посебно трговина дрогом, трговина људима, организована проституција, организовано просјачење, итд.¹⁷⁰, *живот следбеника*, се првенствено огледа у великом броју промена које се могу тицати промене понашања (сатанисти су доминантни, насилни, бахати, користе дроге, алкохол, таблете, демолирају просторије, растурају породичне скупове—свадбе, славе, сахране и сл.), неприхватању свакодневних обавеза, запостављање дотадашњих функција у породици

¹⁶⁵ *Ibid.*

¹⁶⁶ *Ibid.*, стр. 173-174.

¹⁶⁷ *Ibid.*, стр. 176.

¹⁶⁸ *Ibid.*

¹⁶⁹ *Ibid.*

¹⁷⁰ постоје и многи други начини обебеђивања материјалних средстава за функционисање секте, али се у складу са темом рада, ауторка задржава на овим поменутиим, за више, видети С. Мијалковић, *Национална безбедност*, Београд, 2015, стр. 177.

и на послу, одрицању од биолошких сродника, наглој потреби да се прича или да се ћути (реч је о једној од најзаступљенијих стилских вежби које секта намеће новом члану), читању парарелигијске литературе о оностраном, при чему се не читају информативно, већ посвећенички, мисионарењу итд.¹⁷¹ и *флукуација* се односи на пријем нових чланова и изузетно ретке случајеве напуштања секте, а неретко најслабији и најзаstraшенији следбеници излаз из секте проналазе у самоубиству.¹⁷²

Дакле, *тоталитарне и деструктивне секте* су верске заједнице за које је специфично да манипулацијом теже психолошкој дестабилизацији својих чланова, а све у циљу њиховог потпуног потчињавања.¹⁷³ У ту сврху, оне користе велики број метода психолошке контроле, средства мас медија, а нарочито интернет, врбовање, подмићивање, уцене.¹⁷⁴ Једном, када секта придобије неко лице, тада започиње трансформација односа секте према врбованом, нестају љубав и разумевање, а замењују их неразумљиви изрази и псеудоверске доктрине, намећу божанске поруке о покорности и жртвовању себе и других. Започиње се са вршењем психичког притиска на врбованог како би одбацио стари систем вредновања и начин живота као несавршен, уз истовремено приказивање новог окружења као „новог живота“, који са собом носи и нова правила, којих се појединац мора бескомпромисно придржавати, а начешће се то односи да не постоји приватност, личне тајне, лична имовина, било каква индивидуалност је замењена униформношћу, покорни бивају награђени, непослушни кажњавани, на спавање се иде само када је то одобрено. Као логична последица напред наведеног код следбеника се јавља хроничан умор што их чини још сугестибилнијим утицају вођа, долази до дисфункционалности породице и до губитка посла, имовине и личног идентитета, а као излаз из ових проблема секта нуди помоћ у виду хипнозе, алкохола, психоактивних супстанци.¹⁷⁵

Овај вид индоктринираности, омогућава вођама да има потпуну контролу над својим поданицима, који су спремни да удовоље свим његовим захтевима, па чак и да се одрекну породице, друштва, пристану на ропски однос, просјачење или проституцију, па чак и да изврше самоубиство, убиства или друга насилна криминална дела.¹⁷⁶

¹⁷¹ С. Мијалковић, *op. cit.*, стр. 177.

¹⁷² *Ibid*, стр. 178.

¹⁷³ А. Р. Ивановић, Субјективни чиниоци угрожавања националне безбедности, *Правне теме*, година 5, бр. 10, стр.181.

¹⁷⁴ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 361.

¹⁷⁵ С. Мијалковић, *op. cit.*, стр.178-179.

¹⁷⁶ А. Р. Ивановић, *op. cit.*, стр.181.

Периоди наглих друштвених промена и урушавање традиционалних вредности и норми погодују појављивању и деловању различитих секти, које у тим ситуацијама се појављују као „спасиоци“ својих чланова, где се као посебно осетљиве и подложне утицају јављају млађе особе, избеглице, болесни и људи лошег материјалног статуса.¹⁷⁷

Примери утицаја секте на вршење насилног криминалитета су бројни, па је тако 1995. године, у Јапану, вођа јапанске секте Аум Шинкрикјо покушао да изврши државни удар, тако што је своје следбенике убедио да пусте непознати отровни гас у токијски метро, а као последица овог акта остала је смрт 30 особа и тешко оштећење здравља 5.500 људи.¹⁷⁸

Исте године, у Француској је пронађен ритуални круг, који је садржао 14 угљенисаних лешева, која су спаљена на заједничкој ломачи, утврђено је да су у питању били следбеници секте „Ред сунчаног храма“, чије догме су училе да је за време краткодневице, односно, 22. децембра најбољи тренутак да прелазак из живота у смрт. Овде треба истаћи да је максима ове секте била „живот је бољи на другој страни“.¹⁷⁹ Припадници исте секте, њих 48 је годину дана раније, 1994. године, исто то учинило у Швајцарској. Драстични примери су још: 80 мртвих 1993. године у Тексасу, пет мртвих 1997. године у Канади, 39 мртвих 1997. године у Сан Дијегу, 200 мртвих 2000. године у Уганди.¹⁸⁰

Када је у питању Република Србија, званичних података о броју верских и тоталитарних секти нема. Податак из 1996. године је наводио да је тада у нашој земљи постојало око 60 секти, које су окупљале преко 100.000 младих људи.¹⁸¹ Иако не постоје званични подаци о броју секти, пажњу јавности је привукло неколико екстремнио насилних злочина који су имали неку (псеудо) религијску конотацију.

Први случај се одонси на Јожефа Менедера, који је 1993. године био војник на одслужењу војног рока у касарни у Врању. Наиме, он је 03.06.1993. године аутоматском пушком усмртио седам, а ранио још четворицу војника, а затим је извршио самоубиство. Приликом спровођења истраге, надлежни државни органи су пронашли показатеље, као што су биле тетоваже на његовом телу и графике у бележници, а који су указивали да је Менедер био припадник сатанистичке секте,

¹⁷⁷ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 361.

¹⁷⁸ А. Р. Ивановић, *op. cit.*, стр.181.

¹⁷⁹ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, 2018, стр. 361.

¹⁸⁰ С. Мијалковић, *op. cit.*, стр.179.

¹⁸¹ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 362.

односно да је био следбеник Шандора Ла Веја¹⁸², а што је и сам навео у писму које је пре извршења овог злочина послао брату, у коме је између осталог и описао начин убиства војника и свог самоубиства, те навео и да му је „све у животу наметнуто“ па такође по задатку планира да оконча и свој живот. Посебно интересно, у овом случају је и податак да је Менедер имао већ раније истетовиран датум овог злочина на подлактици.¹⁸³

Други случај се десио 1994. године, када су унука, ћерка и зет учествовали у убиству старице Драгојле Ђокановић. Корен овог убиства се налазио у чињеници да су ћерка и зет Драгојле изгубили сина и да дуги низ година нису могли да се помире са тиме, али и да се унука бавила магијским ритуалима, призивала „оностране силе“ и дружила се са невидљивим бићима. У оваквом склопу околности унука је убедила своје родитеље да је управо баба Драгојла крива за „отимање“ њеног брата, те да је неопходно да се изврши ритуал истеривања ђавола из „вештице“ Драгојле. Старицу су подвргли различитим мучењима том приликом уз извођење магијских ритуала, да би је на крају и живу запалили. По сведочењима убица ритуал је „успео“ јер се унука убиством бабе и извођењем ритуала трансформисала у свог брата.¹⁸⁴

Трећи случај се догодио 1996. године када је убијена 67-годишња баба Косара Башевић, од стране своје, тада малолетне, унуке и унукине најбоље другарице. Наиме, њих две су биле заинтересоване за хороскоп, видовњаштво, магију, а посебно вуду магију, којом су „решавале“ младалачке проблеме. То је био случај и у вези баба Косаре. Наиме, она им није дозвољавала да иду на заједнички пут и школовање у иностранство, па су у циљу утицања да промени мишљење, другарице најпре направиле глинену лутку која је представљала баба Косару и коју су пробадале иглама. Када ови ритуали нису дали очекивани резултат, тада су другарице одлучиле да старицу и заиста убију, и то најпре „магијским убиством“ спроведеним пробадањем целе лутке, а потом су одлучиле да ритуал спроведу и у стварности. Баба Косара је убијена са 133 убода.¹⁸⁵

Последњи, четврти случај који ће бити поменут у овом раду, десио се 2007. године када је Данијел Јакупек убио и искаспио петогодишње дете и његовог ујака,

¹⁸² Шандор ла Веј је био оснивач „Цркве Сатане“, основане 1966. године у САД, видети: „Сатанина Црква“ Антона Шандора Ла Веја, преузето 10.07.2022. <https://svetosavlje.org/u-lavirintima-tame-od-sajentologije-do-satanizma-pravoslavlje-i-sekte-knjiga-iv/42/>

¹⁸³ З. Луковић, А. Протић, Д. Коларевић, Ритуални и култни злочини и карактеристике њихових извршилаца, *НБП. Наука, безбедност, полиција*, бр. 3, вол.20, стр. 124-125.

¹⁸⁴ *Ibid*, стр. 125.

¹⁸⁵ *Ibid*, стр. 125-126.

иначе свог најбољег и јединог блиског пријатеља. Након ових убистава, надлежни органи су утврдили да је Јакупек био опседнут легендом о Дракули, да је проучавао сатанизам, Алистера Кроулија, читао књиге Томаса Хариса (Hannibal Lektor) и Клајва Баркера (Knjige krvi). Поред тога, спаваћа соба му је била уређена као олтарски просор где је, између осталог, био и нацртан Ла Вејев двоструки крст, а цео ентеријер је био уређен по узору на обердну собу сатанисте принца Проспера¹⁸⁶. Такође, надлежни органи су утврдили да је Јакупек следио упутства Алистера Кроулија да приношење жртве треба започети жртвовањем ситних животиња, па је тако, приликом вршења увиђаја, у дворишту куће пронађено преко десет закланих и закопаних мачака. Такође, у кући Јакупека је пронађена и литература која садржи детаљне описе жртвовања људи, управо на начин на који је и он извршио ова убиства.¹⁸⁷

2.5. Слободно време и његов утицај на настанак и развој криминалитета

Развој технолошких достигнућа, њихова широка доступност и примена довели су до тога да се многе свакодневне приватне и пословне обавезе завршавају много ефикасније уз знатну уштеду времена, као резултат појавио се „вишак“ слободног времена.

Слободно време се може појмовно одредити као период времена који није испуњен радним, професионалним и породичним обавезама, већ се тада појединац одмара, забавља, релаксира.¹⁸⁸

Његов значај се посебно огледа у анализи са аспекта девијантног понашања, из разлога што се управо девијантно понашање младих испољава у овом периоду. Наиме, потреба младих за изражавањем себе и потврдом њихове вредности од стране околине у слободном времену може бити испољена на конформистички начин, али пажњу социолога и криминолога привлаче авантуристички, насилнички, агресивни, ексцентрични и сви они други начини који су супротни правним и општеприхваћеним моралним правилима.¹⁸⁹

Постоје три групе схватања о утицају слободног времена на појединца: према *првом* схватању, културне активности и активности за време слободног времена имају позитиван утицај на социјализацију и укључивање појединца у друштво; *друга* група

¹⁸⁶ Принц Просперо је лик из приче „Црвена маска смрти“, аутора Едгара Алана Поа преузето 13.07.2022. <https://poemuseum.org/the-masque-of-the-red-death/>

¹⁸⁷ З. Луковић, А. Протић, Д. Коларевић, *op. cit.*, стр. 126.

¹⁸⁸ М. Бошковић, (а), *op. cit.*, стр. 322.

¹⁸⁹ М. Бошковић, *Криминологија (г)*, Нови Сад, 2013, стр. 133.

схватања, полази од тога да је доколица нека врста својеврсног вентила за друштвено незадовољство; док трећа група схватања објашњава да слободно време заправо подстиче криминалитет. Са становишта овог рада, највећи значај има трећа група схватања која објашњава везу између доколице и криминала. Наиме, ови аутори испољавање насиља за време слободног времена виде као очигледан израз преовлађујућег сукоба у друштву или пак из разлога што насилни садржаји у култури и медијима директно подстичу криминалитет и насиље.¹⁹⁰

Овде је потребно нагласити да прегледом постојеће литературе утврђено је да нису спровођена истраживања о негативном утицају слободног времена као таквог на криминалитет и криминалитет насиља, већ је испитиван утицај појединих начина за испуњавање слободног времена, као што је гледање насилних садржаја на телевизији или биоскопу, играње насилних видео игара, дружење се насилним вршњацима, коршћење друштвених мрежа, такође, испитивано је и вршење кривичних дела у слободном времену. Како ће утицај средстава масовне комуникације и појединих њихових садржаја бити обрађени у следећем делу овог рада, то их аутор овде неће посебно анализирати, већ се само поменути једно истраживање које је било спроведено у Ирану на 14.880 испитаника, старости између 6 и 18 година и које је показало да гледање телевизије у слободно време, дуже од два сата дневно и коришћење компјутера из задовољства повезано са насилним и агресивним понашањем, а може и утицати на повећање насилног понашања, као што су физички обрачуни и малтретирање. Међутим, овде је интересантно поменути да оваква, продужена употреба компјутера и гледање телевизије, такође повећава и ризик од виктимизације.¹⁹¹ Такође, поједине студије указују да гледање телевизије сваки сат више од препоручених два сата повећава ризик од насилног понашања за 20–30%.¹⁹²

Бројна истраживања су се бавила питањем утицаја видео игара, као активности коју млади најчешће имају у слободном времену на агресију, насилна понашања и криминалитет насиља, а посебно је био интересантан утицај насилних видео игара на ове појаве, па је тако у појединим истраживањима утврђено да они испитаници који су играли насилне видео игре су имали спорији рад срца приликом приказивања сцена

¹⁹⁰ S. F. Messner, J. R. Blau, Routine Leisure Activities and Rates of Crime: A Macro-Level Analysis, *Social Forces*, no. 4, vol. 65, p.1045.

¹⁹¹ R. Kelishadi, M. Qorbani, M. E. Motlagh, R. Heshmat, G. Ardalan, M. Jari, Relationship between leisure time screen activity and aggressive and violent behaviour in Iranian children and adolescents: the CASPIAN-IV Study, *Paediatrics and International Child Health*, vol. 35, issue 4, p. 305.

¹⁹² *Ibid.*

реалног насиља, али и да су мање спремни да помогну жртви.¹⁹³ Такође, утврђено је да играње насилних видео игара може водити већој десензибилизацији и толеранцији према криминалитету насиља у односу на гледање насилних садржаја на телевизији, из разлога што они појединци који играју насилне видео игре заправо, иако виртуелно, активно учествују у насилним злочинима. Наиме, како би постигли циљ који је постављен у насилној видео игри, играчи морају да континуирано врше различита насилна понашања, док не заврше игру, па тако ова понављана насилна понашања, која су оправдана у видео игри и која немају негативних последица, резултирају десензибилизацији ових појединаца, што у крајњој линији води томе да они могу показати пригушену емпатију према жртвама злочина и више толеранције према насиљу у стварном животу.¹⁹⁴

Поједини аутори су тврдили да су „сви омладински злочини почињени у доколици“ и да је „преступништво младих производ злоупотребе слободног времена“.¹⁹⁵ Када говоримо о утицају које слободно време има на појаву делинквентног понашања малолетника, такође можемо уочити три групе радова. У првој групи се налазе схватања да је малолетничка делинквенција начин превазилажења досаде која настаје услед неискоришћеног слободног времена, док се у другој налазе они аутори који сматрају да се малолетничка делинквенција јавља као начин за задовољење потребе за игром. Трећа група радова у објашњењу етиологије малолетничке делинквенције полази од критике друштвене средине, одосно да недостатак забавних и културних садржаја може утицати на појаву девијантног и криминалног понашања младих.¹⁹⁶

Истакнуто је да сам начин коришћења слободног времена, који може бити активан и пасиван, може довести до различитих позитивних али и негативних последица.¹⁹⁷ У случајевима када је слободно време организовано на активан начин и када је испуњено различитим видовима активности и хобијима, тада је његов утицај на девијантно понашање превентиван, јер код појединца развија ставове, интересовања и вредности у позитивном смеру.¹⁹⁸ Супротно, уколико слободно време није испуњено позитивним, креативним и инспиративним активностима и није организовано на адекватан начин, као и уколико ни само друштво није одговорило потребама његових

¹⁹³ В. Тадић, Медијско насиље и агресивно понашање код младих, *Социјална мисао*, бр. 1/2020, стр.118.

¹⁹⁴ К. М. Lee, W. Peng, J. Klein, Will the experience of playing a violent role in a video game influence people's judgments of violent crimes?, *Computers in Human Behavior*, vol. 26, issue 5, p. 1020.

¹⁹⁵ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 363.

¹⁹⁶ *Ibid.*

¹⁹⁷ *Ibid.*

¹⁹⁸ *Ibid.*

чланова за испуњењем слободног времена, обезбеђивањем разноврсних садржаја, тада постоји озбиљна опасност да оно постане време доколице, што може негативно утицати на развој пасивности појединца и делинквентног понашања.¹⁹⁹ У прилог овом схватању, истиче се да се у времену доколице појединац осећа изгубљено и искључено из животних и друштвених токова, што даље може водити испољавању различитих депресивних стања. У циљу избегавања ове отуђености и досаде, може се догодити да се појединац идентификује са различитим неформалним групама, које карактерише деструктивно и делинквентно понашања.²⁰⁰

Подаци добијени из праксе су показали да деца, најчешће између 16 и 18 година, кривична дела врше у време празника, а између осталих ту спадају и кривична дела против живота и тела.²⁰¹ У истраживању о утицају које има досада на поједица у циљу превенције девијантног понашања, а које је спровео N. Malizia, на узорку од 456 испитаника, старости између 16 и 41 године, утврђено је да испитаници који су показали већи степен отпорности на досаду показују мањи степен интересовања за друштвено девијантне активности, из разлога што имају већу способност проналажења начина за испуњавање свог слободног времена, у односу на испитанике који су показали нижи степен отпорности на досаду. Даље је утврђено да су дневне активности и склоности досади значајан узрочник девијације младих.²⁰² Ове наводе потврђује и запажање који је изнео Ferguson у својој књизи, када је говорио о злочинима мржње, као једном од дела криминалитета насиља, наиме он је истакао да појединци који врше ова дела то чине како би, између осталог, ублажили досаду.²⁰³

Друго истраживање које је између осталог посматрало утицај слободног времена на испољавање криминалитета насиља, утврдило је да је у периоду између 19:00 и 07:00 часова оно време када појединци имају највише слободног времена и да тада активности и простори у коме проводе слободно време имају велики утицај на вероватноћу испољавања насилног криминалитета радним данима и на јавним

¹⁹⁹ *Ibid.*

²⁰⁰ М. Бошковић, (е), *op. cit.*, стр. 134.

²⁰¹ Ф. Мирић, Leisure time and juvenile delinquency (б), *Facta Universitatis - Law and Politics*, no. 3, vol. 14, p. 444.

²⁰² N. Malizia, Boredom and Social Deviant Behavior: An Empirical Study, *Advances in Applied Sociology*, no.2, vol.8, p.183.

²⁰³ Christopher J. Ferguson, *Violent crime : clinical and social implications*, Thousand Oaks, 2010, p. 267.

просторима. Наиме, управо у овом временском периоду број насилних злочина на јавним просторима је највећи и просторно највише концентрисан.²⁰⁴

Као што је већ више пута наглашено, насилно понашање јесте понашање које се учи, па тако она деца и омладина која су сведочила насиљу или били жртве насиља имају већу шансу да испоље насилна понашања и учине неко од насилних дела. У вези са темом слободног времена као криминогеног фактора повезана су средства масовних комуникација и суседство. Наиме, највећи број деце и младих своје слободно време проводи гледајући телевизију или дружећи се са вршњацима из суседства, па је тако могуће да кроз разлитите садржаје науче како да избегну насиље и повећају ниво свог самопоуздања.²⁰⁵

Дакле, када говоримо о неорганизованом коришћењу слободног времена, никако се не може рећи да је оно непосредан узрок криминалитета. Може се рећи да слободно време представља услов који пак ствара могућност да неки други, непосреднији фактори дођу до изражаја, те је важно да једно конкретно друштво спортским, културним и научним активностима испуни слободно време појединаца како би сви људи, а посебно најмлађи чланови друштва имали позитиван утицај слободног времена на развој личности.²⁰⁶

2.6. Средства масовних комуникација (мас медији)

Средства масовних комуникација/информација представља заједнички назив за преноснике инфомација, штампу, радио, телевизију, филм.²⁰⁷ Такође, са технолошким напретком, и широком употребом интернета, појављују се нова средства масовних комуникација, као што су различити новински портали, друштвене мреже и велики број платформи за комуникацију.

Масовни медији, од њиховог појављивања, па до данас имају немерљив утицај на глобалну популацију који се одледа кроз две најзначајније функције. Најпре, улога масовних медија јесте обавештавање, информисање грађана о релевантним социјалним питањима, односима и дешавањима у земљи и свету. Извршавајући ову своју улогу,

²⁰⁴ W. D. Lee, M. S. Haleem, M. Ellison, J. Bannister, The Influence of Intra-Daily Activities and Settings upon Weekday Violent Crime in Public Spaces in Manchester, UK, *European Journal on Criminal Policy and Research*, vol.27, issue 2, p. 379.

²⁰⁵ H. Yang, K. N. Schraer, M. Malkin, H. Yi, Leisure Time Activities, Free Time Boredom, And Aggressive Behavioral Tendencies Among At-Risk Youth In A Poverty Area: Implications For Recreational Therapy, *American Journal of Recreation Therapy*, vol. 9, issue 1, p. 35-47.

²⁰⁶ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 365.

²⁰⁷ М. Бошковић, (а), *op.cit.*, стр. 183.

масовни медији учествују у креирању јавног мњења о друштвеним догађајима, али и криминалитету. На том плану, њихова улога се огледа у објективном извештавању о стању криминалитета, кривичном правосуђу, упозоравању потенцијалних жртава на ризике виктимизације али и у давању објашњења и смерница грађанима по питању граница законитог и противправног понашања.²⁰⁸ Друга функција масовних медија јесте учествовање у формирању личности појединаца кроз своје садржаје. Наиме, својим садржајима би требало да обогаћују интелектуалне, духовне, моралне, естетске и друге вредности човека.

Предмет криминолошких, али и социолошких истраживања нису ови позитивни утицаји масовних медија на друштво, већ они негативни, а међу ауторима постоје значајна неслагања по питању средстава информисања као криминогеног фактора. Међу заговорницима тезе да масовни медији утичу на појаву криминалног понашања се такође појавило више схватања и објашњења овог феномена, а резултати њихових истраживања се могу разврстати у више теоријских група: *теорија о катарзи*, према којој гледање насилних садржаја, доводи до ослобођења агресивности гледаоца, подстицање маште, када гледаоц себе замишља као протагонисту, то доводи до смањења насилничког понашања у стварном животу; *теорија о утицају насилних садржаја у медијима на кориснике*, чија главна теза се огледа у ставу да појединци који су више изложени насилним садржајима у медијима, стварни свет такође доживљавају као опасно место, те се код њих повећава страх од виктимизације; *теорија о преносу стања узбуђености* се темељи на психичком стању гледалаца, код којих сцене насиља изазивају осећај узбуђења, те да се код њих јавља и већ степен агресије у односу на гледаоце других садржаја; према *priming теорији* да ли ће појединац реаговати на насилне садржаје из медија зависи од тога да ли ће га неки садржај подстакнути на такво понашање, а сам утицај садржаја ће бити јачи што је већа сличност између насилног садржаја које се приказује и стварне животне ситуације у којој се појединац налази.²⁰⁹

Поред ових теоријских схватања о утицају насиља у медијима на понашање појединца, две групе теорија су се посебно истакле по свом значају: *теорија о социјалном учењу* у својој основи има тезу да се као и свако друго понашање, насилно такође учи, па тако изложеност насилним садржајима може довести до њихове

²⁰⁸ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 366.

²⁰⁹ I. Kanižaj, L. Ciboci, *Kako je nasilje preko medija ušlo u naše domove, Utjecaj, učinci i posljedice nasilja u medijima na djecu i mlade*; u Ciboci L., Kanižaj I., L. Danijel (ur.), *Djeca medija: od marginalizacije do senzacije*, Zagreb, 2011, стр. 17-19.

имитације, при чему није од значаја да ли је имитирана особа стварна или фикциона. Процењено је да деца до своје четрнаесте године виде преко једанаест хиљада убистава на телевизији, а да сваки цртани филм просечно има двадесет и шест сцена насиља. Наиме, доказано је да феномен насиља највише привлачи људску пажњу, односно да сцене насиља, привлаче пажњу човека више него други леви, пријатни, непријатни, опасни садржаји.²¹⁰ Ове наводе је потврдио амерички психолог Алберт Бандура својим истраживањем спроведеним на 96 деце. Наиме, он је утврдио неспорним да изложеност снимљеној агресији, појачава и агресивне реакције деце у стварном свету, те да је она група испитаника која је гледала насилне садржаје испољила скоро дупло већи степен агресије у односу на контролну групу која није била изложена таквим садржајима. Овим истраживањем, Бандура је практично доказао да се учење насилног и криминалног понашања темељи на имитацији и идентификацији, а да снимљена агресија утиче како на лакше испољавање, тако и на обликовање форме агресивног понашања.²¹¹ Друга теорија, *теорија о навикавању*, наводи да често гледање насилних садржаја доводи до тога да се насиље почне сматрати нормалним понашањем и адекватним средством за решавање конфликта, а смањује се емпатија и саосећање према жртвама. Huesmann са сарадницима је истраживао дугорочне последице излагања деце насилним садржајима, презентованим од стране медија, и утврдио да оно последично доводи до тога да се појединци на њега навикавају и постају безосећајнији.²¹²

Дакле, на једној страни се налазе аутори који сматрају да средства масовних медија имају утицај на појаву криминалитета, а посебно на појаву малолетничке делинквенције, образлажући своје ставове тиме да су малолетници подложнији утицају пласираних садржаја, те да кроз моделе имитације и идентификације са негативним узорима и понашањем, али и навикавањем и прихватањем насиља као нормалног и дозвољеног понашање, доводе до девијантности, агресије и других антисоцијалних понашања.²¹³

На другој страни, постоје аутори, посебно социолози, који су негирали утицај мас медија на осећања, ставове и понашање, и који су сматрали да успостављање везе

²¹⁰ А. Стевановић, Хулиганизам, вандализам и насилничко понашање, *Crimen*, бр. 2/2017, стр. 182.

²¹¹ А. Bandura, D. Ross, S. A. Ross, Imitation of Film-Mediated Aggressive Models, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, no. 1, vol. 66, p. 9.

²¹² R. Huesmann, J. Moise-Titus, C. Podolski, L. D. Eron, Longitudinal relations between children's exposure to TV violence and their aggressive and violent behavior in young adulthood: 1977–1992, *Developmental Psychology*, no. 2, vol. 39, p. 202.

²¹³ М. Бошковић, (а), *op.cit.*, стр. 183.

између криминалног понашања конзумента и средстава масовних медија није једноставан процес, те да се њихов утицај не може посматрати изоловано од утицаја других фактора.²¹⁴

Новија истраживања су указала да одговор на питање да ли ће и како насилни садржаји пласирани кроз средства масовних комуникација утицати на појединца зависи од субјективних и објективних фактора под којима се подразумева начин презентовања садржаја, сам садржај али и његов однос са другим друштвеним чиниоцима. Објашњење субјективних фактора је нешто сложеније, а подразумева однос интеракције између мас медија и реципијента. Овај однос у многоме зависи од особина конкретне личности, наиме уколико је појединац подложнији утицају лакше ће прихватити и негативан садржај који му се пласира и већа ће бити и могућност да услед таквих садржаја дође до испољавања девијантног и делинквентног понашања. Сугестибилне особе, као на пример деца, малолетници, психички и емоционално нестабилне особе једноставније се идентификују са протагонистима масовних медија, чија понашања, укључујући и криминално имитирају.²¹⁵

Међутим, без обзира да ли се средства масовних комуникација схватају као непосредан криминогени фактор или не, не може се спорити чињеница да је насиље, данас, више него икад присутно у медијском простору, а такође, и мишљења сам да, иако на понашање појединца утиче већи број различитих фактора, не може се спорити чињеница, да медији, а посебно електронски, у 21. веку, заиста имају велики утицај на понашање, ставове, мишљења и осећања појединца.

Сензационалистички наслови у црној хроници у штампаним и електронским публикацијама и на интернет порталима, сви видови насиља у ријалити програмима телевизија са националном фреквенцијом, гостовања у радио и телевизијским емисијама осуђиваних лица у својству „стручњака“ и „експерата“ за одређене области уз неретко коршћење хушкачке и дискриминаторске реторике, приказивање фотографија осакаћених тела од стране највиших државних званичника, али и многи други екцеси се могу правдати уређивачком политиком конкретног медија, а да се при томе не узима у обзир какве последице би наведени иступи могли да произведу код реципијената.

На основу напред наведених негативних последица изложености насилним садржајима у медијима, одговор на питање које се логично поставља, *зашто је*

²¹⁴ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 366.

²¹⁵ *Ibid.*, стр. 368.

приказивање насилних садржаја и даље свеприступно?, као одговор се може понудити чињеница да је приказивање сцена насиља економски исплативо, из разлога што су оне интересантне реципијентима, а посебно млађој популацији.²¹⁶

У овом делу рада биће изложен утицај појединих форми изражавања и различитих средстава масовних комуникација на криминалитет и то како оних традиционалних, тако и оних који су тековина савременог друштва.

У савременом друштву, са експанзијом технике и дигиталног развоја, *телевизија* је и даље свеприступан медиј у скоро сваком домаћинству.²¹⁷ Бројне телевизијске куће, са бројним каналима и разноврсним телевизијским програмом имају највећи утицај на поједница од свих масовних медија.²¹⁸ Овај утицај може бити позитиван, међутим, постоје садржаји који приказују експлицитне сцене насиља, агресије, порнографије као нормалну и уобичајену појаву. Велики број криминолога је сагласан да постоји утицај насилних телевизијских формата на криминално понашање појединаца.²¹⁹

Овде је интересантно поменути до којих података су дошли истраживачи тима, оформљеног на Стенфорд уиверзитету у циљу проучавања утицаја телевизије, врсти програма и времену проведеном у гледању ових садржаја. Наиме, у истраживању је учествовало 6.000 деце, 2.000 родитеља и 300 наставика. Овим приликом је утврђено да деца од своје треће до шеснаесте године живота, просечно проведу шестину свог укупног времена (не рачунајући периоде времена када дете спава) гледајући телевизију. Такође, вршена је анализа и 100 сати телевизијског програма, у такозваним дечијим терминима, односно у периоду од 16 до 21 час. Анализирајући садржај емитован током тих 100 сати истраживачи су избројали: 12 убистава, 16 оружаних обрачуна, 21 особа је била устрељена, 21 случај других насилних аката у којима једна особа удара другу; 1 покушај убиства вилом, 2 дављења, 1 убод у леђа месарским ножем, 3 успешна самоубиства и једно неуспешно, 4 гурања особа преко литице, 2 покушаја гажења колима, 1 психотично бунцање у авиону, 2 сцене са мафијом (у једној је чак и приказан и неправедно обешен човек), 1 гажење човека коњским копитима, 2 пљачке, 1 погибија испадањем из воза, 1 плимски талас земљотрес, плаћени убица који прогони своју жртву и 1 убиство гиљотином.²²⁰

²¹⁶ А. Квастек, Медији, криминалитет и млади, *Crimen*, бр. 2, вол. 10, стр. 178.

²¹⁷ Процењује се да је у 2021. години, у свету било око 1.72 милијарде домаћинстава која поседују телевизор; преузето 03.07.2022. <https://www.statista.com/statistics/268695/number-of-tv-households-worldwide/>

²¹⁸ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 369.

²¹⁹ *Ibid.*

²²⁰ М. В. Clinard, *Sociology of Deviant Behavior*, New York, 1968, p. 222.

Филм, као један од садржаја који се приказује између осталог и на телевизији, је облик уметничког изражавања, а који може позитивно утицати на образовање и васпитање појединца.²²¹ Међутим, филм у појединим ситуацијама може подстаћи гледаоце, а посебно омладину, да у филмским сценама, радњама и ликовима проналазе узоре у погледу животних планова и понашања.²²² Филмови који могу допринети појави и испољавању криминалног понашања, јесу они без уметничких и етичких порука, у којима су сцене насиља детаљно приказане и које на позитиван начин приказују лако стицање великих свота новца преваром и крађом.²²³

Негативан утицај филмова на младе је објашњаван њиховим понашањем након приказивања, па је наведено да је након приказивања филма „Дивљи дечаци улице“ четрнаесторо деце побегло од куће, а да је филм „Џунгла на асфалту“ инспирисао обијање касе, при чему су међу извршиоцима ових дела, улоге унапред биле подељене, по узору на филм.²²⁴ *ABC News* је у тексту навео пример дечака који је угризао неколико ђака из школе коју је похађао, инспирисан радњом филма „Сумрак“, који прати емотивну везу вампира и обичне девојке, 2009. године, у једном кафићу у Њујорку, младић је активирао ручно израђену бомбу од ватромета, пластичне амбалаже и лепљиве траке, по узору на Бред Пита у филму „Борилачки клуб“, а да немају само филмови негативан утицај на омладину, већ и телевизијске серије, показује пример седамнаестогодишњег младића, који је покушао да задави свог седам година млађег брата, из разлога што је желео да буде као главни лик у серији „Dexter“.^{225 226}

Иако поједини филмови, сами по себи, не подстичу непосредно гледаоце да изврше злочин, они пак врло детаљно описују криминалне радње протагониста, па тако деца, поучена криминалним техникама, почињу да се играју гангстера и лопова, након гледања гангстерских или криминалистичких филмова.²²⁷

За сам крај посебно је важно нагласити да постоји велики број фактора као што су сиромаштво, употреба дрога и алкохола, стрес, који у својој укупности, осим телевизије, и уз њу, утичу на криминалитета насиља. Без обзира на напред речено,

²²¹ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 368.

²²² М. Милутиновић, *op. cit.*, стр. 327.

²²³ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 368.

²²⁴ М. Милутиновић, *op. cit.*, стр. 328.

²²⁵ Тв серија прати живот серијског убице Декстера, преузето 03.07.2022.

https://www.imdb.com/title/tt0773262/?ref_=fn_al_tt_1

²²⁶ Ј. Братковић, *Mediji i nasilje - završni rad*, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, Zagreb, 2018. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:803910> стр. 9-10

²²⁷ М. Костић, Мас медији, социјална контрола и криминалитет (б), *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 61, стр.263

постоје докази који указују да, ако хипотетички претпоставимо да телевизијске технологије никада нису биле развијене, то би, на пример, на годишњем нивоу резултирало мањом стопом криминалитета насиља у Сједињеним Америчким Државама, односно, било би 10.000 мање убистава, 70,000 мање силовања и 700,000 мање штетних напада, што даље значи да би насилних злочина било дупло мање него што тренутно јесте.²²⁸

Осим филмова, важно је истаћи да млади данас имитирају и јавне личности, те да се са њима поистовећују. Ово је посебно интересатно, узимајући у обзир све већи број ријалити програма, чији су учесници јавне личности или пак то постају промоцијом у овим форматима. Посебно симптоматично у вези ријалити програма јесте то да њихови учесници, углавном, прибегавају насиљу као средству за решавање конфликта, а да не сносе одговорност за своја дела, а и уколико заиста и буду санкционисани, то се углавном своди на смањивање хонорара или евентуалну дисквалификацију, па на овај начин гледаоци, а посебно деца, постају мање осетљиви на насиље, али и имитирају нека од насилничких понашања.²²⁹

Радио је веома дуго присутан у друштву као средство масовне комуникације, међутим, у условима савремене технике, када су нека друга средства масовне комуникације преузела улогу обликовања јавног мњења, и сам утицај радија на криминално понашање је смањен, ово из разлога што радију недостаје визуелна компонента, па је значајно мања слушаност радија у односу на гледање телевизије, а самим тим је и смањен степен његовог потенцијалног утицаја на криминалитет.²³⁰

Утицај штампаних медија на криминалитет је пак другачији. Новине (уз пар изузетака), таблоиди и сл. своје текстове базирају сензационалистичким насловима, промоцији деце јавних личности, идеализовању криминалаца, а све уз обавезан нагласак на њиховом богатству и друштвеном статусу, на овај начин, штампани, али и електронски медији утичу на поједнице прокламујући погрешне вредности као исправне и презентујући материјална добра која су недоступна већини грађана.²³¹ Ово све може водити идентификацији појединаца (о чему је већ било речи) са овим лицима, те утицати на њихово опредељивање да испољавају криминално понашање, како би и сами стекли материјална богатства о којима је писано у новинским и таблоидним чланцима.

²²⁸ B. S. Centerwall, Television and violent crime, *The Public Interest*, vol. 111, p. 63-64.

²²⁹ А. Квастек, *op. cit.*, стр. 178.

²³⁰ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 368.

²³¹ А. Квастек, *op. cit.*, стр. 178-179.

Иако се не може спорити да телевизија путем својих садржаја, а посебно путем филма, има најзначајнији утицај приликом формирања девијантног и делинквентног понашања, у литератури се срећу и ставови криминолога који су сматрали да постоји извесна веза између авантуристичке литературе и криминалистичких романа са криминалним понашањем. Истаживања су утврдила да је ова веза слаба из разлога што је далеко мањи број оних који читају, од оних појединаца који гледају телевизију.²³² Аутори који су заговорници ове терорије сматрају да ова литература представља свет криминалитета као позитивну појаву на тај начин што детаљно описује злочине и насиље. Као примери који говоре у прилог овој тези наведени су роман „Мол Фландерс“ Данијела Дефоа, „Коцкар“²³³ Достојевског итд., уз даље навођење да се под утицајем ових романа испољило криминално понашања појединаца, и то на начине описиване у романима.²³⁴ Утицај литературе на социјално патолошке појаве, а посебно на самоубиства уочен је још у 18. веку, када је велики број младих починило самоубиства, под утицајем романа „Јади младог Вертера“.²³⁵

Осим ових традиционалних средстава масовних комуникација, у којима је до скоро телевизија имала највећи утицај на појединца, у савременом друштву, посебно у последње две деценије, услед развоја нових технологија, овај примат су преузели интернет и друштвене мреже. Истраживање које су спровели професори са Тајвана, а које се тичало односа између интернет зависности и насиља, показало је да 25% мушких ђака и 13% женских ђака је зависно од интернета, а да је 37% оних који су зависни од интернета уједно и агресивни. Код ових, агресивних адолесцената је утврђено да свакодневно користе интернет, односно да двадесет сати недељно проводе на интернету и да том приликом играју online игрице, online се коцкају, дописују, гледају порнографију итд.²³⁶

Друштвене мреже су постале саставни део живота и рада појединаца, а посебно младих.²³⁷ Као последица свакодневне употребе интернета и друштвених мрежа појављује се такозвано електронско или дигитално насиље (cyberbullying), за чије испољавање је карактеристична употреба интернета. Електронско насиље је наменски

²³² В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 370.

²³³ Роман „Коцкар“, отворен на страници која садржи опис убиства, пронађен је у соби, у којој је на идентичан начин извесни Пранцини убио своју љубавницу, види у М. Милутиновић, *Криминологија*, Београд, 1979, стр. 329.

²³⁴ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 370.

²³⁵ *Ibid.*

²³⁶ Д. Димовски, *Криминална етиологија (в)*, Ниш, 2019, стр. 165.

²³⁷ Т. Скакавац, Утицај друштвених мрежа на појаву малолетничке деликвенције, *Civitas*, бр. 1, вол. 10, стр. 74.

агресиван акт који се понавља, испољен посредством електронских средстава комуникације, а уперен је према жртви која није у могућности да се одбрани.²³⁸ Оно се може десити на друштвеним мрежама, апликацијама за размену порука, различитим платформама на којима се играју игрице, итд, а има за циљ да уплаши, наљути или пак осрамоти особе које су нападнуте.²³⁹

Поред овог вида (зло)употребе интернета за вршење криминалитета насиља, такође, постоји још велики број других као на пример случај двојице малолетника који су путем друштвене мреже омогућивали уживање опојних дрога или случај када су малолетници поседством друштвене мреже заказали тучу.²⁴⁰

У истраживању, спроведеном 2018. године на тему „*Коришћење интернета и дигиталне технологије код деце и младих у Србији*“, на узорку од 1.150 ученика, старости од 9 до 17 година добијени су следећих резултати: 23% испитаника је доживело вршњачко насиље, било на интернету, било уживо, а сваки шести ученик (16%) је доживео „дигитално вршњачко насиље“ (engl. cyberbullying). Број испитаника који су пријављивали дигитално насиље је растао са узрастом и то: (7%) узраста 9-10 година пријавило је такво искуство; 13% ученика узраста 11-12, (20%) испитаника узраста 13-14 година, као и (24%) младих од 15-17 година. Међу испитаницима који су искусили дигитално насиље њих 22% је то доживело бар једном месечно.

Истраживачи су се бавили и питањем облика дигиталног насиља којим су испитаници били изложени, а утврђено је да је највећи број ученика био изложен пријему ружних и увредљивих порука, што је доживело свако десето дете у испитаном узорку, други облик по учесталости јесте добијање претњи на интернету, а последњи је изостављање и искључивање из групе или активности на интернету.

За крај, посебно је интересантан податак да постоји извесно преклапање између деце која су доживела дигитално вршњачко насиље и деце која су га починила. Наиме, они ученици који су искусили овај вид насиља могу постати или су истовремено и починиоци, односно да једна трећина испитаника је навела да су били и „жртве“ и „насилници“.²⁴¹

²³⁸ А. Квастек, *op. cit.*, стр. 180.

²³⁹ Šta је digitalno nasilje i kako da ga zaustavimo? Преузето 03.07.2022. <https://www.unicef.org/serbia/zaustavimo-digitalno-nasilje>

²⁴⁰ Т. Скавац, *op. cit.*, стр. 87.

²⁴¹ Д. Кузмановић, З. Павловић, Д. Попадић, Т. Милошевић, *Коришћење интернета и дигиталне технологије код деце и младих у Србији: резултати истраживања Деца Европе на интернету*, Београд, 2019, стр. 38-41.

У истраживању које је спровела В. Тадић о утицају медијског насиља на омладину утврђена је веза између изложености насиљу презентованом кроз медије и вербалном и физичком агресијом и хостилношћу. За тему овог рада, најзначајнији су резултату који се односе на утицај медијског насиља и испољавања физичке агресије. Наиме, ова веза се уочава код оних појединаца који прате медијске садржаје у којима је не само приказано физичко насиље већ је оно и некажњено, па тако, реципијенти њега могу посматрати као друштвено прихватљиво средство за решавање сукоба, а последично тежити да и своје сукобе решавају путем претњи, тучом или употребом физичке силе.²⁴²

Иако живимо у модерном добу, окружени како великим бројем средстава масовних комуникација, тако и великим бројем различитих садржаја који они нуде, ипак се ова средства не могу сматрати непосредним узроком криминалног понашања, већ само као средство за добијање потребних инспирација, начина и средстава за извршење неког криминалног понашања, које је већ раније формирано код појединца. Поводом свега напред наведеног, М. Чубински је закључио да утицај средстава масовне комуникације, заправо више утиче на избор начина за извршење неког кривичног дела, него на само доношење одлуке да се то дело изврши.²⁴³

Ш СОЦИОЛОШКА ОБЈАШЊЕЊА ЕТИОЛОГИЈЕ КРИМИНАЛИТЕТА НАСИЉА

Етиологију криминалитета насиља припадници социолошких теорија третирају као производ једног конкретног друштва, па узроке који доводе до симптоматичног и делинквентног понашања проналазе у друштвеним односима и везама појединаца.²⁴⁴

Криминолози, заговорници социолошких теорија узроке настака насилничког криминалитета проналазе у стеченој агресивности кроз друштвене односе, интеракцију и контакте, дакле, они наводе да се као и свако друго, и криминално понашање учи.²⁴⁵

У оквиру социолошких објашњења етиологије криминалитета развио се велики број теорија које су објашњење криминалитета и криминалитета насиља налазили у

²⁴² В. Тадић, *op. cit.*, стр.128-129.

²⁴³ М. Милутиновић, *op. cit.*, стр. 329.

²⁴⁴ Д. Тошић, Етиологија насилничког понашања, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, бр. 1, вол. 88, стр. 25.

²⁴⁵ М. Тасић, Социолошка објашњења етиологије насилничког криминалитета, *Социјална мисао*, бр. 1/2, стр. 41-42.

утицају како друштва у целини, тако и поједних друштвених фактора.²⁴⁶ У овом раду ће бити обрађене само неке од социолошких теорија о узроцима криминалитета уопште, па тако и криминалитета насиља и то: картографска или географска школа, теорија учења и имитације, теорија диференцијалне асоцијације и идентификације, теорије аномије Емила Диркема и Роберта Мертона, теорија неутрализације, еколошке теорије, теорија социјалне контроле и теорија етикетирања.

3.1. Картографска или географска школа

Картографска или географска школа настала је почетком 19. века у Француској, када су двојица научника Гери и Кетле започели рад на анализи кривичних статистика у периоду од 1826. до 1830. године, том приликом су проучавали како одређени природни, популациони и друштвени фактори утичу на појаву криминалног понашања, добијене податке су уписивали у карте, па отуда и назив ове школе.²⁴⁷ Како се предмет њиховог истраживања односио и на дистрибуцију криминалитета у географским подручјима, ова школа се такође, називала и географском.²⁴⁸

Од посебног значаја је њихов термички закон делинквенције, чија суштина се огледа у томе да се кривична дела против имовине чешће врше у северним крајевима земље и у хладнијим годишњим добима, док се кривична дела против личности више врше у јужним крајевима у току топлијих месеци.²⁴⁹

Ова теорија је критикована из разлога што у потпуности занемарује значај који има личност идивидуе у евентуалном обликовању делнинквента.²⁵⁰

3.2. Теорија учења и имитације

Зачетником ове теорије сматра се француски социолог, криминолог и социјални психолог Габријел Тард. Основна теза ове теорије се огледа у томе да се друштвени односи и понашање појединаца темељи на имитацији, као и да сваки појединац усваја понашање карактеристично за средину у којој живи.

²⁴⁶ Д. Димовски, (б), *op.cit.*, стр. 117.

²⁴⁷ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 291.

²⁴⁸ Д. Димовски, (б), *op. cit.*, стр.178.

²⁴⁹ *Ibid.*

²⁵⁰ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 292.

У Тардовом делу „Закони имитације“ се превасходно говори о људском понашању које своје корене има у имитацији понашања других људи из њиховог окружења, усвајању туђих ставова, мисли и идеја.

Он је утемељио три закона имитације: 1. закон о блиском контакту, који подразумева да људи који се налазе у непосредно блиском контакту су склони имитацији једни других, те уколико су окружени људима који крше законе и сами ће бити склони томе²⁵¹; 2. закон о имитацији виших слојева, од стране нижих, те наводи да је утицај који виша класа има над нижом, одласли над децом, грађани над сељацима, најнесвеснији, неодољив и необјашњив облик имитације²⁵², и 3. закон уметања, чија је суштина да нови обрасци понашања замењују старе и самим тим их постепено елиминишу из друштва.

У контексту криминалитета, теорија имитације, дакле, најједноставније речено, криминално понашање поједница објашњава криминалним понашањем лица која га окружују.

3.3. Теорија диференцијалне асоцијације

Зачетник ове теорије је био Едвин Садерланд 1939. године, временом је она претрпела бројне измене, да би на крају била уобличена од стране Доналда Кресија.²⁵³ И ова теорија се базира на концепту да је делинквентно понашање – научено понашање.²⁵⁴

Други назив ове теорије је теорија разноврсних контаката која даје објашњење узрока криминалитета уопште, па тако и криминалитета насиља кроз призму да се криминално понашање учи кроз контакте са другим људима, а своју теорију Садерланд је изложио у девет тачака:

1. Криминално понашање се учи, што заправо значи да криминално понашање није нешто са чиме је појединац рођен, те оно није наследно.

2. Криминално понашање се учи кроз вербалну и невербалну комуникацију са другим људима.

²⁵¹ Д. Димовски, (б), *op. cit.*, стр. 179.

²⁵² G. Tarde, *The laws of imitation*, New York, 1903, p. 217.

²⁵³ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 299.

²⁵⁴ Д. Димовски, (б), *op. cit.*, стр. 181.

3. Главни део учења о криминалном понашању се дешава у примарним групама, што даље значи да „безлична“ комуникација, као на пример филмови или новине немају велики значај приликом учења криминалног понашања.

4. Приликом учења криминалног понашања појединци стичу знања која се тичу самих техника за извршење кривичних дела, али и посебне начине усмеравања мотива, нагона и ставова.

5. Посебни начини усмеравања мотива и нагона се уче у зависности од тога каквим дефиницијама је појединац окружен, односно да ли се криминално понашање одобрава или осуђује.

6. Особа постаје делинквент у случајевима када прима више дефиниција које подржавају криминално понашање, а мање које га осуђују. Када се појединац криминално понаша, они то не чине само зато што су имали контакте са криминалним понашањем, већ и зато што немају контакт са некриминалним обрасцима понашања .

7. Диференцијална асоцијација може да варира по учесталости, трајању, приоритету и интензитету

8. Процес учења криминалног понашања кроз повезивање са криминалним и некриминалним обрасцима подразумева све оне механизме који су укључени у било које друго учење. Ово даље значи да учење о криминалном понашању није ограничено само на имитацију.

9. Иако је криминално понашање израз општих потреба и вредности, оно се не може објашњавати њима, из разлога што је и некриминално понашање израз тих истих потреба и вредности.²⁵⁵

Међутим, Садерланд је дошао до закључка да нису сва лица, која су била контакту са оним дефиницијама које на криминално понашање гледају благонаклоно, постали делинквенти, те је било неопходно да коригује своју теорију и то тако што ју је допунио факторима који постоје у моменту вршења кривичних дела. Дакле, да би појединац испољио криминално понашање, осим што је потребно да је био изложен дефиницијама фаворабилним криминалитету, већ је потребно и да он сам сматра да је конкретна ситуација адекватна за извршење кривичног дела. Поред тога, потребно је да у моменту извршења дела по његовом мишљењу не постоји алтернативни пут ка остварењу његовог циља.²⁵⁶ Чињеница али постоји алтернативни пут ка остварењу

²⁵⁵ E.Brookes, *Sutherland's differential association theory explained*, Simply Psychology, преузето 27.06.2022. www.simplypsychology.org/differential-association-theory.html

²⁵⁶ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр 301.

циља, превасходно ће зависити да ли је појединац био изложен негативним дефиницијама, те да ли је на тај начин „научио“ криминално понашање.²⁵⁷

Критике ове теорије су ишле у правцу да се она не може емпиријски проверити, па је тако као њен извесни коректив настала теорија диференцијалних идентификација.²⁵⁸

3.4. Теорија диференцијалне идентификације

Аутор ове теорије, која као што је већ поменуто, представља ревизију теорије диференцијалних асоцијација је криминолог Даниел Глејзер.²⁵⁹

Суштина ове теорије је схватање да ће индивидуа усвојити криминално понашање на онај начин и у оној мери колико се идентификује са стварним или фикционим ликовима, а чије криминално понашање сматра легитимним.²⁶⁰

Дакле, Глејзер је сматрао да непосредни контакт представља само један од начина за учење делинквентног и неделинквентног понашања и да деца могу усвојити поједине социјалне улоге гледањем телевизијских програма, а ова теза о корелацији агресивности код деце и утицаја телевизије је доказана и од стране професора Томаса Робинсона са Стендфорд Универзитета.²⁶¹

Више речи о утицају телевизије и мас медија као криминогеног фактора било је делу рада који обрађује појединачне микросоцијалне факторе криминалитета.

3.5. Теорије аномије Емила Диркема

Назив ове теорије потиче од грчке речи *anomos* (безакоње) која „означава стање друштва у којем норме и вредности немају ауторитета да регулишу индивидуална и групна понашања, па не обезбеђују интегритет друштва“²⁶². Франуски социолог Емил Диркем се сматра оснивачем ове теорије, у којој наводи да је стање аномије недостатак норми које обезбеђују контролу природно неограничених потреба и аспирација појединаца.²⁶³ Односно, стање које карактерише потпуно одсуство норми или пак

²⁵⁷ Д. Димовски, (б), *op. cit.*, стр. 183.

²⁵⁸ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 301.

²⁵⁹ *Ibid*

²⁶⁰ *Ibid*

²⁶¹ Д. Димовски, (б), *op. cit.*, стр. 184.

²⁶² Мала енциклопедија, вол.1, Београд, 1986, стр.88.

²⁶³ Д. Димовски, (б), *op. cit.*, стр. 184.

њихова недефинисаност, или нејасна формулација, услед чега појединци не знају шта се од њих очекује.²⁶⁴

Стање аномије настаје у периодима друштвених криза као и наглог економског напретка.

Период друштвене кризе се одледа у екстремном нагом паду могућности за задовољавање основних људских потреба, што последично води фрустрацији појединаца. Такође, у периодима наглог економског напретка, руши се свест и померају границе легитимних начина за задовољење, све брже растућих, нових потреба, те у тим ситуацијама појединци поново развијају фрустрације, услед немогућности њиховог задовољења.²⁶⁵

Овај вид агресије, која је узрокована масовном фрустрацијом потпомогнутом слабом друштвеном контролом доводи до пораста свих облика криминалног понашања, при чему је од значаја за овај рад, праст насилничког криминалитета, у ситуацијама када појединац сам предузима мере и акције у циљу заштите својих права и интереса, а све услед недостатка поверења у правни систем.²⁶⁶

3.6. Теорије аномије Роберта Мертонa

Роберт Мертон је био амерички социолог који је изменио Дирекмову теорију аномије изложио сопствену, при чему аномију посматра као шири појам који је повезан са друштвеном структуром. По његовом мишљењу, аномија је стање друштвене недоследности до кога долази услед мимоилажења културних циљева и културних средстава за њихово остваривање.²⁶⁷

Наиме, да би једно друштво нормално функционисало, потребано је да постоји равнотежа између постављених циљева и средстава којима се до њих стиже. У случају да друштво, као целина, пренаглашава одређене циљеве, самим тиме ствара притисак појединцима да их остваре, који пак престају да воде рачуна о легитимности тих средстава, све док се њима постижу наметнути циљеви. Најбољи пример ових навода је ситуација када је одређени социјални статус и положај расположив само одређеном слоју друштва, у ком случају се на страни нижих слојева јавља притисак да достигну постављене циљеве на све расположиве начине, па чак и нелегитимним средствима. У

²⁶⁴ М. Тасић, *op. cit.*, стр. 44.

²⁶⁵ Д. Димовски, (б), *op. cit.*, стр. 184-185.

²⁶⁶ М. Тасић, *op. cit.*, стр. 45.

²⁶⁷ Д. Димовски, (б), *op. cit.*, стр. 185.

том случају само друштво улази у аномију где је било које средство које је ефикасно бити фаворизовано на штету његове легитимности.²⁶⁸

Мертон је навео четири начина девијантног понашања, као могућег одговора поједница на стање аномије: *иновацију*, која се односи на одбацивање институционалне праксе, уз истовремено задржавање културних циљева, те да она карактерише велики део девијантних понашања²⁶⁹; *ритуализам*, који представља одговор, у коме се културолошки дефинисани циљеви напуштају, док се појединац још увек, „скоро па компулзивно придржава институционалних норми“²⁷⁰; *повлачење*, које заправо представља напуштање како културних циљева, тако и институционализованих механизма за њихово остваривање²⁷¹; *побуна*, када се напуштају како културни циљеви, тако и институционализовани механизми за њихово остваривање и замењују новим, уз напомену да овај одговор на стање аномије може бити нестабилан, осим у оним случајевима када су нове групе и нове норме изоловани од остатка друштва које их одбацује²⁷² и на крају, једина реакција која не представља девијантно понашање - *конформизам*, када је појединац скроман и непретенциозан, а својом вољом ограничава своје циљеве, те се одриче оних тенденција које са собом носе ризик или изложеност²⁷³

Посебно је интересантно оно што је Мертон истакао у свом делу из 1968. године јесте да би одметника било мање уколико би им било ускраћено друштвено признање. Као и да „имамо богате одметнике из разлога што имамо и „угледне“ особе које се не стиде да се се њима рукују, буду виђени у њиховом друштву, да кажу да их познају.“²⁷⁴ На основу овог, последње наведеног, може се повући и одређена паралела са Србијом 2022. године, „угледни“ грађани из света политике и бизниса се на различите начине доводе у везу са групама и појединцима, осумњиченим за вршење најтежих дела насилничког криминала. Судске епилоге још увек немамо. Фотографисање и руковање је ту.

3.7. Теорија неутрализације

Оснивачи ове теорије су амерички социолог и криминолог Грешам Сајкс и Дејвид Маца. Они су проучавајући етиологију малолетничке делинквенције, такође

²⁶⁸ М. Тасић, *op. cit.*, стр. 44.

²⁶⁹ R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, New York, 1968, p. 230.

²⁷⁰ *Ibid*, p. 238.

²⁷¹ *Ibid*, p. 241.

²⁷² *Ibid*, p. 244-245.

²⁷³ *Ibid*, p. 240.

²⁷⁴ *Ibid*, p. 197.

пошли од тезе да се криминално понашање учи кроз процесе социјализације.²⁷⁵ Међутим, за разлику од својих претходника који су своја истраживања углавном базирали на самим процесима учења делинквентног понашања, Сајкс и Маца су у свом делу *Технике неутрализације: теорије делинквенције* фокусирали на садржај онога што се учи.²⁷⁶

Они су дошли до закључка да малолетничка делинквенција није никакав изоловани и искључени свет, већ припада конформистичком свету из разлога што малолетни делинквенти често осећају кривицу након кршења правних норми, теже одобравању од стране одређених личности из конформистичког света и имају јасну границу између дозвољених и недозвољених „мета напада“.²⁷⁷ У свом раду, даље су подвукли чињеницу да су друштвене норме, као смернице конформистичког понашања, често променљиве у временском, просторном и ситуационом контексту, па се као најзначајнија одлика друштвених норми и вредности наводи њихова флексибилност.²⁷⁸ Флексибилност је саставни део кривичног права из разлога што појединац може евентуално избећи осуду позивањем на малолетство, нужну одбрану, неурачунљивост, пијанство итд, односно давањем различитих оправдања за своје поступке којима ће покушати да докаже непостојање намере за извршењем кривичног дела. Ова оправдања се називају рационализације.²⁷⁹ Сајкс и Маца су ова оправдања криминалног понашања назвали техникама неутрализације и поделили их у пет група.²⁸⁰

Порицање одговорности – јесте ситуација у којој делинквент сматра себе особом којој недостаје одговорност за учињена девијантна дела, а ово порицање може ићи чак и до границе да делинквент осим што може тврдити да су његова дела „случајна“, може такође тврдити да су она резултат утицаја ван његове контроле, као што су недостатак родитељске љубави, лошег друштва или суседства.

Порицање нанетих повреда – настаје као резултат угла посматрања радњи и поступака. Наиме, постоји разлика између радњи које су неморалне, али нису децидно забрањене законом и радњи које су инкриминисане као кривична дела. Надовезујући се на напред наведено делинквент такође може поставити питање да ли је његовом радњом заиста неко угрожен. Тако на пример, када говоримо о криминалитету насиља,

²⁷⁵ G. M. Sykes, D. Matza, *Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency*, *American Sociological Review*, no. 6, vol. 22, p. 664.

²⁷⁶ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 306.

²⁷⁷ G. M. Sykes, D. Matza, *op. cit.*, p. 666.

²⁷⁸ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 306-307.

²⁷⁹ G. M. Sykes, D. Matza, *op. cit.*, p. 666.

²⁸⁰ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 307.

делинквент може своје вандалско понашање образложити као несташлук, а у погледу причињене штете наћи оправдање у имовном стању оштећеног и његовој могућности да је надокнади.

Порицање постојања жртве – постоји у ситуацијама када делинквент не негира постојање одговорности за своје девијантно понашање и признаје да је повреда настала као резултат његовог девијантног понашања, али своје поступке оправдава чињеницом да поверда није погрешан чин и да ју је оштећени заслужио. У оваквим ситуацијама делинквент може тврдити да повреда заправо није повреда, већ представља неки вид праведничке одмазде или казне.

Осуда којих који осуђују – у овим ситуацијама делинквент може скренути пажњу која је била усмерена на њега, према онима који га осуђују, оцењујући њих као лицемерне, латентно девијантне или вођене сопственим огорченошћу. Оваквим нападима на друге, само понашање делинквента се лакше потискује или пак губи из вида.

Позивање на вишу лојалност – постоји у ситуацијама када се делинквент нађе у ситуацији у којој у супротстављеном односу стоје одређене друштвене норме са једне стране, наспрам норми које важе у мањој друштвеној средини, а које делинквент сматра важнијим и које укључују вишу лојалност. Дакле, непридржавање одређеним нормама се јавља не као последица њихових одбацивања, већ из разлога што појединац, неке друге норме, као што је на пример пријатељство или припадност одређеној групи, сматра важнијим.²⁸¹

Присталице ове теорије у техникама неутрализације виде као средство слабљења друштвене контроле и подстицај делинквентног понашања, а да проучавање ових техника може пружити информације за боље сагледавање како малолетичке делинквенције, тако и криминала уопште.²⁸²

3.8. Еколошке теорије

Еколошке теорије о узроцима криминалитета су настале као тежња америчких криминолога да објасне утицај простора и положаја људи у њему на њихово понашање.

У оквиру ове школе можемо разликовати три групе радова.

У првој групи радова, која се односила на покушај утврђивања просторне распрострањености девијантног понашања у граду, најзначајнији допринос је дао

²⁸¹ G. M. Sykes, D. Matza, *op. cit.*, p. 667-669.

²⁸² В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 307-308.

Клифорд Шо, са својим сарадницима, који су проучавали распрострањеност девијантних појава у Чикагу. Том приликом је уочено да постоје мања географска подручја у којима је криминално понашање веома заступљено, а која су назвали „делинквентним подручјима“. Као разлог појаве ових „делинквентних подручја“ наводи се слабљење друштвене контроле и последично традиционалних вредности у локалним заједницама, као и због мешања различитих култура имиграната настањених на тим подручјима.

За друга група радова је карактеристично истраживање малолетних делинквената и њихових банди, посебно од стране социолога Фредерика Трашера, али и скитница и других социопатолошких појава. Трашер, је слично Шоу, приметио да у чикашким гетима, која је он називао „међупросторима“, постоји социјална дезорганизација, у којима се спонтано образују групе деце за игру, које се касније, међутим, могу трансформисати у банде уколико буду неодобравани од стране средине, када ће они међусобно развити групну свест.

Трећу групу радова, чино мањи број аутора који су се бавили проучавањем живота и криминалих каријера појединаца и доношени закључци о развијању, току и окончању девијантног понашања.²⁸³

3.9. Теорија социјалне контроле

Теорија социјалне контроле, за разлику од претходно обрађених теорија не тражи одговоре који се тичу узрока криминалног понашања, већ супротно, тражи разлоге због којих се појединац не понаша противправно. Најзначајнији представник ове теорије је амерички социолог Тревис Хирши који дошао до закључка да је већина људи, у неком периоду свог живота, у могућности да прекрши закон ради задовољења неких потреба. Тако да је сматрао да није неопходно утврђивање неких посебних узрока и мотива криминалног понашања, већ је потребно истраживање усмерити у правцу оних околности које поједница спречавају да прекрши закон.²⁸⁴

Друштво покушава да спречи криминално понашање кроз процес социјалне контроле, наине, у зависности од ситуације људи се понашају у складу са друштвеним нормама из разлога што знају да немају другог избора, или пак из разлога што имају одређени повод, који пак може бити формалан или неформалан.²⁸⁵ Под формалном

²⁸³ *Ibid*, стр. 298.

²⁸⁴ М. Тасић, *op. cit*, стр. 42.

²⁸⁵ N. Veladžić, *Devijantne pojave i socijalna kontrola, Kriminalističke teme*, 1-2, стр. 157.

социјалном контролом се подразумевају сви видови реакције државних и друштвених органа на криминалитет, путем санкција и осталих репресивних мера. Неформална социјална контрола се одвија на два начина, најпре кроз процесе социјализације који се остварују у породици, школи, друштву или пак путем средстава масовних комуникација. Други начин деловања неформалне контроле се огледа у друштвеној реакцији на одређено понашање појединца, па се тако, кроз одобравање или незадовољство околине утиче на непосредне понашање.²⁸⁶

Овај процес социјалне контроле се одвија на два начина, најпре путем интернализације групних норми, што практично значи да се њиме путем социјализације промовише поштовање правила. Он је резултат тога да се припадници једне заједнице понашају у складу са прихваћеним правилима која важе у тој конкретној заједници, и то усвајајући их несвесно кроз обичаје, традицију и веру. Други начин социјалне контроле јесте процес санкционисања, као друштвене реакције на понашање појединца. Разликују се позитивне санкције, које заправо представљају награду за понашање појединца у складу са прихваћеним нормама и негативне, односно казне, чији циљ је спречи противправно понашање.²⁸⁷ Санкције такође, могу бити формалне и неформалне, при чему ове друге могу бити значајније у мањим друштвеним срединама или оним срединама које су изразито религиозне, па би понашања против правних норми, истовремено била и против религиозних правила.²⁸⁸

Са развојем и напретком друштва, као колатерална последица се јавило раскидање старих, трајних и хомогенизованих веза, које се замењују новим, мање унифицираним и краткотрајним, а као резултат слаби социјална контрола понашања.²⁸⁹ У случајевима када неформална контрола не може дати адекватне резултате, обавезна је формална социјална контрола, путем деловања репресивних органа.²⁹⁰

3.10. Теорија етикетирања

Теорија етикетирања или интеракционистичка теорија, како је њен други назив, су у покушају утврђивања узрока криминалитета пошле од утврђивања разлике између девијатног и недевијатног понашања. Са тим у вези треба нагласити да су ова два

²⁸⁶ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 314.

²⁸⁷ N. Veladžić, *op. cit.*, стр. 157-158.

²⁸⁸ М. Тасић, *op. cit.*, стр.43

²⁸⁹ С. Соковић, Савремене глобалне тенденције у контроли криминалитета - карактеристике, перспективе и осврт на домаће прилике, *Crimen*, бр. 2, вол. 2, стр. 213.

²⁹⁰ М. Тасић, *op. cit.*, стр. 43.

појма различито тумачена у зависности од временских, културних и друштвених чинилаца, а да се граница између девијантног и друштвено прихватљивог, у појединим случајевима, временом и развојем друштва померала.²⁹¹

Најзначајнији представници ове теорије су амерички професор социологије, Едвин Лемерт, социолог Хауард Бекер и Каи Ериксон, који нису превише пажње обрађали на само девијатно понашање, већ су своја истраживања фокусирали на разлоге из којих друштво одређује некога као девијантног и реакције стигматизованих појединаца.

Закључили су да је креирање девијантности процес у коме активно учествују како појединци који крше норме, тако и друштво, нарочито путем система друштвене контроле, а да се само криминално понашање у неком друштву не оређује на основу последица које су наступиле, већ је оно као такво „етикетирано“ од стране државе.²⁹²

Бекер је сматрао да девијантност заправо није особина дела које је појединац учинио, већ представља понашање које је као такво означено од стране других, па тако се може догодити да се као девијантним означе и они појединци који заправо нису прекршили никакве норме.²⁹³ Даље, је истакао да уколико се посматра одређено симптоматично понашање, није могуће унапред утврдити да ли ће оно бити и означено као девијантно, све до момента друштвене реакције на њега.²⁹⁴

На основу напред наведеног изведен је закључак да свако друштво одликује четири врсте понашања, односно четири групе појединаца: *конформистичко*, односно понашање оних појединаца који се владају у складу са прописаним нормама и које друштво тако и означава, *прави девијанти*, који се понашају противно нормама и који су као такви означени од стране друштва, *погрешно оптужени*, у које спадају они појединци који заправо нису прекршили прописане норме, али их је друштво означило као девијантне и *прикривени делинквенти*, они појединцији који крше друштвене норме и правила, али друштво не зна за њихово понашање.²⁹⁵

Лемерт је уочио да постоји разлика између појединаца који заиста крше прописане норме и оних који су само тако означени од стране друштва, па је на основу тога закључио да постоје примарна и секундарна девијација.²⁹⁶ Примарна девијација се

²⁹¹ *Ibid*, стр. 49.

²⁹² В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 315.

²⁹³ H. S. Becker, *Outsiders: Studies In The Sociology Of Deviance*, New York, 1963, p. 9.

²⁹⁴ *Ibid*, p. 14.

²⁹⁵ D. A. Hawkins, Understanding the Disparity between Primary and Secondary Deviance in Relation to Deviant and/or Criminal Behaviour, *Queen's Political Review*, no. 1, vol. 3, p. 89.

²⁹⁶ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 315.

јавља под утицајем скупа различитих социјалних, културних, психолошких и физиолошких фактора.²⁹⁷ Уколико изостане друштвена реакција и стигматизација друштва циклус девијације се ту и затвара, међутим, уколико примарни девијант буде као такав означен од стране друштва, наступа секундарна девијација, која представља одговор појединца на друштвену реакцију, када он почиње да се идентификује са додељеном девијантном улогом и почиње да се придружује девијантним срединама.²⁹⁸

Важно је истаћи да етикетирање појединца не мора нужно водити секундарној девијацији. Наиме, услед друштвене реакције појединац може престати да крши норме и почети да се понаша на друштвено прихватљив начин.

Значај ове теорије се огледа у томе што је допринела изучавању друштвене реакције на девијантна понашања, улогама које друштво и његове институције имају у вези рецидивизма и као највећи допринос који је ова теорија дала јесте указивање на делинквентно понашање припадника високих друштвених слојева, која остају сакривена због утицаја који ови појединци имају у одређеном друштву, те на тај начин успевају избећи осуду околине и стигматизацију.²⁹⁹

IV МИКРОСОЦИЈАЛНИ ФАКТОРИ У ПРЕВЕНЦИЈИ КРИМИНАЛИТЕТА

Сви фактори који утичу на процес социјализације појединца се могу поделити на примарне и секундарне. При чему се под примарним факторима подразумевају: породица, родбинске везе, суседство, установе специјализоване за социјализацију (предшколске установе за децу, школе и друге образовне установе), али значајан утицај имају и неинституционализовани фактори социјализације као што су вршњачке групе или средства масовних комуникација. Са друге стране, секундарни фактори социјализације јесу они које нису непосредно повезани са појединцем и породицом, а који свој утицај на њих остварују посредним путем, најчешће кроз одређивање места, улоге и функције породице, као целине у друштву.³⁰⁰

У претходним поглављима смо имали прилику да видимо какав утицај микросоцијални фактори могу имати на појаву и испољавање како криминалитета уопште, тако и криминалитета насиља. Међутим, на самом крају неопходно је рећи да сви ови микросоцијални фактори, управо због свог несумњивог утицаја на животе

²⁹⁷ М. Тасић, *op. cit.*, стр. 50.

²⁹⁸ В. Николић-Ристановић, С. Константиновић-Вилић, *op. cit.*, стр. 316.

²⁹⁹ *Ibid.*

³⁰⁰ М. М. Марковић, М. Лакићевић, Породичне прилике и односи као фактор криминалитета код деце, *Синтезе - часопис за педагошке науке, књижевност и културу*, бр. 17, стр. 118.

појединаца, могу имати и велики утицај на саму превенцију криминалитета. Иако је значај свих ових фактора у превенцији криминалног понашања заиста велики и предмет бројних истраживања, у следећем делу рада биће поменути само неки од видова његовог утицаја на појединце из разлога што опширност теме и њихов значај не дозвољавају ширу системску обраду.

Ради боље систематизације рада, ови фактори су посматрани појединачно, међутим, узимајући у обзир комплексност како људског живота, тако и самог криминалитета, заправо постоји један вид својеврсне испреплетености и међусобне повезаности, а чију окосницу чини породица, као примарна и најзначајнија друштвена група.

4.1. Породица и породични односи

Породица има непроцењив значај за људско друштво из разлога што је упркос бројним друштвеним променама кроз које је прошла и које су утицале на њу била и остала основна ћелија друштва. Она је један од најзначајнијих фактора социјализације у животу сваког појединца, и као таква помаже учењу деце да контролишу неприхватљива понашања, одложе задовољавање сопствених потреба и да поштују права других.³⁰¹

Складним функционисањем, породица утиче на позитиван развој и формирање својих најмлађих чланова, те на тај начин остварује значајно превентивно дејство. Уколико у породици владају присни односи, разумевање, љубав, сарадња и међусобна солидарност, тада она остварује позитиван утицај на најмлађе чланове и доприноси борби против свих девијација у њиховом понашању. Родитељи своју превентивну улогу и позитиван утицај на децу остварују превасходно постављањем личног примера, пружањем помоћи, усмеравањем и контролом понашања.³⁰² У вези са напред наведеним, једним истраживањем је утврђено да млади делинквенти чији очеви нису насилни прерастају у хроничне криминалце у свега 8% случајева у односу на 37% малолетника чији очеви примењују насиље.³⁰³

³⁰¹ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. *Juvenile Crime, Juvenile Justice*, Washington, DC 2001, p. 72.

³⁰² М. Nicević, Ј. Nikšić, S. Smailović, Могућност превентивног деловања на преступништво младих – правни и психолошки аспект, *Pravne teme* 8, br. 16, str. 71.

³⁰³ S. Međedović, Kriminološki aspekti maloletničke delinkvencije, *Društvene & humanističke nauke*, vol. 4, br. 2, str. 161.

Такође, важно је истаћи да је веома важан фактор како социјализације деце, тако и фактор који утиче на превенцију криминалитета код деце и омладине само родитељство, односно начини поступања родитеља према деци. Наиме, утврђено је да догађаји у раној фази живота могу бити повезани са каснијим понашањем, а од посебног значаја су одоси између родитеља и деце. Истраживања су показала и да позитивна родитељска пракса током раних година живота детета и касније у адолесценцији делује као тампон који спречава делинквентно понашање, а такође и помаже малолетним делинквентима да одустану од даље делинквенције. Овим истраживањима је потврђено да постоји мања вероватноћа да ће она деца која су одгајана у породицама где влада међусобна подршка, љубазност и прихватање међу члановима, постати девијантна.³⁰⁴ Значај постојања позитивног односа родитеља са својом децом је доказан бројним истраживањима, а посебно узимајући у обзир податак да је смањење делинквенције у узрасту између 15 и 17 година повезано са пријатељским односима између тинејџера и њихових родитеља.³⁰⁵

Питањем позитивног родитељства се први бавио Baumrind који је у својим студијама дошао до модела ауторитативног родитељства по којем они родитељи који јасно саопштавају деци своја очекивања за прихватљиво и зрело понашање и који прате и подстичу поштовање тих стандарда, појачавају осећај друштвене одговорности своје деце. Ови, ауторитарни родитељи своје поступање према деци у великој мери базирају на принудној контроли, али имају тенденцију да буду недоследни у њеној примени. Са друге стране, постоје попустљиви родитељи, који нису склони дисциплиновању деце, како би избегли конфронтацију у вези дечјег лошег понашања, па на овај начин не успевају да дефинишу и подстакну зрело понашање.³⁰⁶

Студије показују да позитивно родитељство, које подразумева нормативни развој, укључивање у живот детета и дисциплину, јасно утиче на то да ли ће деца постати деликвентна. Адекватан надзор активности у слободно време, места боравка и вршњака је од великог значаја како би се осигурало да деца не развију антисоцијалне и делинквентне обрасце понашања. Овакав надзор пружа могућност родитељима да утичу на дететов избор пријатеља и активности, али и да благовремено изразе своје неодобравање и санкционишу антисоцијално и деликвентно понашање своје деце, док је са друге стране утврђено, да се родитељи делинквентна индиферентни према овим

³⁰⁴ K. N. Wright, K. E. Wright, *Family Life, Delinquency, and Crime: A Policymaker's Guide: Research Summary*, Washington, D.C., 1994, p.36.

³⁰⁵ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, *op. cit.*, p. 78.

³⁰⁶ K. N. Wright, K. E. Wright, *op. cit.*, p. 30-31.

аспектима живота своје деце, па се тако надзор сматра једим од важнијих предиктора малолетничког делинквентног понашања.³⁰⁷

На основу напред наведеног, утврђено је да начин на који родитељи комуницирају са својом децом, али и њихове методе дисциплиновања, утичу на појаву и испољавање каснијег антисоцијалног и делинквентног понашања деце.³⁰⁸

Када су у питању методе дисциплиновања деце, доказано је да су бољи учинак имали они родитељи који су испуњавали своје претње упућене деци у погледу кажњавања, који су контролисали свој бес, били доследни без обзира на расположење, али и подржавали свог партнера, који су били непоколебљиви у својим одлукама везаним за родитељство и који су рационално расуђивали.³⁰⁹

Резултати лонгитудалне студије која је спроведена у Питсбургу, Рочестеру и Денверу су показали да лоше родитељство, а пре свега лоша комуникација и надзор над децом утичу како на делинквенцију, тако и на употребу дрога од стране деце, а сукоби родитеља, испољени кроз недоследно кажњавање и избегавање дисциплиновања, могу утицати на делинквенцију деце.³¹⁰ У вези са надзором над децом у функцији превенције криминалитета, истраживање које су спровели Laird, Criss, Pettit, Dodge, Bates³¹¹ указује да укљученост родитеља у животе своје деце умањује утицај антисоцијалног и делинквентног понашања пријатеља. Другим речима, превентивна функција родитељског надзора се одледа у томе да је мало вероватно да ће адолесценти формирати односе са асоцијалним вршњацима, и мало је вероватно да ће на њих негативно утицати понашање асоцијалних вршњаца, када верују да њихови родитељи одржавају висок ниво свести о њиховом понашању.

Истраживања су показала и да су родитељи деце, која испољавају велики степен агресије, на неадекватан начин укључени у контролисање свакодневних активности своје деце, да примењују недоследне мере дисциплиновања уз слаб утицај на њихово образовање. Неадекватно дисциплиновање, између осталог, подразумева и употребу насиља као одговора на антисоцијално понашање деце. Међутим, иако овакво поступање родитеља може краткорочно постићи намеравани циљ, на дужи рок, ипак не

³⁰⁷ K. N. Wright, K. E. Wright, *op. cit.*, p. 31.

³⁰⁸ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, *op. cit.*, p. 108.

³⁰⁹ K. N. Wright, K. E. Wright, *op. cit.*, p. 31.

³¹⁰ D. Huizinga, R. Loeber, T. P. Thornberry, Urban Delinquency and Substance Abuse Initial Findings Research Summary, Washington D.C., 1994, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention

³¹¹ R. D. Laird, M. M. Criss, G. S. Pettit, K. A. Dodge, J. E. Bates, Parents' Monitoring Knowledge Attenuates the Link Between Antisocial Friends and Adolescent Delinquent Behavior, *Journal of Abnormal Child Psychology*, vol. 36, issue 3, p. 299–310.

даје добре резултате, јер само води даљем повећавању агресије код деце. Како би овај круг насиља и антисоцијалног понашања био прекинут, то је развијен, такозвани принудни модел, као посебан вид интервенције, а којим је било обухваћено 8 породица, које су учествовале у сесијама од по 90 минута у току дванаест недеља. Они родитељи насилне деце који су били учесници овог модела, су научили како да контролишу понашање своје деце, начине за подстицање њиховог просоцијалног понашања, како да дисциплинују своју децу без употребе силе, као и на који начин да приступе решавању проблема, оваквим поступањем родитеља до јачања кохезије чланова породице али и смањења насилног понашања деце.³¹²

Дакле, лоши породични односи, као и различити облици структурне поремећености, лоше материјалне и стамбене прилике, постојање социо-патолошких појава у породици представљају значајне факторе који доприносе појави преступничког понашања младих. Због тога је неопходно да се превентивни подухвати и програми прошире и на породицу, како би јој на тај начин била указана материјална, морална али и друга специјализована друштвена помоћ и заштита, а у циљу бољег савладавања тешкоћа и оспособљавања за превентивно деловање на девијантна понашања деце.³¹³

Обука родитеља, која би им пружила вештине контролесања своје делинквентне и пре-делинквентне деце, је учинковит начин решавања овог проблема. Родитељска подршка и њихова укљученост у животе деце могу позитивно утицати на делинквенте и оне појединце који су чланови банди у спречавању даљег испољавања делинквентног и насилног понашања.³¹⁴

Узимајући у обзир све напред наведено, у циљу превенције криминалитета насиља који врше деца и малолетници осмишљен и имплементиран је велики број пројеката који подразумевају активно учешће не само деце и омладине, већ и њихових родитеља.

Један од оваквих пројеката је утемељен на публикацији под називом “*Best Practices of Youth Violence Prevention: A Sourcebook for Community Action*”³¹⁵. Наиме, овим текстом је предвиђен велики број различитих интервенција које се тичу родитеља и породице, а све у циљу побољшања и унапређења породичних односа. Ове мере су дале значајне резултате, а нарочито у случајевима породица са веома малом децом и

³¹² Д. Димовски, (а), *op. cit.*, стр. 117.

³¹³ М. Nicević, Ј. Nikšić, S. Smailović, *op. cit.*, стр. 71.

³¹⁴ G. D. Walters, Unsupervised Routine Activities as a Mediator of the Parental Knowledge–Delinquency Relationship, *Justice Quarterly*, vol. 35, issue 1, p.18.

³¹⁵ T. N. Thornton, C. A. Craft, L. L. Dahlberg, B. S. Lynch, K. Baer, *Best Practices of Youth Violence Prevention: A Sourcebook for Community Action (Rev.)*, Atlanta, 2002.

код оних будућих родитеља, који очекују рођење детета, а обухватају комбинацију вежбања родитељских вештина, едукацију у вези развоја детета и фактора који утичу на насилно понашање детета, као и низа вежби осмишљених са циљем да помогну родитељима да развију вештине комуникације са својом децом и решавају конфликте ненасилним средствима.

Следећи пројекат, под називом „*Resolving Conflict Creatively Program*”, се углавном тичао школе, као главног носиоца мера превенције против насиља, међутим, овим пројектом су биле укључене и мере за превенцију малолетничког насиља од стране родитеља. Како је приликом спровођења овог пројекта дошло до закључака да родитељи малолетних делинквената траже помоћ и подршку учења нових вештина у превенцији насиља од стране малолетника, израђен посебан подпројекат „*Peace in the Family*”, који базирао на две ствари: учење стратегија за добру комуникацију родитељи - дете и развијање стратегија за тзв. миран дом.³¹⁶ У овим радионицама, родитељи уче да сагледају своје поступке, у контексту који су то поступци који дају позитивне резултате, а шта би требало другачије учинити. Такође, родитељи уче конкретне вештине активног слушања, употребу “ја порука” и “win-win” технике преговарања, како би побољшали комуникацију са својом децом у погледу онога што им је потребно и шта желе.³¹⁷

Наиме, узимајући у обзир да је комуникација основа за решавање конфликта, није могуће превазићи одређени проблем уколико не постоји међусобно разумевање, што пак даље води томе, да је неопходно поседовање правих информација. У циљу постизања адекватне комуникације, активно слушање, односно, поступци којима родитељи уче своју децу начинима за спречавање потенцијално насилне ситуације, представља важан део овог процеса.

Постоји неколико техника, којима се може развити и унапредити активно слушање. Најпре, то је парафразирање, које заправо представља понављање онога што је друга особа управо рекла. Следећа техника је разјашњавање, које се заснива на тражењу додатних информација, постављањем питања. Распознавање, као наредна техника, тежњи исправном тумачењу осећања „између редова“. Техника охрабривања, подразумева подстицање саговорника да што више каже о својим осећањима. Сумирање је техника којом се поново изражава поента онога што је саговорник

³¹⁶ Д. Димовски, (а), *op. cit.*, стр. 113.

³¹⁷ L. Lantieri, J. Patti, Waging Peace In Our Schools, *The Journal of Negro Education*, vol. 65, no. 3, p. 363.

изрекао. Последња техника је потврђивање, којом приликом долази до понављања онога што је саговорник говорио и осећао.³¹⁸

Следећи предуслов за развијање добре комуникације јесу такозване “ја поруке”. Наиме, шездесетих године, прошлог века, амерички психолог, Томас Гордон је развио концепт „ја порука“ које омогућавају говорницима да буду асертивни без изношења оптужби на рачун друге стране. „Ја поруке“ могу помоћи особи да постане свесна проблематичног понашања и приморава саговорника да преузме одговорност за своје мисли и осећања уместо да их приписује другоме.³¹⁹

Последњи услов добре комуникације је употреба “win-win” стратегије, којима се унапређује сарадња између родитеља и деце, те на овај начин бивају задовољене потребе обеју страна. “Win-win” стратегије се спроводи кроз неколико фаза. Најпре, неопходно је идентификовати своје позицију у овим преговорима и циљ који се жели постићи. Друга фаза обухвата презентовању напред наведеног и слушање саговорника. Трећа фаза је размишљање о могућим решењима и њихово записивање, што даље води следећој фази, у којој се елиминишу неприхватљивих решења, прецртавањем истих са папира. Читањем преосталих могућих решења долазимо до следеће фазе, када се бира и оно решење које највише испуњава захтеве заинтересованих страна. Последња фаза “win-win” преговора јесте приступање реализацији по избору најбољег решења проблема.³²⁰

У Америци, постоји велики број програма превенције малолетничког насиља, у зависности од њихових година живота. Тако је, на пример, када је реч о деци испод 10 година живота, која су испољила агресивно понашање, потребно развити мере превенције које ће обухватити активности родитеља усмерене на њихово играње са децом, усмеравање, награђивање и похваљивање деце за позитивно понашање, корекцију негативног понашања, доношење адекватних одлука у вези деце, постојање јасних правила понашања, уз дисциплиновање деце у случају кршења правила на начин који не укључује употребу насиља, позитиван утицај родитеља на ставове, схватања и понашање деце и спречавање гледања насилног садржаја на телевизијама. Један од таквих програма био је „*Parent-Child Interaction Training*“, у коме су учествовали родитељи афричког порекла са ниским примањима. Програм је подразумевао похађање пет двочасовних сесија, на којима су се родитељи и њихова деца, која су испољила

³¹⁸ Д. Димовски, (а), *op. cit.*, стр. 113-114.

³¹⁹ “I” statements, Thomas Gordon, преузето 31.08.2022. <https://www.goodtherapy.org/blog/psychpedia/i-message>

³²⁰ Д. Димовски, (а), *op. cit.*, стр. 114.

насилно поношање, учили „игрању“ одређених улога. Овај програм је дао позитивне резултате, и то тако што је након једне године трајања пројекта уочено смањење агресије, непријатељства, анксиозности код деце обухваћене програмом у односу на децу из контролне групе.³²¹

Као што је већ поменуто, у зависности од животног доба детета, примењују се посебни програми, тако на пример, када су у питању адолесценти мере превенције би морале обухватити питања, попут: сексуалности, независности, бунтовна понашања. Посебан програм, под називом „Adolescent Transition Program“ који је подразумевао 12 заједничких састанака родитеља и 4 појединачна састанка са сваком породицом. Састанак родитеља трајао је 90 минута, а циљ Програма је био побољшање 7 родитељских вештина и то: формулисање неутралних захтева, коришћење награда, надгледање, изградња јасних правила, постојање казни за њихово непоштовање, решавање проблема и активно слушање, као својеврсних мера превенције насиља малолетника, које своју окосницу имају у улози породице.

Овим програмом је било обухваћено 303 породица, у периоду од 4 године, колико је он трајао, а евалуацијом је утврђено да је код оних породица које су биле учесници програма смањено антисоцијално понашање деце, а са друге стране уочена је и боља реакција родитеља на такво понашање деце.³²²

Значај активног укључивања родитеља у животе своје деце јесте још једном потврђен резултатима програма који је развијен од стране Центра за социјално учење у Орегону (OSLC), коме је учествовало 55 породица дечака, који су више пута хапшени због веома тешких кривичних дела, међу којима је било и криминалитета насиља. Родитељи ових дечака су, кроз сесије од 90 минута, у периоду од пет месеци, научили како да запажају, контролишу и адекватно реагују на свакодневно понашање своје делинквентне деце.³²³

Иако постоје велики број програма који имају за циљ превенцију насилног и криминалног понашања деце и који таргетирају породице са децом различите доби и/или различитог социо-економског статуса, свима њима је заједничко да у својој основи имају учење вештина комуникације родитеља са својом децом.³²⁴

³²¹ *Ibid*, стр. 115-116.

³²² *Ibid*, стр. 116-117.

³²³ *Ibid*, стр. 117.

³²⁴ за више видети, National Research Council and Institute of Medicine. *Juvenile Crime, Juvenile Justice*, Washington DC, 2001, 107-120.

Поред ових, напред наведених начина утицаја породице на превенцију насиља и криминалитета насиља, уочено је да породица има значајну улогу у случајевима изложености деце насиљу у медијима. Наиме, како је већ у другом делу рада било речи о томе да дуго излагање деце насилним медијским садржајима као резултат има прихватање насиља као одговарајућег начина решавања проблема и конфликта, то је Америчка Академија Педијатара донела одређене препоруке, упућене родитељима како би био смањен утицај ових садржаја на децу. Пре свега, у питању је ограничавање гледања телевизије, учествовање у одлучивању приликом избора садржаја који ће се гледати, гледање телевизије са децом, дискусија о садржини програма и учење деце како критички да посматрају филмове и емисије на тв екранима.³²⁵

4.2. Школа и образовање

Школа је организована друштвена институција за васпитање и образовање, која поред породице, представља значајан фактор социјализације и формирања личности у позитивном смислу.³²⁶ Када је реч о превентивном деловању школе на преступништво младих, може се рећи да се њена улога огледа у формирању младе личности у социјалном, психолошком и моралном смислу.

Постоји велики број разлога зашто се сматра да школа има важну улогу у превенцији, третману и контроли малолетничке делинквенције. Најпре, као што је у другом делу рада већ било речи, лонгитудалне студије су потврдиле да измерена ниска интелигенција, ниска академска достигнућа, сиромашан вокабулар и лоше вербално изражавање јесу предикатори хроничног делинквентног понашања. Такође, сматра се да ниска когнитивна способност претходи развоју делинквентног понашања; међутим, могуће је да рано агресивно понашање може довести до нижег коефицијента интелигенције, или да треће варијабле (нпр. родитељска психопатологија) могу објаснити повезаност когнитивног дефицита и делинквенције. Узрочна веза, између ниских когнитивних способности и делинквенције се може пронаћи у успеху у школи и повезаности са школским окружењем. Другим речима, лоша повезаност са школом, изостајање и напуштање школе може бити повезано са каснијим насилним делинквентним понашањем.³²⁷

³²⁵ Д. Димовски, (а), *op. cit.*, стр. 115.

³²⁶ М. Nicević, J. Nikšić, S. Smailović, *op. cit.*, стр. 71.

³²⁷ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, *op. cit.*, p. 121.

Појединац који не поседује адекватно образовање је далеко више изложен криминогеним утицајима своје средине. Приликом остваривања својих функција, школи као васпитно - образовној институцији стоји на располагању кадровски потенцијал, који, дакле, уз функцију образовања, такође, има и васпитну, која се огледа у преношењу одређених особина и навика, као што су, иницијатива и самоиницијатива, самокритичност и одговорност, позитивне навике.³²⁸

Према истраживању које је спроведено од стране “CDC Youth Risk Behavior”, 2013. године, утврђено је да је скоро 20% ученика дванаестог разреда, односно оних који су имали 17-18 година, учествовало у тучи, да је више од 13% било злостављано у школи, да је 10% доживело сексуално насиље од стране партнера и да је 12% доживело насиље у емотивној вези. Насумични програми у превенцији насиља су дали позитивне резултате. Тако су на пример програми превенције који су спроведени од стране “Task Force for Community Preventive Services” утицали на смањење насилног понашања за 15%.³²⁹

Постоји велики број начина и варијабли на које се може утицати, а везане су за школу и образовање, као фактора превенције криминалитета уопште, па и криминалитета насиља. Тако, на пример, неке интервенције таргетирају промене у школама и атмосфере у учионицама, друге су пак фокусиране на промену понашања ученика, вештина или ставова.³³⁰ Ови програми су усмерени на изграђивање способности школа да иницирају и одрже иновације и на тај начин смање делинквентно понашања, употребу дроге и суспензије, такође, подразумева се и разјашавање школских правила и њихова доследна примена.³³¹

Један о првих оваквих програма назван је “The Good Behavior Game”³³², који је спроведен на 24 ученика четвртог разреда и то на тај начин што су ученици били подељени у два тима. Суштина пројекта је била да се кроз игру, односно додељивање поена тиму за свако недолично понашање неког његовог члана, утиче на недолично понашање у школи, односно за време часова. Тим са најмањим бројем поена је односио победу и добијао одређене привилегије, а такође, у случају да су оба тима имала мање сакупљених поена од одређене границе, делила су награду, односно привилегије.

³²⁸ M. Nicević, J. Nikšić, S. Smailović, *op. cit.*, str. 71.

³²⁹ D. J. Hawkins, J. Jenson, R. Catalano, M. Fraser, H. Gilbert, J. Botvin, V. Shapiro, K. Bender, H. Brown, W. Beardslee, D. Brent, L. Leslie, M. J. Rotheram-Borus, P. Shea, A. Shih, E. Anthony, K. Haggerty, D. Gorman-Smith, E. Casey, S. Stone, *Unleashing the Power of Prevention, NAM Perspectives*, vol. 5, p. 9.

³³⁰ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, *op. cit.*, p.122.

³³¹ *Ibid.*

³³² H. H. Barrish, M. Saunders, M. M. Wolf, Good behavior game: effects of individual contingencies for group consequences on disruptive behavior in a classroom, *Journal Of Applied Behavior Analysis*, vol. 2, p.119–124

Овај програм је давао добре резултате, што је потврђено и великим бројем истраживања. Једно од последњих, које је пратило утицај програма “*The Good Behavior Game*” на омладину, узраста од 19 до 21 године, њиме је утврђено да је овај програм имао утицај на смањење раста агресивног, ометајућег понашања до седмог разреда.³³³

“*American Academy of Social Work and Social Welfare*”³³⁴ је 2015. године објавио документ којим се констатује да је значајан напредак учињен у спречавању раних проблема и агресије, а да су Универзалне превентивне интервенције имале већи ефекат на млађу децу и оне са нижим социо-економским статусом, што указује на позитивне ефекте универзалних превентивних интервенција за угрожене популације.

Школске интервенције које наглашавају вештине моралног расуђивања такође су показале ефикасност у смањењу деликвентног понашања. Arbuthnot and Gordon³³⁵ су 1986. године спровели интервенцију на 48 ученика који су имали историју непослушности, агресивности, импулсивности, дисруптивности или специфичних проблема у понашању. Ученици су насумично распоређени у две групе, ону која учествује у интервенцији и контролну групу, без третмана. Интервенција је трајала између 16 и 20 недеља, а ученици су једном недељно учествовали у групама за дискусију о моралним дилемама. Резултати ове интервенције су показали да постоји знатно мања вероватноћа да ће ученици у интервентној групи бити послати у директорову канцеларију због проблема у понашању, такође, код интервентна група је постојала много мања вероватноћа да ће имати контакт са полицијом или органима правосуђа.

Још један важан пројекат у превенцији насиља је “*The Student Training Through Urban Strategies (STATUS)*”, чији главни циљ је био да нагласи личну одговорност и значај реда и правила. У овом пројекту су учествовали ученици једне ниже и једне средње школе, међутим, иако су постојали извесни проблеми везани за спровођење планираног пројекта резултати су у сваком случају показали да су они ученици у

³³³ S. G. Kellam, W. Wang, A. C. L. Mackenzie, H. C. Brown, D. C. Ompad, F. Or, N. S. Ialongo, J. M. Poduska, A. Windham, The Impact of the Good Behavior Game, a Universal ClassroomBased Preventive Intervention in First and Second Grades, on High-Risk Sexual Behaviors and Drug Abuse and Dependence Disorders into Young Adulthood, *Prevention science : the official journal of the Society for Prevention Research*, vol. 15 Suppl 1(0 1), p. 9.

³³⁴ D. J. Hawkins, J. Jenson, R. Catalano, M. Fraser, H. Gilbert, J. Botvin, V. Shapiro, K. Bender, H. Brown, W. Beardslee, D. Brent, L. Leslie, M. J. Rotheram-Borus, P. Shea, A. Shih, E. Anthony, K. Haggerty, D. Gorman-Smith, E. Casey, S. Stone, *op. cit.*

³³⁵ J. Arbuthnot, D. A. Gordon, Behavioral and Cognitive Effects of a Moral Reasoning Development Intervention for High-Risk Behavior-Disordered Adolescents, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, vol. 54, no. 2, p. 208-216.

интервентним групама испољили мање озбиљних делинквентних понашања и имали мање контаката са правосудним системом.³³⁶

Резултати истраживања су показали да све ове интервенције дају боље резултате када су у питању млађа деца, код којих се још увек није развило делинквентно понашање, а да у сузбијању делинквенције боље резултате дају они програми који су имали дуже трајање, односно, који су трајали дуже од једне године.³³⁷

Када је реч о образовању, такође, се не може спорити његов значај у превенцији криминалитета. Наиме, образовање може утицати на то да појединци постану стрпљивији, што би даље водило мањем обиму испољавања криминалитета, из разлога што они појединци који размишљају о својој будућности, већи значај придају очекиваној казни као последици извршеног кривичног дела. Образовање, такође, може утицати на став појединца према ризику. Наиме, уколико школовање чини појединце склонијим ризику, оно би, са друге стране, требало да обесхрабрује злочин из разлога постојања велике неизвесности по учињеним кривичном делу, а по питању кажњавања или повратка са издржавања казне.³³⁸

Утицај образовања на криминалитет се може посматрати са неколико аспеката. Најпре, можемо говорити уопштено о утицају образовања на криминалитет. У овом случају, раније студије су углавном посматрале узрочне односе између измерених индивидуалних и породичних карактеристика коришћењем стандардних метода регресије. Овде се мора нагласити да се резултати ових, првих, студија морају посматрати са извесном резервом из разлога што приликом њиховог споровођења нису посматране индивидуалне карактеристике испитаника, као што су стрпљење или пак аверзија према школи, што директно може имати утицаја на избор школовања или криминалног понашања. Они појединци који изаберу више школовања, могу изабрати мање криминалних активности, узимајући у обзир њихов ниво образовања. Са друге стране, они појединци који имају у плану да се интензивно баве криминалом, имају већу вероватноћу да напусте школовање у раном добу, а такође, и хапшење и притварање као последица малолетничке делинквенције, може имати утицаја на рано одустајање од образовања.³³⁹

³³⁶ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, *op. cit.*, p.129.

³³⁷ *Ibid.*, p.134.

³³⁸ L. Lochner, Education and crime, *The Economics of Education, Second Edition (б)*; in Bradley S., Green C. (ed.), Cambridge, 2020, p. 109-110.

³³⁹ *Ibid.*, p., 110.

Иако је значај вишег степена образовања, као фактора који доприноси превенцији имовинског криминалитета, вишеструко потврђен различитим студијама, попут оне коју су спровели Lochner & Moretti³⁴⁰ или новијег датума Machin, Marie, Vujić³⁴¹, не треба се занемарити његов утицај и на криминалитет насиља.

Истраживање које су спровели Lochner & Moretti је указало да продужетак школовања за једну годину смањује имовински криминалитет, али и криминалитет насиља за 11-12%. Ефекти овог једногодишњег продужетка школовања су различити, у зависности од конкретног кривичног дела, па је тако уочено да продужетак школовања смањује убиства и нападе за скоро 30%, крађу моторних возила за 20%, паљевину за 13%, такође, уочени су значајни позитивни ефекти продужетка школовања на смањење стопа силовања.³⁴² Њихово истраживање, су потврдили и Hjalmarsson, Holmlund, Lindquist³⁴³ који су дошли до резултата да свака додатна година школовања умањује вероватноћу извршења неког дела криминалитета насиља за 10%.

Следећи аспект са кога се може посматрати утицај образовања на криминалитет уопште, па и криминалитет насиља јесте избора школе и квалитета школовања. Наиме, неколико студија је указало да унапређење квалитета школовања може водити смањењу испољавања криминалног понашања, касније, током ране младости.³⁴⁴ У вези са овом темом Weiner, Lutz & Ludwig³⁴⁵ су утврдили да иницијативе које се тичу десегрегације у школама Сједињених Америчких Држава, знатно побољшавају квалитет школовања црнаца, што води већој стопи завршетка средње школе и уједно смањењу стопе извршења убистава у животном добу између 15-19 година, за једну трећину.

Када је у питању обавезно школовање, односно повећање старосне границе са 16 на 18 година, резултати истраживања спроведеног у Сједињеним Америчким Државама, указују сличне резултате када је у питању имовински криминалитет и криминалитет насиља, а то да повећање старосне границе за обавезно школовање значајно умањује стопу хапшења и то за 17%.³⁴⁶

³⁴⁰ L. Lochner, E. Moretti, The Effect Of Education On Crime: Evidence From Prison Inmates, Arrests, And Self-Reports, *American Economic Review*, vol. 94, no. 1.

³⁴¹ S. Machin, O. Marie, S. Vujić, *op. cit.*

³⁴² L. Lochner, *op. cit.*, p. 111.

³⁴³ R. Hjalmarsson, H. Holmlund, M. J. Lindquist, The Effect of Education on Criminal Convictions and Incarceration: Causal Evidence from Micro-data, *The Economic Journal*, vol. 125, issue 587.

³⁴⁴ L. Lochner, *op. cit.*, p. 113.

³⁴⁵ D. A. Weiner, B. F. Lutz, J. Ludwig, *The Effects Of School Desegregation On Crime*, (2009), NBER Working Paper No. w15380, преузето 07.09.2022. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1478798

³⁴⁶ M. D. Anderson, In School And Out Of Trouble? The Minimum Dropout Age And Juvenile Crime, *The Review of Economics and Statistics*, vol. 96, issue 2, p. 329.

На самом крају, важно је истаћи и да резултати коју су добијени самопријављивањем криминалног понашања у “*National Longitudinal Survey of Youth*”, указују да образовање заправо заиста утиче на смањење стопе криминалитета насиља, а не само на смањење вероватноће хапшења и затварања.³⁴⁷

4.3. Утицај суседства и вршњачких група

Суседства нису једнодимензијалне просторне јединице, већ се могу појмовно различито одређивати, у зависности од конкретног проблема који је предмет изучавања, али и претпостављене везе између карактеристика суседства и предмета проучавања.³⁴⁸

Саме Уједињене Нације су истакле значај превенције криминалитета у заједници или локално заснованог криминалитета, уместо превентивног деловања усмереног на појединце, из разлога што се путем пројеката превенције таргетирају оне области у којима постоји велики ризик од умешаности у злочин, са циљем повећања осећаја сигурности, одговарању на бриге заједнице и проблеме криминала који погађају становништво, као и да повећају услуге и друштвени капитал или социјалну кохезију у заједници.³⁴⁹

У другом делу рада су као посебни узроци који утичу на то да поједина суседства буду криминогени фактори истакнути сиромаштво, односно незапоследност и непостојање могућности запослења, као и непостојање политичких институција, односно способности самог суседства да одржава ред, то ће сада бити речи како ови фактори могу утицати на превенцију криминалитета, односно како решавање ових социо-економских проблема може довести и до смањења стопе криминалитета у оваквим суседствима.

Тако, када говоримо о суседству као посебном микросоцијалном фактору који утиче на превенцију криминалитета, ову тему можемо посматрати са неколико аспеката, односно неколико приступа овом проблему.

Најпре, можемо посматрати утицај неформалне друштвене контроле у суседствима са високом стопом криминалитета. Још су Shaw and Мскау уочили да проблеми високих стопа криминалитета у појединим суседствима могу бити решени

³⁴⁷ L. Lochner, *op. cit.*, p. 115.

³⁴⁸ C. L. Garner, S. W. Raudenbush, Neighborhood Effects on Educational Attainment: A Multilevel Analysis, *Sociology of Education*, vol. 64, no. 4, p. 252.

³⁴⁹ Crime prevention, преузето 09.09.2022. <https://www.unodc.org/unodc/en/justice-and-prison-reform/cpcj-crime-prevention-communities.html>.

првенствено активностима самих станара ових суседства. Овде се пре свега мисли на изградњу локалних институција које би служиле као агенције за социјализацију локалне омладине, али и организовање колективне самоодбране од предатора.³⁵⁰ Став истраживача је да би становници суседства са високим стопама криминалитета требало да се колективно организују како би створили или подржали институције за борбу против криминала.³⁵¹ Док са друге стране међузависност и међусобна повезаност заједно представљају средство друштвене контроле.³⁵² Наиме, Braithwaite³⁵³ сматрао да ће они чланови такве заједнице који учине неки преступ вероватно бити изложени срамоти или искључењу, док су други аутори, ако што је Kornhauser сматрали да се и сваки појединац осећа сигурним да ангажује подршку других да делује на девијантна понашања, као и да одржава норме заједнице. Међутим, истраживања и пракса су показали да је тешко покренути организацију заједнице против криминала у областима са високим стопама криминалитета и тешко одржати њихово учешће у областима са ниским стопама криминалитета.³⁵⁴

Са друге стране, иако потеба становника суседства са високим стопама криминалитета може довести до формирања блиских, али фрагментарних друштвених група, то не значи да ово решење може бити посебно ефикасно у унапређењу безбедности или смањењу криминалитета унутар читаве заједнице. Другим речима, чак и у случају да су ове појединачне друштвене групе добро организоване, заправо постоји мала вероватноћа да ће се проширити да би регрутовале друге чланове или да ће формирати везе са другим групама, а из разлога што су засноване на неповерењу и зато што њихова интровертна природа пружа мало могућности за стварање веза са члановима других група, а управо без таквих веза, мало је вероватно да ће секундарне организације бити проширене на читаву заједницу. Може се рећи да је главни недостатак овог приступа решавања проблема криминалитета у суседствима у којима је његова стопа висока, тај, што иако сваки вид удруживања грађана представља позитиван искорак, ипак је потребан спољни подстицај како би се такве групе ујединиле у ширу организацију заједнице.³⁵⁵

Иако неформална друштвена контрола даје велики допринос у превенцији криминалитета, истраживања су показала да у циљу дугорочне превенције најбоље

³⁵⁰ T. Hope, Community Crime Prevention, *Crime and Justice*, vol. 19, issue 21, p. 66.

³⁵¹ *Ibid.*

³⁵² *Ibid.*, p. 66-67.

³⁵³ J. Braithwaite, *Crime, Shame and Reintegration*, New York, 1989.

³⁵⁴ T. Hope, *op. cit.*, p. 67.

³⁵⁵ *Ibid.* p. 70.

результате даје комбиновање неформалних и формалних механизма, заједно са ширим друштвеним и економским програмима.³⁵⁶

Дакле, како би достигле пуни капацитет превенције криминалитета, заједнице би требало да, у склопу примарне превенције развијају и јачају, већи број разноврсних друштвених мера подршке младима. У делу Светског програма акције за младе Уједињених нација који је посвећен превенцији малолетничког насиља и насилничког криминалитета препоручено је државама чланицама, као и другим надлежним органима и организацијама да покрену и предузму информативне кампање, програме образовања и обуке како би млади постали свесни последица насиља у породици, заједници и друштву, а самим тим и поучени ненасилној комуникацији, али и методама заштите од насиља себе и других. Спровођење ових програма превенције је поверено социјалним организацијама, а нарочито организацијама младих уз учешће и подршку заједнице. Са друге стране, заједница има и велику улогу у примени мера секундарне превенције, која се огледа у делатности друштвених и развојних центара, објеката за рекреацију и посебних служби задужених за реаговање на проблеме деце.³⁵⁷

У вези са напред наведеним, долазимо и до следећег аспекта, са којег можемо посматрати суседство као фактор превенције криминалитета, а то је утицај економских прилика на поступање чланова једног ужег географског подручја. Наиме, резултати бројних студија су насумњиво показали да у сиромашнијим суседствима постоји виша стопа насиља, а да оно обухвата и дела криминалитета насиља, која укључују илегалне дроге, малолетничку делинквенцију, и убиства.³⁵⁸

Тако су поједини аутори, у циљу превентивног деловања на криминалитет насиља предлагали иновативна решења, која на први поглед немају везе са криминалитетом, међутим, која су директно управљена на решавање ових проблема који се сматрају главним покретачем криминалитета насиља. Стабилизација насеља заснована на стамбеним зградама (кроз откупе станара, санацију постојећих станова са ниским приходима, пореске кредите за становање са ниским приходима) и распршивање концентрације нових јавних станова (избегавање стамбене сегрегације) само су два примера основног приступа унапређењу друштвене стабилности и

³⁵⁶ J. Foster, Informal Social Control And Community Crime Prevention, *The British Journal of Criminology*, vol. 35, no. 4, p. 581.

³⁵⁷ А. Батрићевић, Међународни стандарди у превенцији насилничког криминалитета код малолетника; у: Крон, Л. (ур.), *Зборник радова Насилнички криминалитет: етиологија, феноменологија и превенција*, Београд, 2010, стр. 329.

³⁵⁸ M. L. Ohmer, B. D. Warner, E. Beck, Preventing Violence in Low-Income Communities: Facilitating Residents' Ability to Intervene in Neighborhood Problems, *The Journal of Sociology & Social Welfare*, vol. 37, issue 2, p. 162.

безбедност суседства. Поред ових метода, наглашава се и значај унапређења политике смањења неједнакости прихода, као потенцијалног средства за унапређење друштвене кохезије.³⁵⁹

У вези економских прилика конкретног суседства истраживања су показала да већи ниво прихода у суседству, повећава вероватноћу да ће и друге институције у области образовања, здравствене заштите и владе бити побољшане, те да ће деци обезбедити позитивне узор показујући важност припреме за каријеру.³⁶⁰ Другим речима, идеја да ће уређене институције, социјални и економски обрасци конкретног суседства утицати на животе дечака и девојчица који у њима живе, стварајући могућности, обезбеђујући средства, постављајући границе и охрабривати одређене моделе понашања постављањем позитивних примера.³⁶¹ Када је реч о релевантним институцијама у суседству, мисли се пре свега да могућности запошљавања, економску виталност, образовне и верске организације, као на постојање структура за одржавање сигурности и реда.³⁶²

Иако се највећи број истраживања, која су посматрала суседства као микросоцијалне факторе углавном била фокусирана на његов утицај на појаву, развој и испољавање како криминалитета уопште, тако и криминалитета насиља, овде је посебно интересантно је поменути истраживања која су испитивала заштитне факторе суседства. Наиме, студије које су проучавале жртве убистава које су починили адолесценти у Филадельфији утврдиле су да присуство уличне расвете, осветљени знакови за дозвољено или забрањено шетање, обојени пешачки прелази, јавни превоз, паркови и одржаване парцеле на којима још увек није грађено су значајно повезани са најмање 76% мањом вероватноћом за извршење убиства. Слична студија, које је пак проучавала адолесценте који су били жртве напада ватреним оружјем, дошла је до података да присуство крошње дрвећа значајно смањује шансе за напад оружјем у високоризичним насељима за 31%.³⁶³

За сам крај, када је реч о утицају суседства као фактора превенције криминалитета насиља бројним студијама је утврђен широк спектар активности које су имале позитиван утицај. Тако је на пример, истраживањем које су спровели Aliprantis &

³⁵⁹ I. Kawachi, B. P. Kennedy, R. G. Wilkinson, Crime: social disorganization and relative deprivation, *Social Science & Medicine*, vol. 48, issue 6, p. 729.

³⁶⁰ B. Vanfossen, H. C. Brown, S. Kellam, N. Sokoloff, J. Jay, S. Doering, *op. cit.*, p. 330.

³⁶¹ *Ibid.*

³⁶² *Ibid.*

³⁶³ M. C. Kondo, E. Andreyeva, E. C. South, J. M. MacDonald, C. C. Branas, Neighborhood Interventions to Reduce Violence, *Annual Review of Public Health*, vol. 39, issue 1, p. 255.

Hartley³⁶⁴ утврђено да је затварање и демолирање 180 јавних вишеспратних зграда утицало на смањење криминалитета насиља, а посебно убиства, пуцања из ватреног оружја, различитих врста напада и вандализма. Затим, следеће истраживање је дошло до резултата да је 4,436 очишћених и озелењених парцела у Филадельфији, у периоду од 1999. до 2008. године, утицало на значајно смањење напада ватреним оружјем и вандализма у овим областима.³⁶⁵ Weber³⁶⁶ је дошао до података да програм безбедне возње, за резултат имао смањење криминалитета уопште, укључујући криминалитет насиља, као и друга дела која се не врше применом насиља. Robert W Zavoski, Garry D Lapidus, Trudy J Lerer, Georgine Burke, Leonard I Banc³⁶⁷ су утврдили да постављање баријера на улицама доводи до смањења криминалитета насиља и то 33% на главним улицама за 50% на споредним.

Када је реч о утицају вршњака, он се у криминологији дуго времена користио као синоним за негативан или про-девијантни утицај вршњака на појединца, а веза између делинквенције и делинквентног понашања вршњака је сматрана потврдом теорија нормативног и социјалног учења.³⁶⁸ Међутим, иако је највећи број истраживања за предмет имао негативне утицаје вршњака и вршњачких група на појединца, њихов позитиван утицај је био предмет неколико радова из области психологије и дечијег пријатељства. Berndt & Murphy³⁶⁹ су у свом прегледу литературе на тему пријатељства међу адолесцентима, дошли до резултата да је негативан утицај пријатеља на понашање појединаца “мит”. Сам значај вршњачких група се огледа у томе што удруживање деце у различите вршњачке групе представља важан вид социјализације деце и малолетника, односно, овим удруживањем долази до развоја друштвености, усвајању нових ставова, утврђивању вредности и идеала којима ће тежити.³⁷⁰

Позитиван утицај који вршњаци могу имати на појединца уочио је још Hirschi, 1969. године, који је сматрао да повезаност са вршњацима, представља једну од три врсте повезаности (поред повезаности са родитељима и школом) која представља

³⁶⁴ D. Aliprantis, D. Hartley, Blowing it up and knocking it down: The local and city-wide effects of demolishing high concentration public housing on crime, *Journal of Urban Economics*, vol. 88, p. 67-81.

³⁶⁵ C. C. Branas, E. South, M. C. Kondo, B. C. Hohl, P. Bourgois, D. J. Wiebe, J. M. MacDonald, Citywide cluster randomized trial to restore blighted vacant land and its effects on violence, crime, and fear, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, vol. 115, issue 12, p. 2950-2951.

³⁶⁶ B. Weber, Can Safe Ride Programs Reduce Urban Crime?, *Regional Science and Urban Economics*, vol. 48

³⁶⁷ R. W. Zavoski, G. D. Lapidus, T. J. Lerer, G. Burke, L. I. Banc, Evaluating the impact of a street barrier on urban crime, *Injury Prevention*, vol. 5, p. 65.

³⁶⁸ B. J. Costello, T. L. Hope, *Peer Pressure, Peer Prevention-The Role of Friends in Crime and Conformity*, New York, 2016, p. 42.

³⁶⁹ T. J. Berndt, L. M. Murphy, Influences Of Friends And Friendships - Myths, Truths, And Research Recommendations, *Advances in child development and behavior*, vol. 30.

³⁷⁰ M. Миуца, *op. cit.*, стр. 69-70.

својеврсни механизам индиректне контроле делинквентног понашања. Наиме, он је сматрао да се они појединци који су чврсто повезани са својим вршњацима ређе упуштају у делинквенцију из разлога што би такво понашање резултирало губитком поштовања својих вршњака.³⁷¹

У адолесценцији долази до значајног повећања времена које адолесценти проводе са својим пријатељима и вршњацима. Тако је истраживањима утврђено да вршњаци представљају најзначајнију друштвену групу у животу појединца у узрасту од 17 година, а да се након тог доба значај и утицај вршњака на појединца смањује.³⁷² Из истраживања која су за предмет имала пријатељства адолесцената се може закључити да у детињству и адолесценцији, пријатељи углавном подстичу друштвено прихватљива понашања, позитивно утичу на међусобне успехе и понашање у школи.³⁷³ Пријатељи, како су у својој студији закључили Colvin, Cullen, & Vander Ven³⁷⁴, могу бити један од извора друштвене подршке, што би могло утицати на редуковање криминалног понашања.

Истраживања су утврдила да постоји већа вероватноћа да ће они млади који се придружују бандама, бити умешани и бити учиниоци и нарочито тешких и насилних кривичних дела, у поређењу са омладином која не припада групама и/или није у банди. Такође, истраживања су дошла до података да како делинквентна омладина, тако и они који се придружује бандама, често показују низ негативних мисли, осећања и уверења у поређењу са неделинквентним вршњацима. Тако, су осмишљене когнитивно-бихејвиоралне интервенције, којима се утиче на решавање ових дефицита, а показале су позитиван утицај на разноврсна понашања и психички поремећаје код деце и омладине.³⁷⁵

Утицај који вршњаци могу имати на појединца, може бити изражен експлицитно, који постоји у ситуацијама када неко директно коментарише понашање вршњака или сугерише да се понаша на одређени начин, или имплицитно, када се дешава да неко промени своје понашање како би се боље уклопио са људима око себе.³⁷⁶

³⁷¹ B. J. Costello, Peer Influence Toward Conformity, *Journal of Crime and Justice*, vol. 33, issue 1, p. 103.

³⁷² National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, *op. cit.*, p.80-81.

³⁷³ T. J. Berndt, L. M. Murphy, *op. cit.*, p. 281.

³⁷⁴ M. Colvin, F. T. Cullen, T. Vander Ven, Coercion, Social Support, And Crime: An Emerging Theoretical Consensus, *Criminology*, vol. 40, issue 1, p. 24.

³⁷⁵ N. Tilley, *Crime Prevention*, London, 2009, p72.

³⁷⁶ C. Raypole, *When Peer Pressure Is a Positive Thing*, преузето 11.09.2022. <https://www.healthline.com/health/positive-peer-pressure>.

На самом крају, требало би и напоменути и да су истраживања показала да је фактор који има најзначајнији утицај на ниску укљученост у насилна понашања, управо већи број пријатеља који се понашају позитивно и протективно, што заправо значи да поседовање пријатеља који имају мало ризичних понашања и пријатеља са заштитничким понашањем, превентивно утиче на насиље и ризична понашања.³⁷⁷

4.4. Религија, религијске групе и секте

Утицај религије на понашање појединца, па тако и на његово криминално понашање се може посматрати кроз призму превенције. Религија, као микросоцијални фактор превенције криминалитета и насиља, је објашњавана различитим теоријама.

Наиме, још Sutherland је у својим радовима истицао значај друштвених група на понашање појединца. Овом теоријом, која је названа теорија диференцијалне асоцијације се може објаснити превентивни утицај религије, односно да она одвраћа од криминалног понашања кроз друштвену селекцију и социјализацију.³⁷⁸ На овај начин кроз селекцију пријатеља, појединци бирају да проводе време са онима који имају случна уверења и понашање њиховом, па тако уколико је појединац склон поштовању закона, он ће се дружити са сличнима себи, те последично постоји мања вероватноћа да ће извршити злочин. Исто тако, уколико је појединац религиозан, за своје друштво бираће оне појединце који имају иста или слична уверења. Путем социјализације, утицај религиозних појединаца може изменити верску опредељеност групе кроз позитивне утицаје, чиме се даље спречава криминал.³⁷⁹

Следеће објашњење превентивног утицаја религије на понашање појединца јесте такозвана Теорија рационалног избора. Ова теорија се заснива на ставу да људи, генерално, одмеравају шта ће добити, а шта изгубити одређеним понашањем, што се односи и на вршење злочина. Дакле, превентивни утицај религије би се могао посматрати тако да веровање у “вечну патњу због грехова”, на пример, у паклу или реинкарнацију, у зависности од конкретних религијских догми, утиче на поступке религиозних појединаца, који пак сматрају да је Бог свеприсутан и свемогућ, те да ће им судити за њихова недела. Теорија рационалног избора, објашњава одвраћање

³⁷⁷ G. Tomé, M. Gaspar de Matos, I. Camacho, How Can Peer Group Influence the Behavior of Adolescents: Explanatory Model, *Global Journal of Health Science*, vol. 4, no. 2, p. 31.

³⁷⁸ Steven R. Burkett, Perceived Parents' Religiosity, Friends' Drinking, and Hellfire: A Panel Study of Adolescent Drinking, *Review of Religious Research*, vol. 35, no. 2, p. 134-154

³⁷⁹ K. Sadique, P. Stanislas, *Religion, faith and crime*, London, 2016, p. 26.

појединаца од криминалног и девијантног понашања услед постојања извесне и озбиљне неформалне казне.³⁸⁰

Иако је постојећим студијама доказан превентивни утицај религиозности углавном на имовински криминалитет, из појединих студија се, међутим, може назрети и позитивна веза која постоји између неких облика испољавања криминалитета насиља и одређене дозе религиозности.³⁸¹

Посебно интересантно може бити посматрање религије као превентивног фактора, на посредан начин, односно проучавањем питања самоконтроле. Наиме, утврђено је да су поједина дела која припадају криминалитету насиља често повезана са импулсивношћу и ниском самоконтролом.³⁸² Gottfredson and Hirschi су тврдили да су девијантна и криминална понашања резултат ниске самоконтроле и могућности да се таква дела учине. Иако, највећи утицај у развијању самоконтроле појединца имају родитељи путем дисциплинивања деце, може се уочити да религија, путем социјализације и укључености у различите активности, има важну улогу у развоју и повећању самоконтроле.³⁸³ Истраживачи су открили да религиозност и самоконтрола, како самостално, тако и заједно, утичу као механизми друштвене контроле. Дуго времена се сматрало да је самоконтрола прилично стабилна категорија, али је утврђено да је ипак променљива, до одређеног степена у првој деценији детињства због утицаја вршњака, наставника, родитеља, али и чланства у верској организацији.³⁸⁴

Осим превентивног утицаја религије, у вези са овом темом, може се посматрати и улога верских организација. Тако су још White & de Marcellus 1998. године утврдили да различите верске организације могу утицати на појединце и то на три начина: најпре, путем црквене службе, затим верских школа и на крају верских непрофитних организација. Верске организације су укључене у велики број различитих активности у циљу превенције криминалитета, при чему се посебно истичу примарна, секундарна и терцијерна превенција односно корекција и реформација. *Примарна превенција* подразумева напоре који се предузимају да до појаве, развоја и испољавања криминалитета уопште и дође, развијањем различитих програма којима се јачају друштвене везе у суседству, које воде нижем степену преступништва. Такође, могуће је организовање црквених саветовалишта за децу, која су сведочила насиљу код куће, а

³⁸⁰ *Ibid.*

³⁸¹ L. Ellis, J. Peterson, Crime And Religion: An International Comparison Among Thirteen Industrial Nations, *Personality and Individual Differences*, vol. 20, issue 6, p. 765.

³⁸² K. Sadique, P. Stanislas, *op. cit.*, p. 35.

³⁸³ *Ibid.*, p. 35-36.

³⁸⁴ *Ibid.*, p. 36.

код које постоји пвећани ризик да наставе циклус испољавања насиља када одрасту. *Секундарка превенција* постоји када околности указују да је могућ наставак учешћа појединца у криминалним активностима. Један од примера секундрне превенције, били би верски програми менторства, који се спроводе над омладином преусмереном од стране суда за малолетнике. Следећи пример превентивног деловања верских организација, јесте њихова укљученост у друштвену заједницу кроз различите уличне службе уперене против познатих седишта за дистрибуцију дроге или њихове шетње суседствима која су позната као изразито насилна, а у којима је омладина изложена ризику укључивања у банде, диловање дроге или друга повезана насилна дела. Терцијерна превенција се огледа у покушају спречавања даљег вршења криминалитета код оних појединаца који су већ учинило неко кривичо дело, а састоји се у различитим активностима које верске организације предузимају у пенетенцијарним установама.³⁸⁵

4.5. Слободно време

Криминолошка истраживања указују да малолетници најчешће врше кривична дела у слободно време, када им је досадно и када су у доколици. Управо из тог разлога, ефикасно планирање слободног времена има велики значај у превенцији малолетничке делинквенције.³⁸⁶ Дакле, важно је да млади немају превише неорганизованог слободног времена, односно важно је да буду укључени у различите активности, попут читања, шетње, креативног дружења са вршњацима и слично. Ови видови „активног опуштања“ могу имати позитиван утицај на превенцију делинквентног понашања и могу индиректно допринети смањењу малолетничке делинквенције, услед окупирања слободног времена корисним едукативним, рекреативним, креативним и другим садржајима.³⁸⁷

Такође, истраживања су утврдила да они који крше закон и они који то не чине, другачије проводе своје слободно време. Наиме, они појединци који не чине кривична дела већи део свог времена проводе са родитељима и остатком породице у/око куће, док са друге стране они који су склони кршењу закона, пак, своје слободно време проводе у групама, далеко од куће.³⁸⁸ Riley је у свом истраживању дошао до резултата да су преступници у своје слободно време знатно мање времена проводили код куће, и

³⁸⁵ E. McGarrell, G. Brinker, D. Etindi, *The Role Of Faith-Based Organizations In Crime Prevention And Justice*, Hudson, 1999.

³⁸⁶ Ф. Мирић, (б), *op. cit.*, p. 445.

³⁸⁷ *Ibid.*

³⁸⁸ D. Riley, Time and Crime: and Delinquency, *Journal of Quantitative Criminology*, vol. 3, no. 4, p. 341.

то 39%, наспрам 49% оних испитаника који нису кршили закон. Такође, они су и мање времена проводили у активностима у кући, и то 12%, наспрам 16% испитаника који нису кршили закон, односно, проводили су више времена са “два или више” пријатеља и мање времена са родитељима.³⁸⁹

Eccles & Barber³⁹⁰ су својим истраживањем открили да су адолесценти који су укључени у просоцијалне активности највише повезани са позитивним исходима, то посебно са високим академским постигнућима и нижом укљученошћу у ризична понашања, такође, Stevens & Peltier³⁹¹ су уочили да ваннаставне активности могу помоћи омладини да се не упусте у ризична понашања, као што је употреба дроге, укљученост у банде и деструктивне активности. У вези са напред наведеним, даље, студије су показале да укљученост у једно ризично понашање често води укључивању у друге врсте ризичног понашања. С обзиром на истовремену појаву ризичног понашања и резултате који показују да учешће у ваннаставним активностима може бити заштитни фактор од учешћа у ризичним понашањима, логично је закључити да може постојати и веза између учешћа у ваннаставним активностима и учешћа у насилним активностима.³⁹²

Другим речима, врста конкретне ваннаставне активности може уицати на то да ли ће се појединац упустити у делинквентно понашање. У лонгитудалној студији коју сз 1999. године спровели Eccles and Barber испитивани су потенцијални бенефити пет различитих активности и то: просоцијалних, као што је волонтерски рад и укљученост у црквене активности, тимских спортова, укљученост у школу, уметност и академске клубове. Утврђено је да учествовање у просоцијалним активностима било повезано са нижим степеном укључености у ризична понашања, док су са друге стране, чланови спортских тимова били повезани са испијеањем алкохола.³⁹³

Учешће у различитим ваннаставним активностима, после школе и викендом, као што је на пример, учествовање у тимовима, организацијама и клубовима, може пружити позитивну подршку вршњака, позитивне узоре одраслих и могућност учешћа у некој активности током слободног времена, чиме се смањује време адолесцента да се

³⁸⁹ *Ibid*, p. 345-346.

³⁹⁰ J. S. Eccles, B. L. Barber, M. Stone, J. Hunt, Extracurricular Activities and Adolescent Development, *Journal of Social Issues*, vol. 59, no. 4, 2003, p. 883.

³⁹¹ N. G. Stevens, G. L. Peltier, A Review of Research on Small-School Student Participation in Extracurricular Activities, *Journal of Research in Rural Education*, vol. 10, no.2, p. 119.

³⁹² D. C. Linville, A. J. Huebner, The Analysis of Extracurricular Activities and Their Relationship to Youth Violence, *Journal of Youth and Adolescence*, vol. 34, no. 5, p. 484.

³⁹³ J. M. Burton, L. A. Marshall, Protective factors for youth considered at risk of criminal behaviour: does participation in extracurricular activities help? *Criminal Behaviour and Mental Health*, vol. 15, issue 1, p. 52.

укључи у деликвентна понашања. Млади који се укључе у ваннаставне активности имају могућност успостављања позитивне друштвене подршке и позитивних мрежа.³⁹⁴

У категорију превентивних активности у које се млади могу укључити спадају организоване спортске лиге, уметност (музичка, плесна, глумачка, сликарска, итд.), свратишта (рекреативни) центри, омладински клубови, плесни, извиђачки и програми за преживљавања у природи, као и активности друштвено - корисног рада.³⁹⁵

Један од начина на који деца и омладина могу испунити своје слободно време јесте бављење спортом. Такође, и сама истраживања су дошла до резултата да постоји веза између бављења спортом и физичким активностима и превенције криминалитета.³⁹⁶ У литератури се наводи да постоје два вида превентивног деловања спорта на криминалитет: превенција премештањем и терапеутска превенција. *Теорије премештања* се заснива на томе да до превенције криминалитета долази услед релокације криминалитета са одређеног места, времена и мете, али и заменом једног начина његовог извршења за други, као и заменом једног кривичног дела за неко друго кривично дело. *Терапеутска превенција* криминалитета, објашњава да учествовање појединаца у различитим спортским активностима, води томе да они спорт посматрају као забаву којом отклањају досаду у својим животима. Сагласно теорији да млади највећи број кривичних дела врше у доколици, оваквим видом забаве, односно учествовањем у спортским активностима избегавају западање у доколицу, те спортске активности воде превенцији криминалитета.³⁹⁷

Са тим циљем, развијени су бројни спортски програми који су за циљ имали спречавање малолетника да се одају криминалном понашању, чија примена даје позитивне резултате. Тако је, на пример, на територији Сједињених Америчких Држава развијено неколико оваквих програма. Један од њих је био у Канзас Ситију, који је обухватао играње кошарке у вечерњим и поноћним терминима, што је довело до смањења обима малолетничке делинквенције међу припадницима Афроамериканаца. У Менхетну је спроведен сличан пројекат – поноћна кошаркашка лига. У једном малом граду, Александрија, организоване су пак трке за малолетнице које су вршиле кривична

³⁹⁴ J. M. Burton, L. A. Marshall, *op. cit.*, p.50.

³⁹⁵ S. Schneider, *Crime Prevention: Theory and Practice*, Boca Raton, 2014, p. 141.

³⁹⁶ Д. Димовски, Превенција криминалитета кроз бављење спортом и физичком активношћу (2), *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 69, стр. 136.

³⁹⁷ *Ibid*, стр. 136-137.

дела, а резултат ових трка је био смањење стопе учешћа малолетница у делинквенцији.³⁹⁸

За сам крај, посебно интересантно је поменути утицај видео игара, као активности којом млади често испуњавају слободно време. Наиме, истраживањем које су спровели Markey, Markey, French утврђено је да је месечна продаја видео игара била повезана са истовременим смањењем тешких напада и није била повезана са убиствима. Такође, интересант је подтак и да је број убистава имао тенденцију смањења, у месецима након објављивања насилних видео игара са М ознаком³⁹⁹.

Једно од могућих објашњење овог смањења насиља јесте да играње насилних видео игара доводи до катарзе, односно, када поједици играју насилне видео игре, они ослобађају своју агресију у виртуелном уместо у стварном свету.⁴⁰⁰ У једном истраживању адолесценти су пријавили да осећају мање беса након играња насилних видео игара, па чак и да сами бирају овај вид рекреације за контролу агресије.⁴⁰¹ Друго објашњење овог позитивног, односно превентивног утицаја насилних видео игара се заснива на томе да појединци који су склони агресији и насиљу теже проналажењу насилних сдржаја и у видео играма⁴⁰²

Можда нетипичан, али свакако интересантан угао посматрања превентивног деловања видео игара дали су Markey, Markey, French који су истакли да у случајевима пуштања у промет насилних видео игара попут Grand Theft Auto или Call of Duty, агресивни појединци ће вероватно своје време проводити играјући их. Услед таквог понашања, односно играња видео игара, долази до њиховог ефективног уклањања са улица и других места где би иначе могли починити неко насилно дело. Другим речима, пошто насилне особе играју насилне видео игре у својим домовима, може доћи до смањења насилног криминала када се популарне насилне видео игре објаве.⁴⁰³

На крају, као још једна активност која се предузима у слободно време, а која има превентивни утицај на понашање младих, јесте учествовање у црквеним активностима.

³⁹⁸ *Ibid*, стр. 138.

³⁹⁹ М ознака - М (eng. mature) имају садржај који може бити прикладан за особе од 17 и више година. Наслови у овој категорији могу да садрже интензивно насиље, крв, сексуални садржај и/или непристојан речник. преузето 06.09.2022. <https://www.xbox.com/en-US/games/gameratings>

⁴⁰⁰ P. M. Markey, C. N. Markey, J. E. French, Violent Video Games and Real-World Violence: Rhetoric Versus Data, *Psychology of Popular Media Culture*, vol. 4, p. 15.

⁴⁰¹ C. K. Olson, L. A. Kutner, D. E. Warner, The Role of Violent Video Game Content in Adolescent Development: Boys' Perspectives, *Journal of Adolescent Research*, vol. 23, issue 1, p. 70.

⁴⁰² Markey, P. M. (in press), Video games and mental health, Invited chapter in H. Friedman (Ed.), *Encyclopedia of Mental Health*. Elsevier Ltd., Oxford, UK.

⁴⁰³ P. M. Markey, C. N. Markey, J. E. French, *op. cit.*, p.15.

Како је превентивни утицај религије и цркве већ био обрађен у оквиру претходног поглавља, то овде неће бити посебно речи о овој теми.

4.6. Средства масовних комуникација (мас медији)

Средства масовне комуникације посредством одређених садржаја остварују снажно васпитно дејство на младе на тај начин што имају удела у њиховом позитивном обликовању и усмеравању понашања појединаца у позитивном правцу. Овај њихов утицај има немерљив значај управо као микросоцијални фактор превенције криминалитета и криминалитета насиља.

Пре свега, како би се средства масовних комуникација могла сматрати фактором превенције криминалитета потребно је да највише простора и времена заузимају садржаји који развијају и негују интелектуалне, радне, културне, друштвенополитичке и моралне ставове, навике и интересе младих, садржајима који оспособљавају младе за успешно укључење у позитивне друштвене процесе и односе и који им пружају здраву забаву у слободном времену.⁴⁰⁴

Међутим, утврђено је да поред самих садржаја, за превенцију је врло значајан и начин њиховог презентовања. Наиме, презентација без претераног педагогизирања има велики значај остварењу васпитне функције друштва, његових заједница и организација.⁴⁰⁵ Значај начина презентовања садржаја је уочио још Зиммерман када је говорио о начину презентовања видео спотова, посебно креираних, како би привукли пажњу младима и утицали на смањење насиља. Наиме, он је у осам тачака навео како би требало презентовати ове спотове, како би за кратко време њиховог трајања, од свега тридесетак секунди, не само привукли пажњу омладине, већ и за то време превентивно утицали на њих. Тако је истакао да би требало да почињу са елементом који привлачи пажњу, затим, потребно је да учесници ових спотова буду уверљиви, како би се реципијенти са њима могли поистоветити, трећи елемент је употреба фраза и гестова који су блиски циљаној популацији, следеће је успостављање жељене поруке, која ја уверљива и реална, циљаној публици, следи коришћење сценографије и реквизита које млади свакодневно користе и последња ставка се односи на то да је

⁴⁰⁴ M. Nicević, J. Nikšić, S. Smailović, *op. cit.*, str. 69.

⁴⁰⁵ *Ibid.*

потребно приказати познате моделе охрабривања и подршке вршњака приликом позитивног, просоцијалног понашања.⁴⁰⁶

Узимајући у обзир да различита средства масовних комуникација имају различит утицај на појединца, као и да развојем технике долазило до смена значаја појединих медија, то је у оквиру студија, које су за предмет имале њихов утицај на појединца, испитивана и њихова превентивна улога.

На првом месту, испитивана је улога телевизије, као једног од најпопуларнијих средстава масовних комуникација у свету. Како је у другом делу рада већ било речи о широкој доступности телевизије и не само великом броју различитих медијских кућа, већ и великом броју доступних садржаја које исти пласирају, то ће сада бити речи искључиво о појединим уоченим позитивним ефектима телевизије, првенствено на омладину, као једну од најсугестибилнијих група, а посебно у контексту превенције агресивног, насилног и криминалног понашања.

Friedlander је својим истраживањем дошао до закључка да јачи утисак на појединца остављају просоцијалне поруке, пласиране кроз медијске садржаје, него антисоцијалне.⁴⁰⁷ Тако, могуће је онда преко медија усвојити и позитивне ставове, те на тај начин, медији заправо дају велики допринос у превенцији насиља.⁴⁰⁸

Филм као облик уметничког изражавања позитивно утиче на културно уздизање, образовање и васпитање људи.

У Савременом добу веома значајан, донекле и пресудан утицај на животе младих ма интернет. Управо у трећој ери развоја друштва и садашњем информатичком друштву млади користе све предности интернета и ужива велику популарност. Из тих разлога не смемо занемарити утицај интернета као узрочника али и као средства превенције на девијатно понашање малолетника.

У наставку рада ће бити речи о још неким начинима превенције криминалитета насиља од стране средстава масовних комуникација, осим већ поменути превенције кроз садржај и начина презентовања медијских садржаја реципијентима.

Најпре, медијским извештавањем о криминалитету и са њиме повезаних догађаја може допринети сензибилизацији и едукацији јавности о потцењеним или занемареним друштвеним проблемима. У вези са тиме се истиче да би медији кроз извештавање о

⁴⁰⁶ J. D. Zimmerman, A prosocial media strategy: "youth against violence: choose to de-fuse", *The American journal of orthopsychiatry*, vol. 66, issue 3, p. 359-360.

⁴⁰⁷ B. Z. Friedlander, Community Violence, Children's Development, and Mass Media: In Pursuit of New Insights, New Goals, and New Strategies, *Psychiatry*, vol. 56, issue 1, p. 80.

⁴⁰⁸ J. D. Zimmerman, *op. cit.*, p. 356.

узроцима и трендовима криминала могли остваривати своју превентивну улогу. Овој сврси могу послужити и друштвене едукативне кампање, попут оних о трговини људима, пружању подршке жртвама кривичних дела, мобилизацији за безбедност жена и случајевима сексуалног злостављања деце које су у великој мери допринеле успешности овим иницијативама за превенцију криминала. Са тим циљем, улога мас медија се огледа у обезбеђивању подршке, унапређењу националне и међународне посвећености превенцији криминала, уз истовремено пласирање информација великом броју рецепијената брзим темпом.⁴⁰⁹

Следеће што средства масовних комуникација могу учинити по питању превенције криминалитета јесте утицање на стопе насиља и криминалитета у друштву, поготову према женама и деци. Заступљеност тема о насиљу над женама подиже друштвеу свест о овом проблему а као крајњи резултат води повећању броја поднетих пријава о овом делу, такође, доказано позитиван утицај је имало и медијско извештавање о сексуалном злостављању деце.⁴¹⁰

Претпоследњи начин превентивног деловања медија подразумева њихово учешће у ширењу јавних информација о самозаштити и стратегијама заштите од криминала.⁴¹¹ Иако је овај вид превенције дао позитивне резултате у смањењу имовинског криминалитета и истицања ризика употреба дроге и алкохола, до сада није спроведено истраживање које би се тичало овог начина превенције криминалитета насиља. Ипак, уколико бисмо ово информисање грађана о самозаштити тумачили у контексту теме овог поглавља, могло би се закључити да би средства масовних комуникација могла имати позитиван утицај и на криминалитет насиља путем различитих садржаја о начинима заштите живота и тела појединаца, остаје да буде проверено будућим истраживањима.

Последњи начин утицаја медија у превенцији, јесте њихова демократска улога, наиме, чињење доступним јавности различитих информација. Наиме, пласирањем информација јавности, медији едукују грађане о одређеним темама, чиме подстичу критичко мишљење становништва, и унапређују одговорност институција, агенција, организација и власти. Дакле, они могу помоћи да се гарантује и транспарентност институција специјализованих за превенцију криминалитета и безбедност.⁴¹²

⁴⁰⁹ V. Carli, V. Sagant, L. Capobianco, *The Media, Crime Prevention and Urban Safety: A Brief Discussion on Media Influence and Areas for Further Exploration*, Montreal, 2008, p. 5.

⁴¹⁰ *Ibid.*

⁴¹¹ *Ibid.*, p. 6.

⁴¹² *Ibid.*

ЗАКЉУЧАК

Насиље је један друштвени феномен који је стар колико и човечанство. Може се рећи да је насиље као живи организам који се креће и прилагођава развоју друштва.

Због његове глобалне распрострањености и друштвене опасности одувек је било предмет различитих истраживања друштвених наука, али се до јединствене дефиниције није дошло, како због разлика у начину његовог сагледавања од стране аутора, тако и због његове покретљивости и настанку нових облика испољавања са развојем друштва.

Међутим, упркос свим разликама које су постојале међу ауторима, сви они су сагласни да насиље у својој бити представља употребу силе од стране једног лица према другоме.

Истраживање узрока криминалитета насиља на микро нивоу је обухватило:

Иистраживање утицаја нарушених породичних односа и нарушене структуре на поједине чланове породице, а посебно децу, као најосетљивије чланове; затим неопходно је било сагледати утицај школе, као специфичне друштвене групе, која после породице, представља најзначајнији фактор у социјализацији деце и омладине, те утицај неадекватног школског програма, као и нестручност и незаинтересованост наставничког кадра на децу и омладину, али и значај образовања приликом проучавања појединих кривичних дела; такође, као микросоцијалног фактора криминалитета насиља, утицај религије на овај феномен још увек није детаљно и адекватно испитан, те је потребно да се неким будућим истраживањима утврди њен утицај, али посебно испитан у контексту конкретних ужих друштвених заједница и сваке религије понаособ, са друге стране утврђене везе између криминалитета насиља и верског фанатизма и деструктивних и тоталитарних секти је потребно даље проучити, како би били створени ефикасни механизми превенције, с обзиром да и данас, у 21. веку представљају један од најзначајнијих подстрекача на вршење различитих видова изразито насилних дела; утицај суседства и различитих делинквентних групе које делују на просторима где се деца и омладина окупљају у своје слободно време, могу у одређеним случајевима представљати криминогени фактор, а са тиме у вези и неадекватно коршћење слободног времена и западање у доколицу могу водити девијантним, па и делинквентним понашањима; на крају, али не и најмање важни јесу средства мас медија, која такође, у савременом добу представљају један од најзначајнијих чинилаца социјализације путем својих садржаја.

Сви ови фактори делују у мањој или већој мери на појаву криминалитета насиља. Наравно, није реч о једном искључивом фактору, већ сваки од њих, у конкретном случају у дејству са другим микро и макро факторима, може довести до појаве и испољавања криминалног понашања, а проучавање начина и јачине њиховог деловања може дати темеље како стручној јавности у неким будућим истраживањима, тако и заинтересованој јавности, којима може представљати аларм о томе да некада криминогени фактори не изгледају као „велики зли вук“, већ то могу бити и, на први поглед безначајни, догађаји и дешавања.

БИБЛИОГРАФИЈА:

Литература на српском језику:

1. Авдић Селведин, Породица као фактор малолетничке делинквенције, Зборник радова Правног факултета у Нишу, Правни факултет Ниш, 2012, бр. 60. стр. 53-63;
2. Баић Валентина, Радовановић Ивана, Ољача Милан, Социодемографске карактеристике хомицидалне популације, Безбедност, бр. 1, вол. 62, стр. 23-47;
3. Батрићевић Ана, Међународни стандарди у превенцији насилничког криминалитета код малолетника; у: Крон, Лепосава (ур.), Зборник радова Насилнички криминалитет: етиологија, феноменологија и превенција, Београд, 2010, „Зухара Симић“;
4. Бошковић Мило, Криминологија, Нови Сад, 2013, ГА „КУМ“ Београд;
5. Бошковић Мило, Криминлошки лексикон, Нови Сад, 1999, Матица Српска, Универзитет у Новом Саду;
6. Бошковић Мило, Криминологија и социјална патологија, Нови Сад, 1995, Матица Српска;
7. Бошковић Мило, Социјалне девијације, Нови Сад, 1993, Д.П. „Славија – ПРЕСС“;
8. Васиљевић – Продановић Даница, Ковачевић Милица, Једнородитељске породице и малолетничка делинквенција; у: Мацановић Небојша (ур.), Породица и савремено друштво – изазови и перспективе, Бања Лука, 2020, Маркос, стр. 488-493;
9. Вујаклија Милан, Речник страних речи и израза, Београд, 2007, Просвета;
10. Гаћиновић Радослав, Бајагић Младен, Појмовно одређење моћи, силе и насиља, у зборнику том 1: Насиље у Србији - узроци, облици, последице и друштвене реакције, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2014, стр. 301-310;
11. Димовски Дарко, Криминална етиологија, Ниш, 2019, Правни факултет Универзитета у Нишу;
12. Димовски Дарко, Превенција криминалитета кроз бављење спортом и физичком активношћу, Зборник радова Правног факултета у Нишу, бр. 69, стр. 133-151;
13. Димовски Дарко, Криминолошко одређење убиства – докторска дисертација, Ниш, 2012;

14. Димовски Дарко, Мирић Филип, Политика сузбијања малолетничке делинквенције као детерминанта друштвеног развоја, *Анали пословне економије*, Универзитет за пословни инжењеринг и менаџмент Бања Лука, бр. 9, вол. 5;
15. Димовски Дарко, Породица као фактор крвних деликата, у: Костић Миомира, Димовски Дарко, *Породица у лавиринту породичног насиља*, Ниш, 2013, Медивест, стр. 109-120;
16. Ивановић Р. Александар, Субјективни чиниоци угрожавања националне безбедности, *Правне теме*, година 5, бр. 10, стр.176-203;
17. Игњатовић Ђорђе, Појам и етиологија насилничког криминалитета, *Crimen*, бр. 2, вол. 2, стр. 179-211;
18. Игњатовић Тања, Последице које има насиље према женама у партнерском односу на децу и одговор јавних служби на овај проблем, Београд, 2013, Аутономни женски центар - Београд;
19. Играчки Јасмина, Насилно понашање: кривичноправни и криминолошки аспект, *Зборник радова Института за криминолошка и социолошка истраживања*, бр. 2/2013, вол. XXXII, стр. 203-213;
20. Јакшић Јелена, Разлике у интелектуалном, емоционалном и социјалном развоју адолесцената из потпуних и непотпуних породица, *Годишњак за психологију, Филозофски факултет, Ниш*, бр. 3, стр. 39-50;
21. Јојић Борис, Суицид и религија, *Енграми*, бр. 3-4, вол. 26, стр.69-75;
22. Квастек Александар, Медији, криминалитет и млади, *Crimen*, бр. 2, вол. 10, стр. 174-188;
23. Ковачевић – Лепојевић Марина, Ковачевић Милица, Преношење антисоцијалног понашања међу и унутар генерација, *Зборник института за криминолошка и социолошка истраживања*, бр. 3, вол. 36, стр. 109-119;
24. Костић Миомира, Мас медији, социјална контрола и криминалитет, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 61, стр. 257-269;
25. Костић Миомира, Утицај мера неформалне друштвене контроле на неприлагођено понашање деце, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 40-41, стр. 153-169;
26. Кузмановић Добринка, Павловић Зоран, Попадић Драган, Милошевић Тијана, Коришћење интернета и дигиталне технологије код деце и младих у Србији: резултати истраживања Деца Европе на интернету, Београд, 2019, Институт за психологију Филозофског факултета у Београду;

27. Луковић Зоран, Протић Андреј, Коларевић Даг, Ритуални и култни злочини и карактеристике њихових извршилаца, НБП. Наука, безбедност, полиција, бр. 3, вол.20, стр. 115-130;
28. Мала енциклопедија, вол.1, Београд, 1986, Просвета;
29. Марковић М. Мирјана, Лакићевић Милош, Породичне прилике и односи као фактор криминалитета код деце, Синтезе - часопис за педагошке науке , књижевност и културу, бр. 17, стр. 113-134;
30. Мијалковић Саша, Национална безбедност, Београд, 2015, Криминалистичко-полицијска академија у Београду;
31. Милутиновић Милан, Криминологија, Београд, 1979, Савремена администрација;
32. Мирић Филип, Leisure time and juvenile delinquency, Facta Universitatis - Law and Politics, no. 3, vol. 14, p. 441-446;
33. Мирић Филип, Утицај делинквентних група на малолетничку делинквенцију, у: Мина Зиројевић (ур.), Зборник радова: Насиље и деца, Институт за упоредно право, Београд, 2022, стр.107-115;
34. Миуца Марија, Породица, школа, групе вршњака и криминалитет, Гласник адвокатске коморе Војводине, бр. 1, вол. 84, стр. 56-73;
35. Младеновић Марко, Основи социологије породице, Београд, 1987, Савремена администрација;
36. Николић Златко, Агрсивна понашања: узорци, последице и могућност сузбијања; у: Крон, Лепосава (ур.), Зборник радова Насилнички криминалитет: етиологија, феноменологија и превенција, Београд, 2010, „Зухара Симић“, стр. 21-33;
37. Николић-Ристановић Весна, Константиновић-Вилић Слободанка, Криминологија, Београд, 2018, Прометеј;
38. Радовановић Д. Ивана, Спасић В. Данијела, Радовановић М. Добривоје, Адолесцентске вршњачке групе и злоупотреба дроге, Социолошки преглед, бр. 4, вол. 53, стр. 1584-1608;
39. Републички завод за статистику, Билтен Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији – пријаве, оптужења и осуде, 2020 (а), Београд, 2021;
40. Републички завод за статистику, Саопштење „Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији, 2021“ (б), бр. 189, Београд, 2022 ;
41. Симић Бобан, Никач Жељко, Насилнички криминалитет у Републици Србији, с посебним освртом на сузбијање насиља на спортским манифестацијама, Култура полиса, год IX, Посебно издање I, Београд, 2012, стр. 191-207;

42. Симић Дарко, Социологија породице и њен утицај на антисоцијално и делинквентно понашање деце – мастер рад, Правни факултет универзитета у Нишу, 2018;
43. Скакавац Татјана, Утицај друштвених мрежа на појаву малолетничке деликвенције, *Civitas*, бр. 1, вол. 10, стр. 72-93;
44. Соковић Снежана, Савремене глобалне тенденције у контроли криминалитета - карактеристике, перспективе и осврт на домаће прилике, *Crimen*, бр. 2, вол. 2, стр. 212-226;
45. Стевановић Александар, Хулиганизам, вандализам и насилничко понашање, *Crimen*, бр. 2/2017, стр. 172–188;
46. Суботин Маја, Одаловић Томо, Социјалнопатолошке појаве у породици и њихов утицај на делинквентно поашање малолетника, *Право – теорија и пракса*, бр. 10-12, вол. 33, стр. 43-55;
47. Тадић Виолета, Медијско насиље и агресивно понашање код младих, *Социјална мисао*, бр. 1/2020, стр. 115-133;
48. Тасић Марија, Социолошка објашњења етиологије насилничког криминалитета, *Социјална мисао*, бр. 1/2, стр. 39-54;
49. Томановић Смиљка, Љубичић Милана, Станојевић Драган, Једнородитељске породице у Србији: социолошка студија, Београд, 2014, Чигоја штампа;
50. Тошић Данијела, Етиологија насилничког понашања, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, бр. 1, вол. 88, стр. 17-31;

Литература на страним језицима:

1. Aliprantis Dionissi, Hartley Daniel, Blowing it up and knocking it down: The local and city-wide effects of demolishing high concentration public housing on crime, *Journal of Urban Economics*, vol. 88, p. 67-81;
2. Anderson D. Mark, In School And Out Of Trouble? The Minimum Dropout Age And Juvenile Crime, *The Review of Economics and Statistics*, vol. 96, issue 2, p. 318–331;
3. Anderson Elijah, *Code Of The Street Decency, Violence, And The Moral Life Of The Inner City*, New York, 1999, W. W. Norton & Company, Inc;
4. Arbuthnot Jack, Gordon A. Donald, Behavioral and Cognitive Effects of a Moral Reasoning Development Intervention for High-Risk Behavior-Disordered Adolescents, *Journal or Consulting and Clinical Psychology*, vol. 54, no. 2, p. 208-216;

5. Ashton Sally-Ann, Bussu Anna, Peer groups, street gangs and organised crime in the narratives of adolescent male offenders, *Journal of criminal psychology*, no. 4, vol. 10, p. 277-292;
6. Avcı Raşit, Güçray Sonay Songül, An Investigation of Violent and Nonviolent Adolescents' Family Functioning, Problems Concerning Family Members, Anger and Anger Expression, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, vol. 10, p. 65-76;
7. Baier J. Colin, Wright R. E. Bradley, If You Love Me, Keep My Commandments: A Meta-Analysis of the Effect of Religion on Crime, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, no. 1, vol. 38, p. 3-21;
8. Bandura Albert, Ross Dorothea, Ross A. Sheila, Imitation of Film-Mediated Aggressive Models, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, no. 1, vol. 66, p. 3-11;
9. Barber Nigel, Single Parenthood as a Predictor of Cross-National Variation in Violent Crime, *Cross-Cultural Research*, vol. 38, issue 4, p. 343-358;
10. Barrish H. Harriet, Saunders Muriel, Wolf M. Montrose, Good behavior game: effects of individual contingencies for group consequences on disruptive behavior in a classroom, *Journal Of Applied Behavior Analysis*, vol. 2, p.119–124;
11. Baumer Eric, Horney Julie, Felson Richard, Lauritsen L. Janet, Neighborhood Disadvantage And The Nature Of Violence, *Criminology*, vol. 41, issue 1, p. 39-72.
12. Beckeif S. Howard, *Outsiders: Studies In The Sociology Of Deviance*, New York, 1963, The Free Press;
13. Benson E. Janel, Kirkpatrick Johnson Monica, Adolescent Family Context and Adult Identity Formation, *Journal of family issues*, vol. 30,9, p. 1265-1286;
14. Berg Lisa, Mikael Rostila, Arzu Arat, Anders Hjern, Parental death during childhood and violent crime in late adolescence to early adulthood: a Swedish national cohort study, *Palgrave Communications*, vol. 5, p. 1-8;
15. Berndt J. Thomas, Murphy M. Lonna, Influences Of Friends And Friendships" Myths, Truths, And Research Recommendations, *Advances in child development and behavior*, vol. 30, p. 275–310;
16. Block Richard, Community, Environment, And Violent Crime, *Criminology*, vol. 17, issue 1, p. 46-57;
17. Braithwaite John, *Crime, Shame and Reintegration*, New York, 1989, Cambridge University Press;
18. Branas C. Charles, South Eugenia, Kondo C. Michelle, Hohl C. Bernadette, Bourgois Philippe, Wiebe J. Douglas, MacDonald M. John, Citywide cluster randomized trial to

- restore blighted vacant land and its effects on violence, crime, and fear, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, vol. 115, issue 12, p. 2946–2951;
19. Brown E. Stephen, Esbensen Finn-Aage, Geis Gilbert, *Criminology: Explaining Crime and Its Context, 7th Ed.*, New Providence, 2010, Matthew Bender & Company, Inc.;
 20. Burkett R. Steven, Perceived Parents' Religiosity, Friends' Drinking, and Hellfire: A Panel Study of Adolescent Drinking , *Review of Religious Research*, vol. 35, no. 2, p. 134-154;
 21. Burton M. Jodi, Marshall A. Lisa, Protective factors for youth considered at risk of criminal behaviour: does participation in extracurricular activities help? *Criminal Behaviour and Mental Health*, vol. 15, issue 1, p. 46–64;
 22. Cantürk Müge, Faraji Haydeh, Tezcan Ertan Ahmet, The Relationship between Childhood Traumas and Crime in Male Prisoners. *Alpha Psychiatry*, vol. 22, issue 1, p. 56-60;
 23. Caputo A. Alicia, Frick J. Paul, Brodsky L. Stanley, Family Violence and Juvenile Sex Offending: The Potential Mediating Role of Psychopathic Traits and Negative Attitudes Toward Women, *Criminal Justice and Behavior*, vol. 26, issue 3, p. 338-356;
 24. Carli Vivien, Sagant Valérie, Capobianco Laura, *The Media, Crime Prevention and Urban Safety: A Brief Discussion on Media Influence and Areas for Further Exploration*, Montreal, 2008, International Centre for the Prevention of Crime;
 25. Cassidy Tony, Family Background and Environment, Psychological Distress, and Juvenile Delinquency, *Psychology*, no.9, vol.2, p. 941-947;
 26. Centerwall S. Brandon, Television and violent crime, *The Public Interest*, vol. 111, p. 56-71;
 27. Clinard B. Marshall, Meier F.Robert, *Sociology of Deviant Behavior, Fourteenth Edition*, Belmont, 2010, Cengage Learning, Inc;
 28. Clinard B. Marshall, *Sociology of deviant behaviour*, New York, 1968, Holt, Rinehart and Wintston, Inc;
 29. Colvin Mark, Cullen T. Francis, Vander Ven Thomas, Coercion, Social Support, And Crime: An Emerging Theoretical Consensus, *Criminology*, vol. 40, issue 1, p. 19–42;
 30. Corcoran Katie, Pettinicchio David, Robbins Blaine, A Double-Edged Sword: The Countervailing Effects of Religion on Cross-National Violent Crime, *Social Science Quarterly*, vol. 99, p. 377-389;

31. Costello J. Barbara, Hope L. Trina, *Peer Pressure, Peer Prevention-The Role of Friends in Crime and Conformity*, New York, 2016, Routledge;
32. Costello J. Barbara, Peer Influence Toward Conformity, *Journal of Crime and Justice*, vol. 33, issue 1, p. 97-116;
33. Dishion J. Thomas, Véronneau Marie, Myers W. Michael, Cascading peer dynamics underlying the progression from problem behavior to violence in early to late adolescence, *Development and Psychopathology*, vol. 22, p. 603 – 619;
34. Durkheim Emile, *Definition of Religious Phenomena and of Religion*, London, 1964, Hollen Street Press LTD;
35. Dušanić Srđan, Lakić Siniša, Turjačanin Vladimir, Socijalne identifikacije mladih u relaciji sa porodičnom afektivnom vezanošću i roditeljskim ponašanjima, *Psihološka istraživanja*, br. 1, vol. 21, str. 91-110;
36. Eccles S. Jacquelynne, Barber L. Bonnie, Stone Margaret, Hunt James, Extracurricular Activities and Adolescent Development, *Journal of Social Issues*, vol. 59, no. 4, 2003, p. 865-889;
37. Ehrensaft Miriam K, Cohen Patricia, Brown Jocelyn, Smailes Elizabeth, Henian Chen, Johnson, Jeffrey G, Intergenerational transmission of partner violence: A 20-year prospective study, *Journal of consulting and clinical psychology*, no. 4, vol. 71, p. 741-753;
38. Eitle David, Turner R. Jay, Exposure to community violence and young adult crime: The effects of witnessing violence, traumatic victimization, and other stressful life events. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, vol. 39, issue 2, p. 214–237;
39. Elliott S. Delbert, Huizinga David, Menard Scott, *Multiple Problem Youth Delinquency, Substance Use, and Mental Health Problems*, New York, 1989, Springer-Verlag;
40. Ellis Lee, Peterson James, Crime And Religion: An International Comparison Among Thirteen Industrial Nations , *Personality and Individual Differences*, vol. 20, issue 6, , Pages 761-768;
41. Esbensen Finn-Aage, Peterson Dana, Taylor J. Terrance, Freng Adrienne, *Youth Violence Sex and Race Differences in Offending, Victimization, and Gang Membership*, Philadelphia, 2010, Temple University Press;
42. Esbensen Finn-Aage, Peterson Dana, Taylor J. Terrance, Freng Adrienne, Similarities and Differences in Risk Factors for Violent Offending and Gang Membership, *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, vol 42, issue 3, 310-335;

43. Fagan F. Patrick, *The real root causes of violent crime: the breakdown of marriage, family and community*, Washington, D.C., 1995, Heritage Foundation;
44. Farrington P. David, Jolliffe Darrick, Loeber Rolf, Stouthamer-Loeber Magda, Kalb M. Larry, The concentration of offenders in families, and family criminality in the prediction of boys' delinquency, *Journal of Adolescence*, vol. 24, p. 579-596;
45. Ferguson J. Christopher, *Violent crime : clinical and social implications*, Thousand Oaks, 2010, SAGE Publications, Inc.;
46. Foster Janet, Informal Social Control And Community Crime Prevention, *The British Journal of Criminology*, vol. 35, no. 4, p. 563-583;
47. Friedlander Z. Bernard, Community Violence, Children's Development, and Mass Media: In Pursuit of New Insights, New Goals, and New Strategies, *Psychiatry*, vol. 56, issue 1, p. 66-81;
48. Fromm Erich, *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Zagreb, 1989, Naprijed;
49. Garner L. Catherine, Raudenbush W. Stephen, Neighborhood Effects on Educational Attainment: A Multilevel Analysis, *Sociology of Education*, vol. 64, no. 4, pp. 251-262;
50. Guerra G. Nancy, Huesmann L. Rowell, Spindler Anja, Community Violence Exposure, Social Cognition, and Aggression Among Urban Elementary School Children, *Child Development*, no. 5, vol. 74, p. 1561 – 1576;
51. Hawkins A. Debbie, Understanding the Disparity between Primary and Secondary Deviance in Relation to Deviant and/or Criminal Behaviour, *Queen's Political Review*, no. 1, vol. 3, p. 85-98;
52. Hawkins J. David, Jenson Jeffrey, Catalano Richard, Fraser Mark, Botvin Gilbert, Shapiro Valerie, Brown Hendricks, Beardslee William, Brent David, Leslie Laurel, Rotheram-Borus Mary, Shea Pat, Shih Andy, Anthony Elizabeth, Haggerty Kevin, Bender Kimberly, Gorman-Smith Deborah, Casey Erin, Stone Susan, Unleashing the Power of Prevention, *NAM Perspectives*, vol. 5;
53. Hjalmarsson Randi, Holmlund Helena, Lindquist J. Matthew, The Effect of Education on Criminal Convictions and Incarceration: Causal Evidence from Micro-data, *The Economic Journal*, vol. 125, issue 587, p. 1290–1326;
54. Hope Tim, Community Crime Prevention, *Crime and Justice*, vol. 19, issue 21, p. 21-89;
55. Huesmann L. Rowell, Moise-Titus Jessica, Podolski Cheryl-Lynn, Eron D Leonard, Longitudinal Relations Between Children's Exposure to TV Violence and Their

- Aggressive and Violent Behavior in Young Adulthood: 1977–1992, *Developmental Psychology*, no. 2, vol. 39, p. 201-221;
56. Huizinga David, Loeber Rolf, Thornberry P. Terence, *Urban Delinquency and Substance Abuse Initial Findings Research Summary*, Washington D.C., 1994, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention;
 57. Huizinga David, Loeber Roll, Thornberry P. Terence, *Recent Findings From the Program of Research on the Causes and Correlates of Delinquency*, Washington DC, 1995, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Office of Justice Programs, U.S. Department of Justice;
 58. Kanižaj Igor, Ciboci Lana, Kako je nasilje preko medija ušlo u naše domove - Utjecaj, učinci i posljedice nasilja u medijima na djecu i mlade; u Ciboci Lana, Kanižaj Igor, Labaš Danijel (ur.), *Djeca medija: od marginalizacije do senzacije*, Zagreb, 2011, Matica hrvatska, str. 11-34;
 59. Karatzias Thanos, Power Kevin, Woolston Caroline, Apurva Prathima, Begley Amelie, Mirza Khadija, Conway Lisa, Quinn Carol, Jowett Sally, Howard Ruth, Purdie Allister, Multiple traumatic experiences, post-traumatic stress disorder and offending behaviour in female prisoners. *Criminal Behaviour and Mental Health*, vol. 28, issue 1, pp. 72-84;
 60. Kaufman Joan, Edward Zigler, Do abused children become abusive parents?, *American Journal of Orthopsychiatry*, vol. 57, issue 2, p. 186-192;
 61. Kawachi Ichiro, Kennedy P. Bruce, Wilkinson G. Richard, Crime: social disorganization and relative deprivation, *Social Science & Medicine*, vol. 48, issue 6, p. 719-731;
 62. Kelishadi Roya, Qorbani Mostafa, Motlagh Esmaeil Mohammad, Heshmat Ramin, Ardalan Gelayol, Jari Mohsen, Relationship between leisure time screen activity and aggressive and violent behaviour in Iranian children and adolescents: the CASPIAN-IV Study, *Paediatrics and International Child Health*, vol. 35, issue 4, p. 305-311;
 63. Kellam G. Sheppard, Wang Wei, Mackenzie C. L. Amelia, Brown C. Hendricks, Ompad C. Danielle, Or Flora, Ialongo S. Nicholas, Poduska M. Jeanne, Windham Amy, The Impact of the Good Behavior Game, a Universal ClassroomBased Preventive Intervention in First and Second Grades, on High-Risk Sexual Behaviors and Drug Abuse and Dependence Disorders into Young Adulthood, *Prevention science : the official journal of the Society for Prevention Research*, vol. 15 Suppl 1(0 1), p.6-18;

64. Kondo C. Michelle, Andreyeva Elena, South C. Eugenia, MacDonald M. John, Branas C. Charles, Neighborhood Interventions to Reduce Violence, *Annual Review of Public Health*, vol. 39, issue 1, p. 253-271;
65. Lab P. Steven, *Crime Prevention, Seventh Edition*, New Providence, 2010, Anderson Publishing, Ltd;
66. Laird D. Robert, Criss M. Michael, Pettit S. Gregory, Dodge A. Kenneth, Bates E. John, Parents' Monitoring Knowledge Attenuates the Link Between Antisocial Friends and Adolescent Delinquent Behavior, *Journal of Abnormal Child Psychology*, vol. 36, issue 3, p. 299–310;
67. Lantieri Linda, Patti Janet , Waging Peace In Our Schools, *The Journal of Negro Education*, vol. 65, no. 3, p. 356-368;
68. Larson A. Katherine, A Research Review and Alternative Hypothesis Explaining the Link Between Learning Disability and Delinquency, *Journal of Learning Disabilities*, no. 6, vol. 21, p. 357-363;
69. Lee Min Kwan, Peng Wei, Klein Julian, Will the experience of playing a violent role in a video game influence people's judgments of violent crimes?, *Computers in Human Behavior*, vol. 26, issue 5, p. 1019–1023;
70. Lee Won Do, Haleem Muhammad Salman, Ellison Mark, Bannister Jon, The Influence of Intra-Daily Activities and Settings upon Weekday Violent Crime in Public Spaces in Manchester, UK, *European Journal on Criminal Policy and Research*, vol. 27, issue 2, p. 375–395;
71. Lewis Otnow Dorothy, Pincus H. Jonathan, Bard Barbara, Richardson Ellis, Prichep Leslie, Feldman Marilyn, Yeager Catherine, Neuropsychiatric, psychoeducational, and family characteristics of 14 juveniles condemned to death in the United States, *The American journal of psychiatry*, vol. 145, issue 5, p. 584-589;
72. Linville C. Deanna, Huebner J. Angela, The Analysis of Extracurricular Activities and Their Relationship to Youth Violence, *Journal of Youth and Adolescence*, vol. 34, no. 5, p. 483–492;
73. Lochner Lance, Education and crime, *The Economics of Education, Second Edition*; in Bradley Steve, Green Colin (ed.), Cambridge, 2020, Academic Press;
74. Lochner Lance, Education Policy and Crime, *CIBC Centre for Human Capital and Productivity*, CIBC Working Papers, 2010-2, London, ON: Department of Economics, University of Western Ontario (2010);

75. Lochner Lance, Moretti Enrico, The Effect of Education on Crime: Evidence from Prison Inmates, Arrests, and Self-Reports, *American Economic Review*, no. 1, vol. 94, p. 155-189;
76. Loeber Rolf , Pardini Dustin , Homish Lynn, Wei H. Evelyn, Crawford M Anne, Farrington P. David, Stouthamer-Loeber Magda, Creemers Judith, Koehler Steven, Rosenfeld Richard, The Prediction of Violence and Homicide in Young Men, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, vol. 73, issue 6, p. 1074–1088;
77. Loureiro Paulo R.A., Mendonça Mário Jorge Cardoso de, Moreira Tito Belchior Silva, Sachsida Adolfo, Crime, economic conditions, social interactions and family heritage, *International Review of Law and Economics, Elsevier*, vol. 29(3), p. 202-209;
78. Machin Stephen, Marie Olivier, Vujić Sunčica, The Crime Reducing Effect of Education, *The Economic Journal*, no. 552, vol. 121, p. 463–484;
79. Mackey C. Wade, Mackey Bonnie, The Presence of Fathers in Attenuating Young Male Violence: Dad as a Social Palliative, *Marriage & Family Review*, vol. 35, issue 1-2, p. 63-75;
80. Malizia Nicola, Boredom and Social Deviant Behavior: An Empirical Study, *Advances in Applied Sociology*, no.2, vol.8, 174-187;
81. Markey M. Patrick, Markey N. Charlotte, French E. Juliana, Violent Video Games and Real-World Violence: Rhetoric Versus Data, *Psychology of Popular Media Culture*, vol. 4;
82. Markey M. Patrick (in press). Video games and mental health. Invited chapter in H. Friedman (Ed.), *Encyclopedia of Mental Health*. Elsevier Ltd., Oxford, UK;
83. McAdams Charles, Foster A. Victoria, Dotson-Blake Kylie, Brendel M. Johnston, Dysfunctional Family Structures and Aggression in Children: A Case for School-Based, Systemic Approaches With Violent Students, *Journal of School Counseling*, no. 9, vol. 7;
84. McCord Joan, Widom Spatz Cathy, Crowell A. Nancy, National Research Council (U.S.), *Juvenile crime, juvenile justice*, Washington, D.C., 2001, National Academy Press;
85. McGarrell Edmund, Brinker Greg, Etindi Diana, *The Role Of Faith-Based Organizations In Crime Prevention And Justice*, Hudson, 1999, Welfare Policy Center of the Hudson Institute ;
86. Međedović Sead, Kriminološki aspekti maloletničke delinkvencije, *Društvene & humanističke nauke*, vol. 4, br. 2, 154-169;

87. Merton K. Robert, *Social Theory and Social Structure*, New York, 1968, The Free Press;
88. Messner F. Steven, Blau R. Judith, Routine Leisure Activities and Rates of Crime: A Macro-Level Analysis, *Social Forces*, no. 4, vol. 65, p. 1035-1052;
89. Mok L. H. Pearl, Astrup Aske, Carr J. Matthew, Antonsen Sussie, Webb T. Roger, Pedersen B. Carsten, Experience of Child-Parent Separation and Later Risk of Violent Criminality, *American Journal of Preventive Medicine*, vol. 55, issue 2, p. 178-186;
90. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. *Juvenile Crime, Juvenile Justice*, Washington, DC 2001, The National Academies Press;
91. Nicević Muamer, Nikšić Jasmina, Smailović Semrija, Mogućnost preventivnog delovanja na prestupništvo mladih – pravni i psihološki aspekt, *Pravne teme* 8, br. 16, str. 62-74;
92. Ohmer L. Mary, Warner D. Barbara, Beck Elizabeth, Preventing Violence in Low-Income Communities: Facilitating Residents' Ability to Intervene in Neighborhood Problems, *The Journal of Sociology & Social Welfare*, vol. 37, issue 2;
93. Olson K. Cheryl, Kutner A. Lawrence, Warner E. Dorothy, The Role of Violent Video Game Content in Adolescent Development: Boys' Perspectives, *Journal of Adolescent Research*, vol. 23, issue 1, p. 55-75;
94. Osgood D. Wayne, Anderson L. Amy, Unstructured socializing and rates of delinquency, *Criminology*, no. 3, vol. 42, p. 519-550;
95. Petrosino Anthony, Derzon James, Lavenberg Julia, The Role of the Family in Crime and Delinquency: Evidence from prior Quantitative Reviews, *Southwest Journal of Criminal Justice*, vol. 6, issue 2, 108 – 132;
96. Riley David, Time and Crime: and Delinquency, *Journal of Quantitative Criminology*, vol. 3, no. 4, p. 339–354;
97. Rosenberg L. Mark, Butchart Alexander, Mercy James, Narasimhan Vasant, Waters Hugh, Marshall S. Maureen, Interpersonal Violence, Disease Control Priorities in Developing Countries; in: Jamison T. Dean, Breman G. Joel, Measham R. Anthony, Alleyne George, Claeson Mariam, Evans B. David, Jha Prabhat, Mills Anne, Musgrove Philip, (ed), *Disease Control Priorities in Developing Countries 2nd edition*, Washington (DC), 2006, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, p.755-770;
98. Sadique Kim, Stanislas Perry, Religion, faith and crime, London, 2016, Palgrave Macmillan;

99. Schneider Stephen, *Crime Prevention: Theory and Practice*, Boca Raton, 2014, CRC Press;
100. Stevens G. Neil, Peltier L. Gary, A Review of Research on Small-School Student Participation in Extracurricular Activities, *Journal of Research in Rural Education*, vol. 10, no.2, p. 116-120;
101. Stewart A. Eric, Simons L. Ronald, Race, Code Of The Street, And Violent Delinquency: A Multilevel Investigation Of Neighborhood Street Culture And Individual Norms Of Violence, *Criminology*, vol. 48, issue 2, p. 569–605;
102. Sumter Melvina, Wood Frank, Whitaker Ingrid, Berger-Hill Dianne, Religion and Crime Studies: Assessing What Has Been Learned, *Religions*, 2018;
103. Sykes M. Gresham, Matza David, Tehniques of Neutralization: A Theory of Delinquency, *American Sociological Review*, issue 6, vol. 22, p. 664-670;
104. Tarde Gabriel, *The laws of imitation*, New York, 1903, Henry, Holt and Company;
105. Thornberry P. Terence, Toward an interactional theory of delinquency, *Criminology*, vol. 25, issue 4, p. 863-892;
106. Thornton N. Timothy, Craft A. Carole, Dahlberg L. Linda, Lynch S. Barbara, Baer Katie, *Best Practices of Youth Violence Prevention: A Sourcebook for Community Action (Rev.)*, Atlanta, 2002, Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Injury Prevention and Control;
107. Tilley Nick, *Crime Prevention*, London, 2009, Willan;
108. Tomé Gina, Gaspar de Matos Margarida, Camacho Inês, How Can Peer Group Influence the Behavior of Adolescents: Explanatory Model, *Global Journal of Health Science*, vol. 4, no. 2, p.26-35;
109. Tomison M. Adam, Exploring family violence Links between child maltreatment and domestic violence, *Issues In Child Abuse Prevention*, no. 13, p. 1-23;
110. Vanfossen Beth, Brown C. Hendricks, Kellam Sheppard, Sokoloff Natalie, Jay John, Doering Susan, Neighborhood context and the development of aggression in boys and girls, *Journal of Community Psychology*, no 3, vol. 38, p. 329–349;
111. Vanfossen Beth, Brown C. Hendricks, Kellam Sheppard, Sokoloff Natalie, Jay John, Doering Susan, Neighborhood context and the development of aggression in boys and girls, *Journal of Community Psychology*, vol. 38, no 3, p. 329–349;
112. Veladžić Nevzet, Devijantne pojave i socijalna kontrola, *Kriminalističke teme*, 1-2, str. 152-166;

113. Walters D. Glenn, Unsupervised Routine Activities as a Mediator of the Parental Knowledge–Delinquency Relationship, *Justice Quarterly*, vol. 35, issue 1, p. 1-24;
114. Webb T. Roger, Antonsen Sussie, Carr J. Matthew, Appleby Louis, Pedersen B. Carsten, Mok L. H. Pearl, Self-harm and violent criminality among young people who experienced trauma-related hospital admission during childhood: a Danish national cohort study, *Lancet Public Health*, vol. 2(7), p. 314-322;
115. Weber Bryan, Can Safe Ride Programs Reduce Urban Crime?, *Regional Science and Urban Economics*, vol. 48;
116. Widom Cathy Spatz, Childhood Victimization: Early Adversity, Later Psychopathology, *National institute of justice journal*, vol. 242, p. 3-9;
117. Widom Cathy Spatz, Does violence beget violence? A critical examination of the literature, *Psychological Bulletin*, vol. 106(1), p. 3-28;
118. Wong Siu Kwong, The effects of single-mother and single-father families on youth crime: examining five gender-related hypotheses. *International Journal of Law Crime and Justice*, vol.50, p. 46-60;
119. Wright N. Kevin, Wright E. Karen, *Family Life, Delinquency, and Crime: A Policymaker's Guide: Research Summary*, Washington D.C., 1994, U.S. Dept. of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention;
120. Yang Heewon, Schraer N. Kevin, Malkin Marjorie, Yi Hansook, Leisure Time Activities, Free Time Boredom, And Aggressive Behavioral Tendencies Among At-Risk Youth In A Poverty Area: Implications For Recreational Therapy, *American Journal of Recreation Therapy*, vol. 9, issue 1, p. 35-47;
121. Zavoski W. Robert, Lapidus D. Garry, Lerer J. Trudy, Burke Georgine, Banc I. Leonard, Evaluating the impact of a street barrier on urban crime, *Injury Prevention*, vol. 5, p. 65–68;
122. Zimmerman D. Jeffrey, A prosocial media strategy: "youth against violence: choose to de-fuse", *The American journal of orthopsychiatry*, vol. 66, issue 3, p. 354-362;
123. Zimmerman M. Gregory, Messner F. Steven, Neighborhood context and the gender gap in adolescent violent crime, *American sociological review*, vol. 75, p. 958-980.

Електронски извори:

1. WHO/Europe, Interpersonal violence, преузето 11.07.2022. https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0006/430854/InterpersonalViolenceAcrossTheLife-Course-eng.pdf
2. Statista Research Department, Reported violent crime rate in the U.S. 1990-2020, преузето 11.07.2022. <https://www.statista.com/statistics/202714/number-of-committed-crimes-in-the-us-by-type-of-crime/>
3. Roser Max and Ritchie Hannah, Homicides, 2013; преузето 11.07.2022. <https://ourworldindata.org/homicides>
4. <https://www.britannica.com/topic/violence> преузето 26.06.2022.
5. Социологија и устав; преузето 06.07.2022. <https://sociologijaiustav.wordpress.com/2020/04/09/brak-i-porodica/>
6. Sumter Melvina, Wood Frank, Whitaker Ingrid, Berger-Hill Dianne, Religion and Crime Studies: Assessing What Has Been Learned, Religions 9, no. 6: 193, p. 12-13, <https://doi.org/10.3390/rel9060193>;
7. Encyclopedia Britannica: "al-Qaeda." ; преузето 10.07.2022. <https://www.britannica.com/topic/al-Qaeda>.
8. Encyclopedia Britannica: "mujahideen." , преузето 10.07.2022. <https://www.britannica.com/topic/mujahideen-Afghani-rebels>
9. Шандор ла Веј, преузето 10.07.2022. <https://svetosavlje.org/u-lavirintima-tame-od-sajentologije-do-satanizma-pravoslavlje-i-sekte-knjiga-iv/42/>
10. <https://poemuseum.org/the-masque-of-the-red-death/>
11. преузето 03.07.2022. <https://www.statista.com/statistics/268695/number-of-tv-households-worldwide/>
12. преузето 03.07.2022. https://www.imdb.com/title/tt0773262/?ref_=fn_al_tt_1
13. Bratković Jana, Mediji i nasilje - završni rad, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, Zagreb, 2018. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:803910> стр. 9-10
14. Šta je digitalno nasilje i kako da ga zaustavimo? Преузето 03.07.2022. <https://www.unicef.org/serbia/zaustavimo-digitalno-nasilje>
15. Brookes Elisabeth, Sutherland's differential association theory explained, Simply Psychology; преузето 27.06.2022. www.simplypsychology.org/differential-association-theory.html
16. Cherry Robert, Growing Up Without a Father-Figure Can Make Boys Less Violent, (2021); преузето 25.07.2022. <https://quillette.com/2021/02/19/growing-up-without-a-father-figure-can-make-boys-less-violent/>
17. <https://dataunodc.un.org/dp-crime-violent-offences>, преузето 11.08.2022. године
18. <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>, преузето 11.08.2022. године
19. "I" statements, Thomas Gordon, преузето 31.08.2022. <https://www.goodtherapy.org/blog/psychpedia/i-message>.

20. Weiner A. David, Lutz F. Byron, Ludwig Jens, *The Effects Of School Desegregation On Crime*, (2009), *NBER Working Paper No. w15380*, преузето 07.09.2022. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1478798,
21. М ознака - М (eng. mature) имају садржај који може бити прикладан за особе од 17 и више година. Наслови у овој категорији могу да садрже интензивно насиље, крв, сексуални садржај и/или непристојан речник, преузето 06.09.2022. <https://www.xbox.com/en-US/games/gameratings>,
22. Crime prevention, преузето 09.09.2022. <https://www.unodc.org/unodc/en/justice-and-prison-reform/cpcj-crime-prevention-communities.html>,
23. Raypole Crystal, *When Peer Pressure Is a Positive Thing*, преузето 11.09.2022. <https://www.healthline.com/health/positive-peer-pressure>

Законски текстови

1. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, *Службени гласник РС*, бр. 85/05;
2. Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/05, 88/05 - испр., 107/05 - испр., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 и 35/19.

Сажетак и кључне речи

Насиље је друштвени феномен који постоји практично одувек, на свим територијама и у свим епохама. Међу ауторима постоје значајна неслагања која се све понашања имају сматрати насиљем, а узимајући у обзир то да са развојем друштва, долази и до развоја насиља и појаве нових облика његовог испољавања. Међутим, сви аутори су сагласни да насиље у својој бити представља употребу силе од стране једног лица према другоме.

Етиологија криминалитета насиља узроке ове појаве тражи у различитим биолошким, психолошким и социјалним факторима, а предмет овог рада јесу микросоцијални фактори који утичу на појаву, развој и испољавање криминалитета насиља.

Породица, као најважија друштвена група, која има примарну улогу у обликовању свих својих чланова, а посебно деце, има највећи утицај на социјализацију и постављање образаца и модела понашања, па тако промене у структури породице и промене у породичним односима, значајно доприносе појави девијантног понашања, превасходно због имитације и идентификације деце са старијим члановима породице.

Утицај школе као институције и образовања, као кримиогених фактора били су предмет изчавања како страних, тако и домаћих аутора. Они су утврдили да постоји веза између неадекватног наставног програма неприлагођеног савременим друштвеним токовима и ученицима у стварању индиферентности или чак и одбојности према школи услед немогућности савладавања градива. Што се пак тиче утицаја образовања на криминалитет, утврђена је веза између недостатка или нижег степена образовања са извршењем појединих дела криминалитета насиља.

Суседство и различите делинквентне групе које делују на просторима где се деца и омладина окупљају у своје слободно време, могу у одређеним случајевима представљати кримиогени фактор, а са тиме у вези и неадекватно коршћење слободног времена и западање у доколицу могу водити девијантним, па и делинквентним понашањима.

Утицај религије на криминалитет насиља није непосредно утврђен из разлога неадекватно спроведених досадашњих истраживања, али је зато утврђена јака и непосредна веза између верског фанатизма, као и тоталитарних и деструктивних секти и криминалитета насиља, посебно кроз вршење најтежих кривичних дела као што су убиства и терористички напади.

Различита средства масовних комуникација имају различите утицаје на понашање појединаца, а овај утицај објашњава се, између осталог, теоријама социјалног учења и теоријом имитације. Иако је спроведен велики број истраживања на ову тему, не постоји сагласност аутора око тога да ли се мас медији могу сматрати непосредним криминогеним фактором или ће пак њихов утицај зависити од сугестибилности реципијента.

У циљу објашњења насиља и криминалитета насиља развио се велики број социолошких теорија, које су узроке ових феномена проналазили у различим друштвеним чиниоцима. У раду су обрађене само неке од њих и то оне које су оставиле највећи утицај на разумевање ових феномена.

Кључне речи: *насиље, породица, образовање, слободно време, религија, масовни медији.*

Summary and key words

Microsocial factors of violent crimes

Violence is a social phenomenon that has existed practically forever, in all territories and in all eras. Among the authors, there is significant disagreement which behaviors should be considered violence, taking into account that with the development of society, there is also the development of violence and other phenomena. However, all authors agree that they essentially represent the use of force by one person against another.

The etiology of the violent crimes is searching for the causes of this phenomenon in various biological, psychological and social factors, and the subject of this paper is the microsocial factors that influence the appearance, development and manifestation of criminality of violence.

The family, as the most important social group, which has a primary role in shaping all its members, especially children, has the greatest influence on socialization and setting patterns and models of behavior, so changes in the family structure and changes in family relationships significantly contribute to the emergence of deviant behavior, primarily due to imitation and identification of children with older family members.

The influence of school as an institution and education itself, as criminogenic factors, were the subject of study by both, foreign and domestic authors. They determined that there is a connection between an inadequate curriculum, not adapted to modern social trends and students, and that can create indifference or even aversion to school due to the inability to master the material. As for the impact of education on criminality, a link between the lack or lower level of education and the commission of certain acts of violent crime has been established.

The neighborhood and various delinquent groups that operate in areas where children and youth gather in their free time can in certain cases represent a criminogenic factor, and in connection with this, the inadequate use of leisure time and falling into idleness can lead to deviant and even delinquent behaviors.

The influence of religion on the criminality of violence has not been directly determined due to the inadequately conducted research so far, but a strong and immediate connection has been established between religious fanaticism, as well as totalitarian and destructive sects and the criminality of violence, especially through the commission of the most serious crimes such as murders and terrorist attacks.

Different types of mass media have different influences on the behavior of individuals, and this influence is explained, among other things, by theories of social learning and the theory of imitation. Although a large number of studies have been conducted on this topic, there is no consensus among the authors as to whether the mass media can be considered a direct criminogenic factor or whether their influence will depend on the suggestibility of the recipient.

In order to explain violence and violent crimes, a large number of sociological theories were developed, which found the causes of these phenomena in various social factors. Only some of them are discussed in the paper, and those that had the greatest impact on the understanding of these phenomena.

Key words: *violence, family, education, leisure time, religion, mass media.*

Биографија аутора

Јелена Тодоровић је рођена 10.10.1990. године у Зајечару. Основно образовање стекла је у Основној школи „Љуба Нешић“ у Зајечару, а потом је такође у Зајечару завршила Гимназију– природно – математички смер.

Основне академске студије на Правном факултету у Нишу уписала је школске 2009/2010 године. Током студија играла је за одбојкашки тим Правног факултета и писала за лист „Правник“. Дипломирала је дана 10.06.2014. године, са просечном оценом 7,70.

Приправнички стаж у трајању од две године, у периоду од септембра 2014. до септембра 2016. године је завршила у Основном суду у Нишу, под менторством судије кривичног одељења Ане Вукојичић.

Од 2019. године је засновала радни однос у ЈП ПЕУ „Ресавица“ – РЛ „Љубница“ из Љубнице, на пословима правника.

Годину дана касније, 2020. године, је напредовала у служби и распоређена је на послове руководиоца службе за кадровске, опште и правне послове у истом предузећу.

Тренутно припрема правосудни испит.

ПРИЛОЗИ
(ПРИЛОГ 1)

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ
ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА МАСТЕР РАДА**

Име и презиме аутора мастер рада: **Јелена Тодоровић**

Наслов мастер рада: **Микросоцијални фактори криминалитета насиља**

Ментор: **Проф.др. Дарко Димовски**

Изјављујем да је електронски облик мастер рада у pdf формату истоветан штампаном облику, који сам предао/ла Правном факултету Универзитета у Нишу.

У Нишу, _____

Потпис аутора

(ПРИЛОГ 2)

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ И ОДОБРАВАЊУ ОБЈАВЉИВАЊА МАСТЕР РАДА

Изјављујем да је мастер рад, под насловом **Микросоцијални фактори криминалитета насиља**

пријављен и одбрањен на Правном факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да овај мастер рад у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се овај мастер рад чува у библиотеци и објави на сајту Правног факултета Универзитета у Нишу, са подацима о датуму одбране и комисији пред којом је рад брањен.

Аутор мастер рада: **Јелена Тодоровић**

У Нишу, _____

Потпис аутора
